RADU M. SOLCAN

INTRODUCERE ÎN
FILOSOFIA MINȚII
DIN PERSPECTIVA ŞTIINȚEI COGNIȚIEI

Editura Universității din Bucureşti
2000

RADU M. SOLCAN

Introducere în filosofia minţii din perspectiva ştiinţei cogniţiei

Editura Universităţii din Bucureşti
2000

Referenţi ştiinţifici: Prof. dr. **Adrian Paul ILIESCU**
Lector dr. **Romulus BRÂNCOVEANU**

Şos. Panduri 90-92, Bucureşti - 76235; Tel./Fax: 410.23.84

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
SOLCAN, RADU M.
Introducere în filosofia minţii / Radu M. Solcan - Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2000
268 p.; 23,5 cm.
Bibliogr.
ISBN 973-575-432-0

1

CUPRINS

Filosofia minții ca filosofie teoretică și filosofia minții ca filosofie aplicată

Văd semnele de pe foaia de hârtie. Îmi amintesc că m-am angajat să scriu o carte despre "filosofia minții". Înțeleg textele din antologia pe care o consult. Pentru asta am învățat, între altele, limba engleză. Aș dori să citesc nuvelele polițiste de pe polița din fața mea. Sunt conștient că încerc să vă introduc în ... filosofia minții. S-ar putea toate acestea petrece fără ca "mintea" mea să fie implicată? Nu cumva aceste întrebări sunt însă prea naive, extrem de criticabile din punct de vedere filosofic? Iar tot ce ține de "minte" ar trebui scos din vocabularul pe care-l folosim în mod serios. Sau poate presupoziția că ar exista o minte este falsă?

Ar fi posibil să folosim în loc de "minte" termeni precum "psihic", "spirit" sau "suflet". "Filosofia psihicului" sună însă cam ciudat în limba română. Are un aer de prețiozitate. Altfel, sintagma aceasta este precisă. În plus, subliniază legătura cu *filosofia psihologiei*, studiul filosofic al conceptelor, teoriilor și metodelor din psihologie. Marea problemă pare a fi lipsa intuițiilor care sunt asociate cu termenii curenți în limbă.

"Spirit" este un cuvânt adesea folosit. Eu l-aș utiliza însă în contrast cu "materie". Nu vreau să discut aici meritele sau defectele distincției *materie-spirit*. Doresc doar să păstrez o deosebire între distincțiile filosofice *materie-spirit* și *corp-minte*. În plus, este vorba de a menține și o diferență față de discursul pe teme legate de "spiritual" sau "spiritualitate".

În altă ordine de idei, trebuie amintit că literatura actuală de filosofia minții este în cea mai mare parte scrisă în engleză. A-l reda pe *mind* cu "spirit" este nefiresc. Am călca o regulă euristică simplă: aceea de a nu ne reduce în continuare posibilitățile de mișcare. Când, în engleză, se folosește *spirit*, ar

trebui să punem în română tot "spirit". Sunt limbi care nu au de ales (cum este franceza, de pildă, unde nu există decât *esprit* sau germana, unde doar *Geist* apare ca o soluție acceptabilă). Italiana preferă pe *mente* și acesta cred că este exemplul de urmat. "Suflet" ar fi și mai puțin potrivit, căci el redă pe englezescul *soul*.[1]

Singura obiecție substanțială la adresa termenului "minte", din câte am auzit, mi se pare cea legată de lipsa dintre sensurile termenului "minte" a celor care trimit la percepții sau trăiri afective. Dacă vom consulta *Dicționarul limbii române*,[2] vom descoperi însă densitatea înțelesurilor lui "minte": (1) facultatea de a gândi;[3] (2) intenție,[4] atenție,[5] imaginație,[6] memorie[7]; (3) inteligență;[8] (4) înțelepciune;[9] (5) cunoștință[10].

"Spirit" are și el un spectru larg de utilizări în limba română:[11] este opus materiei[12], conștiință, cuget, inteligență, fantezie, dar alunecă și spre sensul de *persoană*[13], alteori de caracteristică sau fond de idei și sentimente ale unei colectivități,[14] ale unei perioade[15]. Ceea ce frapează este sărăcia expresiilor idiomatice specifice *psihologiei populare* (teoriei

---

[1] Doar redarea tradițională a titlului scrierii lui Aristotel despre psihic este "Despre suflet".

[2] *Dicționarul limbii române* [prescurtat DLR], tomul VI, fascicula a 8-a, București, Editura Academiei, 1967, pp. 566-570.

[3] Sens vizibil mai ales când ne referim la lipsa de minte (**a nu-și fi în minte**).

[4] **A avea în minte**.

[5] **A fi dus cu mintea** (cu sensul de "a nu fi atent").

[6] A-i trece (a nu-i trece) cuiva ceva **prin minte**.

[7] **A ține minte.**

[8] **A nu-l ajunge mintea** sau, când este ceva simplu de înțeles, spunem că este **la mintea cocoșului**.

[9] **Mintea cea de pe urmă** sau **cu minte bună**.

[10] **A se învăța minte** (cu sensul de a trage o învățătură).

[11] DLR, tomul X, partea a 4-a, București, Editura Academiei, 1992, pp. 1378-1382.

[12] Poate fi "obiectiv" sau "subiectiv".

[13] Când spunem despre cineva că este **un spirit elevat**, de pildă.

[14] **Spirit național**.

[15] **Spiritul epocii**.

naive a psihicului prezentă la fiecare om normal, care explică acțiunile, ideile, sentimentelor celorlalți).

"Suflet"[16] este utilizat pentru a ne referi la: viață ca atare,[17] în opoziție cu corpul, sediul sentimentelor (sinonim cu inimă), trăsături de caracter,[18] cuget, conștiință, dar și cu sensul de persoană sau de esență a ceva.

Dacă tragem linie, observăm imediat că "minte" este folosit în contexte în care explicăm comportamentele indivizilor.[19] Dezavantajul lui "spirit" constă tocmai în faptul că nu-l folosim în mod obișnuit pentru a explica ceea ce face cineva. Nu vom zice că "a avut în spirit", nici că "nu l-a dus spiritul". "Minte" acoperă foarte bine ceea ce azi se numește în filosofie *minte psihologică*[20]. Evident, "suflet" s-ar potrivi cu ceea ce filosofii numesc *minte fenomenologică* (trăirile calitative). Ralea își dorea chiar o *psihologie a sufletului*. După cum se va vedea în continuare, mai ales din perspectiva științei cogniției, ceea ce putem produce în mod sigur sunt explicații ale *minții* în sens strict. Trăirile sunt în zona misterelor minții. În rezumat, avem nevoie de un termen *uzual* pe care să-l putem apoi asocia treptat cu concepte tot mai rafinate, în contextul unor expresii tehnice. Fără să fie perfect, cel mai bun candidat este cuvântul "minte".

Mintea nu constituie însă obiect de studiu doar pentru filosofie. Psihologia este știința minții (dacă echivalăm "mintea" cu "psihicul"). Lingvistica este și ea interesată de minte, fie și numai din perspectiva învățării limbajului (de către copii sau adulți). Lor li s-a adăugat, nu cu multe decenii în urmă, inteligența artificială, a cărei țintă o reprezintă scrierea de programe pentru computer, care să se comporte la fel ca și

---

[16] Vezi DLR, tomul X, partea a 5-a, București, Editura Academiei, pp. 1937-1944.

[17] **A rămâne cu sufletul în oase** (adică a rămâne în viață).

[18] Cineva poate fi **cu suflet** sau **fără suflet**.

[19] Dacă o persoană **și-a adunat mințile** înseamnă că s-a concentrat. Acționăm pentru că **avem ceva în minte**.

[20] Atenție, ce stupid ar suna să spunem "psihic psihologic"! E tot mai limpede acum de ce ***nu avem nevoie de un termen tehnic filosofic*** aici.

oamenii (să perceapă, să înveţe, să înţeleagă limbi naturale ş.a.m.d.). Conceperea ca atare a unor astfel de programe presupune o cercetare şi a minţii umane, nu doar orientarea către făurirea de minţi artificiale.

Intenţiile cărţii

Ar fi o banalitate de-a dreptul supărătoare să spui că o introducere în filosofia minţii nu-şi propune să acopere tot domeniul vizat. Este imposibil să cuprinzi atâtea informaţii într-un număr redus de pagini. Cu adevărat importantă este perspectiva adoptată. Ea va determina şi selecţia temelor abordate.

Filosofia are o istorie de aproape două milenii şi jumătate. Pentru mulţi filosofi două-trei sute de ani nu reprezintă un interval prea mare de timp - în comparaţie cu această istorie îndelungată. Ei scriu despre memorie sau percepţie exact din această perspectivă. Evenimente recente din ştiinţă nu par să-i afecteze.

Introducerea de faţă adoptă o orientare oarecum opusă. Aici, ceea ce am putea denumi cu un termen cu largă acoperire "ştiinţa computerelor", joacă rolul unui catalizator.

Minţile celor din jur se crispează când aud de computere. Încă unul care vrea să ne compare cu aceste maşini lipsite de suflet! Trebuie să mărturisesc că această atitudine pe mine unul mă paralizează câteodată. Că ea este reală mi se pare neîndoielnic. Este suficient să te gândeşti la prioritatea acordată la noi traducerii cărţilor lui Penrose: critica ştiinţei cogniţiei a venit înainte ca publicul să se poată dumiri despre ce este vorba. Ca o ironie, Penrose cultivă un fizicalism cum rar mai vezi prin filosofie. Dar se pare că a fi un dispozitiv cuantic sună mult mai bine decât provocarea lui Turing: aceea de a produce programe care să aibă reacţii aidoma omului. Dacă ai analiza lucrurile bine, ai vedea că, de fapt, cel care nu este mecanicist e mai degrabă Turing.

Dincolo de constrângeri lumești inerente, am scris totuși cartea dintr-un motiv de-a dreptul paradoxal. Unii cărturari subliniază (fără să greșească prea mult) faptul că filosofia tehnică nu are auditoriu. Tehniciștii se citesc unii pe alții (dacă se citesc; de regulă, parcurg părțile care-i interesează direct și ignoră restul). Dar faptul că "tot nu citește nimeni" este un mare avantaj! A scrie devine un exercițiu de descentrare. Ai nevoie de așa ceva pentru a înțelege filosofic despre ce este vorba într-o problemă sau alta.

Scrisul, în acest sens, este un bun substitut pentru conversație. Cele puse pe hârtie devin un obiect de care te poți distanța, pe care-l poți critica, îl poți reface și așa mai departe.

Conversația rămâne, cred, un exercițiu fundamental pentru familiarizarea cu filosofia. De aceea și este recomandată explicit ca metodă de aprofundare filosofică într-una dintre parantezele din carte.

Cum poate fi citită cartea?

După cum scriam mai sus, cărțile de acest gen au proprietatea de a putea fi parcurse nu doar de la cap la coadă. Recomandarea mea ar fi chiar ca lectura să înceapă cu ultimul capitol.

O privire aruncată prin jungla bibliografică va fi presupusă în continuare, în acest capitol introductiv (dar nu și în capitolele următoare). Bibliografia poate fi luată și ca *dropping names*, cum se spune în engleză. Pomenești pe toți cei pe care i-ai cunoscut, ca să pari mai important. Scopul acestei acțiuni nu este nici pe departe lăudabil, dar aici sper că este inocent. Este o ușă deschisă către un univers. Adnotările încearcă să o faciliteze.

Partea documentară a cărții poate fi citită separat. Chiar și fără a parcurge restul materialului sper că este utilă ca platformă de unde să pornești investigații prin sursele de informare de specialitate. Cu puțină răbdare, chiar și aspectele

istorice ale filosofiei minții ar putea fi descoperite cu ajutorul instrumentelor de pe "platformă".

Puteți citi capitolul al doilea și, din nou, să vă opriți. Puteți să vă opriți, cu alte cuvinte, la problemele tradiționale.

Evident, din perspectiva subsemnatului, capitolul al treilea este miezul cărții (dimpreună cu capitolul al patrulea). Cel dintâi oferă un set de unelte. Cel de-al doilea propune câteva aplicații care folosesc aceste unelte.

Capitolele doi, trei și patru au făcut obiectul a două cursuri ale mele, la Facultatea de Filosofie, dedicate filosofiei minții, pe de o parte, și impactului computerelor asupra filosofiei, pe de altă parte.

Capitolul al cincilea, în schimb, poate fi perceput ca un set de însemnări la cursurile domnului Radu J. Bogdan. De bună seamă, domnul Bogdan nu are nici o vină pentru erorile care ar putea fi sesizate acolo. Rolul capitolului este să pună în evidență semnificația capacității umane *de a citi* alte minți, de a interpreta, cu alte cuvinte, dorințele, intențiile altora, de a ne face, într-un fel sau altul, o idee despre *mintea* lor. Această capacitate este crucială pentru prezicerea cu succes a comportamentelor celorlalți. Sesizarea importanței acestei capacități a sporit enorm respectul nostru pentru *psihologia populară*, care explică și prezice spontan, naiv funcționarea minții. A crescut, probabil, și respectul nostru pentru termenul "minte", în opoziție cu "spirit".

Capitolul dedicat conștiinței acoperă zona în care se găsesc cele mai multe probleme deschise din filosofia minții. Este, altfel spus, locul unde se trage o linie între ceea ce putem spune, cu oarecare siguranță, despre minte și ariile în care predomină problemele nedezlegate.

Știința cogniției

Multe concepte tehnice din știința computerelor au migrat către filosofie, și nu numai către filosofie, prin intermediul a ceea ce se numește știința cogniției.

Știința cogniției este o investigație multidisciplinară în care se întâlnesc eforturile de cercetare a minții din multiple direcții. Când era în construcție, *The MIT Encyclopedia of Cognitive Science* enumera astfel aceste discipline: (1) inteligența artificială și știința computerelor; (2) cultură, evoluție și științe umane; (3) lingvistică; (4) neuroștiință și biologie; (5) filosofia minții; (6) psihologie.[21] În forma finală, lucrurile arată destul de diferit: (1) filosofie; (2) psihologie; (3) neuroștiințe; (4) inteligență computațională; (5) lingvistică și limbaj; (6) cultură, cogniție și evoluție.[22]

Dintre disciplinele de mai sus, primele cinci alcătuiesc nucleul de bază al științei cogniției. Este oare, pur și simplu, interesul pentru *minte* cel care le-a făcut să se reunească? Nicidecum. În spate se află un anume mod de a înțelege mintea. Voi puncta aici momentele cele mai frecvent amintite ale genezei acestei abordări.

Din perspectiva psihologiei, crucială a fost descoperirea structurilor interne bogate ale minții. George A. Miller a publicat, în 1956, un articol celebru, în care arăta, pe baza studiilor experimentale, că memoria noastră nu poate menține simultan "în fața ochilor minții" decât șapte itemi (plus sau minus doi). De pildă, un număr de șapte cifre este cam tot ce putem să contemplăm într-un singur moment. Cum am putea ține minte numere mai lungi? Pentru aceasta trebuie să

---

[21] Acestea sunt secțiunile, în 1998, din *MIT Encyclopedia of Cognitive Science*, http://mitpress.mit.edu/MITECS [accesată la data de 28.04.1998]. Trebuie precizat că, atât timp cât era în construcție enciclopedia, articolele ei erau accesibile în mod liber pe Internet în versiune completă. După publicare, enciclopedia este doar parțial liber disponibilă pe Internet.

[22] Introducere la *The MIT Encyclopedia of Cognitive Science*, http://mitpress.mit.edu/MITECS/introduction.html [accesată pe data de 12.11.1999].

"împachetăm" informaţia. Putem reţine, să zicem, numere de 49 de cifre, dacă le grupăm câte şapte şi fiecare grup capătă o semnificaţie uşor de reţinut (numărul de telefon de la facultate, prima parte a adresei numerice a computerului pe Internet şi aşa mai departe). Morala este că *datele trebuie structurate* pentru a fi memorate.

Exemplul de mai sus este probabil uşor de reţinut. Din punct de vedere istoric, contribuţia cunoscutului specialist în neurofiziologia creierului, Karl Lashley are prioritate.[23] Lashley a observat că oamenii au adesea scăpări în vorbire care nu pot fi explicate dacă nu postulăm o planificare a activităţii lingvistice de către subiect. Dacă vom auzi pe cineva spunând "o stradă pe casa Dristor" (în loc de "o casă pe strada Dristor") ne dăm seama care a fost *structura* planificată şi cum au fost aşezate greşit elementele în forma pregătită de către vorbitor sau vorbitoare. La fel ar sta lucrurile dacă aş zice "nu există în *mind* cuvânt pentru română".

Noam Chomsky, în recenzia sa la cartea lui Skinner *Verbal Behavior*, este fascinat de ideea lui Lashley că producţiile noastre verbale nu sunt simple înlănţuiri seriale. Dacă am pus mai sus *mind* în loc de "română" lucrul acesta s-a petrecut pentru că aveam deja o reprezentare a propoziţiei şi m-am grăbit să plasez cu anticipaţie un element. Chomsky era convins, din cercetările sale lingvistice, că suprafaţa unui enunţ nu ne poate spune care sunt regulile după care este generat. La suprafaţă, enunţul este o înşiruire de cuvinte, unul după altul. Pentru a le dispune astfel am însă nevoie de *reguli care-mi arată cum procedez*.

Cercetările acestea, după cum se vede, conduc la ideea unor *structuri de date* şi a unor *proceduri* de prelucrare a datelor. Or, acestea sunt concepte fundamentale în ştiinţa computerelor. Cercul începe să se închidă în jurul unor noi

[23] Exemplele menţionate în continuare sunt adaptate după cele menţionate în Edward Matthei şi Thomas Roeper, *Introduction à la psycholinguistique*, Paris, Bordas, 1988, p. 38, după Shattuck-Hufnagel.

unelte conceptuale. Astfel ia naștere o nouă disciplină –*știința cogniției*.

Filosofia minții ca filosofie teoretică

Prin "filosofie teoretică" înțeleg aici, în sens îngust, filosofia ca analiză conceptuală. În acest caz, filosofia clarifică și reconstituie concepte. Rezultatele cele mai bune s-au obținut în acest fel în teoria cunoașterii și filosofia științei.

Paradigmatică pentru filosofia teoretică în sensul de mai sus este relația filosofiei cu fizica. Ipotezele din fizică au *presupoziții* filosofice. Nu este treaba filosofilor să schimbe aceste presupoziții, ci să le expliciteze. Dar, dacă unele conjecturi filosofice sunt preluate de către fizicieni, se instituie un control experimental asupra lor ele își pierd caracterul filosofic.

În filosofia minții, aș distinge două motive teoretice. Primul ține de centrarea pe *metafizica* minții.[24] Filosofia minții, din perspectiva acestui motiv teoretic, își propune să rezolve chestiuni cum sunt raportul dintre corp și minte (este mintea materială sau nu?), problema altor minți (sunt oare toți cei din jurul meu niște roboți bine făcuți?), problema identității personale (dacă îmi transplantați o inimă, rămân aceeași persoană; dar dacă-mi transplantați un creier? Sau combinați o jumătate de creier de la mine cu o jumătate de la altcineva? Sau îmi transplantați doar amintirile altcuiva?) sau problema locului minții în lume.

Un alt motiv este cel al analizei efectelor cauzale ale minții. O posibilă strategie este cea a luării în serios a *simțului comun*. Felul în care acționăm poate fi explicat, de pildă, prin

[24] John Heil, *Philosophy of Mind*, Londra, Routledge, 1998 ilustrează foarte bine acest demers. Deznodământul cărții este legat de identificarea locului minții în cadrul naturii.

combinații de crezăminte și dorințe, așa cum sunt ele formulate în cadrul pe care-l oferă psihologia simțului comun.

Uneori, autorii care cultivă un model de genul celui de mai sus resping explicit orice fel de interes pentru detaliile de *implementare*.[25] După ei, filosofia minții nu trebuie să se implice în detaliile studiului mașinăriei minții. Lucrul acesta trebuie lăsat pe seama științei cogniției. Filosofia cogniției, în sensul acesta, urmărește să clarifice *esența* mentalului. De aceea, în cărțile acestor autori nu vor apărea chestiuni legate de arhitectura sistemelor inteligente sau diagrame ale rețelelor de neuroni.

Ar mai trebui precizat că, în sens larg, filosofia teoretică înglobează și studiul evantaiului de *unelte* ale analizei filosofice. De aici interesul bine înrădăcinat în filosofie pentru logică. Și în cartea de față este cultivat acest interes pentru *unelte*, atâta doar că este lărgită aria lor, prin includerea instrumentelor specifice științei cogniției.

Filosofia minții ca filosofie aplicată

În continuare, am să încerc să arăt că separarea, în totalitate, a filosofiei minții de implementare (în știința cogniției) nu este posibilă.

Situația filosofiei în știința cogniției este cu totul alta decât cea pe care o vedem în raporturile filosofiei cu științele naturii, în primul rând cu fizica.

Zona în care filosofia și fizica se întâlnesc este cea a *experimentelor gândite*. Problema este că, atâta timp cât sunt doar experimente imaginare, ele nu sunt strict vorbind fizică. Filosofia a fost însă puternic influențată de recursul la experimentele imaginare, în această vecinătate extraordinară.

[25] Vezi, de exemplu, David Braddon-Mitchell și Frank Jackson, *The Philosophy of Mind and Cognition*, Oxford, Blackwell, 1996, p. X.

Filosofia minții nu este câtuși de puțin o excepție, din punctul de vedere al recursului la metoda experimentelor gândite. Poate mai mult decât în oricare alt domeniu al filosofiei se recurge la experimente imaginare.

Ceea ce este fascinant în știința actuală a cogniției este transformarea, grație inteligenței computaționale, a acestor experimente în experimente cu sisteme artificiale. Și care ar fi atunci deosebirea față de transformarea unor experimente gândite în experimente reale în fizică? Nu se modifică însuși statutul chestiunii analizate, din problemă filosofică într-una empirică? De ce nu ar avea loc procesul de "desprindere de filosofie", ca și în cazul științelor naturii?

Daniel Dennett arată foarte limpede de ce răspunsul la aceste întrebări este negativ.[26] Construirea unui sistem artificial capabil să execute sarcini cognitive (de exemplu, a unui robot) este un experiment gândit pentru că atunci când datele de ieșire nu sunt cele așteptate este refăcut sistemul. Într-un experiment real nu putem decât să "secționăm" realitatea. Nu putem să mergem în altă "realitate", cu speranța că aceasta va asculta de legile fizice pe care noi vrem să le examinăm. Într-un experiment gândit, condițiile în care se desfășoară acesta sunt stabilite în funcție de ceea ce vrem să arătăm.

De ce ar fi însă vorba despre filosofie? Dennett explică rațiunile pentru care este vorba despre filosofie. Sistemele artificiale izolează deliberat cazuri. În acest fel pot fi examinate condițiile minime în care sistemul are o funcție cognitivă sau alta.

Întrebările puse prin aceste experimente sunt foarte *abstracte*. Ajunși în acest punct putem explica și de ce se întinde cercul disciplinelor care fac parte din știința cogniției și peste filosofie.

[26] Daniel Dennett, "Cog as a Thought Experiment", http://ase.tufts.edu/cogstud/papers/cogthogt.htm [varianta finală pentru *Robotics and Autonomous Systems* – 8 decembrie 1995].

Până acum am explicat cum au ajuns atât de importante structurile de date și procedurile de prelucrare a datelor pentru înțelegerea minții și că ele pot fi simulate pe calculator. Pentru a face acest lucru este nevoie însă de programe adecvate. Chiar dacă lucrurile vor deveni mai clare când vom discuta modul în care sunt scrise programele, ideea de principiu este că programul este conceput ca o *abstracție* și abia apoi este construit treptat ca program efectiv. Or, investigarea de abstracții este tocmai terenul filosofiei. Aceasta nici nu are unde să se "mute", ca să spunem așa. Poate să eșueze, să dispară, dar nu poate evita testul aplicațiilor în acest caz.

Nu este de mirare că sabia testelor atârnată deasupra capetelor creează frustrare. În parte, criticile la adresa abordării computaționale sunt încercări de a arăta că filosofia rămâne o activitate strict teoretică. Dar obiecțiile nici nu își ating ținta, pentru că au drept presupoziție tacită ideea că ar fi vorba despre teste empirice și despre eliminarea filosofiei din joc. Nu este așa. Este vorba despre experimente gândite, dar nu imaginare. Criticul este într-o situație incomodă: ar trebui să propună un contraexperiment gândit sau să se retragă din jocul filosofic. Tocmai de aceea cele mai reușite demersuri critice, după cum vom vedea mai jos, implică recursul la experimente gândite.

Adevărata parte dramatică este cu totul alta. Jocul s-ar putea să ne depășească puterile. Faptul că am dezlegat misterele mișcării planetelor sau pe cele ale fizicii (până la un punct) sau pe cele ale biologiei nu înseamnă că suntem în stare să facem același lucru și în cazul minții.[27]

---

[27] Colin McGinn, într-un context diferit, crede că s-ar putea chiar să existe o demonstrație în acest sens (vezi Colin McGinn, *The Problem of Consciousness*, Oxford, Blackwell, 1991, pp. 1-22. Vezi și Colin McGinn, *Problems in Philosophy*, Oxford, Blackwell, 1993, capitolul 2 (Consciousness). McGinn crede că soluția problemei conștiinței ar fi una *naturală*, dar aflată în afara puterilor noastre. De aceea, problema ne apare drept una *filosofică* (cf. p. 44). Poziția adoptată de noi aici este diferită: problema ține de *filosofie*, dar de *filosofia aplicată*. Desigur, s-ar putea ca soluția să nu existe. Derutant este, într-adevăr, faptul că toate ipotezele posibile par să fi fost încercate, dar nici una nu rezistă.

Despre unele chestiuni terminologice și nu numai

Din pricina interesului pentru *distincțiile conceptuale*, în filosofie există o mare preocupare pentru alegerea termenilor (alegere care reflectă distincții). Ceea ce vreau să sugerez în continuare este o strategie a focalizării: alegerea termenilor este importantă, dar nu are rost să ne concentrăm simultan asupra tuturor termenilor. În primul rând, nu putem să analizăm toate distincțiile odată. Ca să nu rămânem blocați în chestiuni secundare, strategia focalizării constă pur și simplu în folosirea cu strictețe a termenilor implicați în problema analizată și tratarea *generoasă* a celorlalți.

Care ar fi un exemplu de tratare *generoasă*? Fie cazul perechii de termeni "mental-mintal". Sunt filosofi (Donald Davidson, de pildă) care admit existența *proprietăților mentale*, dar nu și existența unei *minți* (strict vorbind, mințile sunt minți materiale, pentru unii dintre ei). Dacă insist să folosesc pe *mintal*, atunci trebuie să fiu cel puțin pregătit să explic presupoziția admisă astfel (cea a existenței unei minți). Prefer să fiu prudent și, de câte ori nu cred că este vreo miză specială în joc, să folosesc *mental*, care poate fi înțeles și fără a presupune existența unei minți.

Cazul perechii de termeni "limbaj-limbă" ne pune în fața altei probleme. De această dată, strategia este să acceptăm mai multe presupoziții decât ar fi cazul. Este drept, nu am auzit decât despre "limbaj de calculator"; dar unii țin la sintagma "limbă naturală", ca la un fel de talisman. Practic, nu vom contrazice aceste obiceiuri, deși opinia noastră ar fi că distincțiile conceptuale ar trebui să fie un răspuns la o problemă. Nu are rost să ținem la ele dacă nu putem pune în evidență dificultatea la care ajungem dacă nu le respectăm. Nu văd la ce încurcătură ajungem dacă spunem "limbaj natural". Deja calificativul "natural" este, ca să spun așa, o pavăză.

Un caz mai delicat este cel al *computațiilor*. În recentele sale reflecții critice, Jerry Fodor dă o formulare concisă versiunii

clasice a definiției unei computații văzută ca relație: (1) între simboluri; (2) cauzală; (3) cu conservarea conținutului semantic.[28] Nu vom încerca să analizăm aici reflecțiile critice ale lui Jerry Fodor. Dificultățile încep însă chiar de la "simboluri". Ce sunt? Reprezintă ceva? Trebuie analizate cu ajutorul instrumentelor logice? Precizia în exces creează, paradoxal, o mlaștină în care analiza se scufundă fără rost. Ceea ce noi vom presupune în continuare este că sistemul are la intrare capacitatea de a distinge între "da" și "nu". Asta înseamnă că, pe o listă de proprietăți, se bifează sau nu proprietatea, după cum este cazul. Ceea ce se reține este însă doar lista de "da" și "nu".

Mai departe, caracterul cauzal al relației ridică și mai multe probleme filosofice. Este oare nevoie de o întreagă teorie a cauzalității? Nici nu dispunem de așa ceva. Tot ce vom presupune este că e vorba despre o cauzalitate care respectă *principiul antropic*: nu face, cu alte cuvinte, din start imposibilă existența minților.

Cât despre "conținut semantic" lucrurile stau, probabil, și mai rău. Ne-ar trebui, de la bun început, o teorie a înțelesului. Or, ea este tocmai în miezul disputelor.

Nici vorbă nu poate fi de un concept strict. Tactica este să întindem o plasă mare în care să prindem și computațiile, chiar dacă nu avem exact idee pe unde. Plasa aceasta este de genul următor: avem de a face cu sisteme în care se desfășoară procese. Aceste procese presupun intrări, prelucrare și ieșiri. Dacă aplicăm principiul generozității, vom vorbi pur și simplu despre *procese*. Pe măsură ce strângem plasa, vorbim despre *procese computaționale*. Desigur, că nu am prins înăuntru doar ce doream, dar apelul la generozitate funcționează în continuare.

Adevărul este că partea interesantă a întregii acțiuni nici nu este țelul final, ci modul în care strângem plasa. Filosofii preocupați de știința cogniției au venit cu uneltele de acasă; cu alte cuvinte, cu instrumentele logicii. Intenția centrală a cărții noastre este de a arăta că aceste unelte sunt necesare, dar nu suficiente.

[28] Jerry Fodor, *Concepts*, Oxford, Clarendon Press, 1998, p. 11.

Eu unul m-aş fi aşteptat acum un deceniu, un deceniu şi jumătate ca filosofii să înveţe cu nesaţ programare, aşa cum au învăţat în prima parte a secolului logică. Nu s-a întâmplat aşa, deşi exemple lucide au existat (cred că Paul Thagard *Computational Philosophy of Science* este un astfel de exemplu). Marea problemă este trecerea la filosofia aplicată, în sensul de mai sus, şi obstacolele care stau în calea ei.

Sugestia noastră este că aceste reticenţe au drept cauză presupoziţiile construcţiei de programe: ceea ce am putea denumi o *perspectivă inginerească*. Principii metodologice ale acestei perspective, precum simplitatea, abstracţia şi modularitatea, joacă un rol semnificativ în cadrul abordării computaţionale. Ele sunt însă prea "moi" probabil, în comparaţie cu principiile "tari" ale logicii. Terenul însuşi creat de ele pare prea moale pentru fundaţia unui edificiu filosofic. Se prea poate să fie aşa. Dar este un spaţiu pentru experimente gândite, inclusiv cele cu sisteme artificiale. Modul de a face filosofie se schimbă.

Cartea de faţă este o <u>introducere</u>, o introducere în primul rând într-un atelier filosofic în care uneltele sunt altele decât cele de acum o jumătate de secol. Pentru filosofie intervalul acesta este evident mic. De aceea şi efectele schimbării se văd mai greu.

Cu alte cuvinte, cartea nu încearcă să răspundă la întrebări de genul "ce este...?", ci la cele de tipul "cum fac...?". Nu există în continuare o viziune elaborată asupra minţii sau a fundamentelor conceptuale ale ştiinţei cogniţiei.

Dacă aplicăm însă ideea generozităţii, putem răspunde scurt la întrebări de genul "ce este mintea?". Răspunsul ar fi "un proces" (cu intrări şi ieşiri), un proces de genul celui descris chiar la începutul acestui capitol introductiv. Acest proces are o proprietate ciudată: dacă ar vrea cineva să-l pună sub control total, atunci efortul acesta va face să <u>existe</u> chiar procesul respectiv. Acestea fiind zise, putem trece la lecturi din Descartes, filosoful care-şi pune pentru prima oară în acest fel problema minţii.

Psihologie filosofică

Nu este deloc greu de înțeles de ce mintea este un subiect tentant pentru filosofie. Mintea este, ca să spunem așa, la îndemână. Speculația filosofică se poate exercita pe un teren direct accesibil. Dacă privesc, pot să-mi dau seama care este conținutul vederii mele: foaia de hârtie, parcul din depărtare, ecranul calculatorului. Dacă vreau să-mi amintesc ce am făcut ieri, pot să fac asta pe îndelete și să urmăresc cum se leagă gândurile mele, cum diverse amănunte devin chei ale porților reamintirii. Dacă vreau să decid ce voi face mâine, pot examina felul în care cercetez alternativele, cântăresc avantajele legate de facerea unui lucru sau a altuia. Cu atât mai pasionant este să urmăresc depănarea unor gânduri sau a modului în care învăț o limbă naturală ori un limbaj de computer. Toate acestea sunt motive suficiente pentru a face din minte un teren pe care speculația filosofică să se desfășoare nestingherită.

Când citesc opere literare, pot lesne retrăi pasiunile personajelor, pot deslușí motivele care le fac să acționeze. În sensul acesta, nu doar propriile mele gânduri, trăiri sau amintiri îmi sunt accesibile, ci și multe alte minți, reale sau fictive.

Evident, în viața cotidiană, ne întrebăm curent dacă altora le este frică, se bucură sau dacă au priceput ceva, dacă și-au amintit și așa mai departe. Cu alte cuvinte, transformând într-o metaforă contextul lecturii, invocat mai sus, putem spune că suntem în stare să "citim mintea altora". Această "lectură" o vom adăuga astfel la setul de fenomene care ne provoacă la reflecție.

Meditațiile invocate mai sus au însă un aer pregnant "literar". Este vorba de genul de trăiri sau reflecții pe care ne așteptăm să ni le producă o operă literară. Scriitorii, de altfel, fac adesea operă psihologică. Un autor precum Marcel Proust este un maestru în arta de a ne face să trăim sau să retrăim scenele de viață din perspectiva conștiinței. Gesturi banale, ca acela al

înmuierii unei madlene în ceai, capătă cu totul alte dimensiuni din perspectiva fluxului amintirilor autorului. Iar toată întâmplarea narată de Proust este semnificativă pentru propria noastră viață psihică. Tot așa declanșăm și noi procesul de iluminare a ungherelor memoriei: detalii aparent neînsemnate ne sunt de mare ajutor; ne agățăm de ele precum alpiniștii de colțurile de stâncă și redescoperim ceea ce era acoperit de uitare. Literatura ne ajută efectiv să ne înțelegem mai bine mintea și psihologia poate fi practicată cu mijloace literare.

Ce ar deosebi însă psihologia filosofică de cea literară? La urma urmei, granița pare chiar destul de greu de trasat, pentru că mijloacele folosite și terenul pe care ne mișcăm nu sunt tranșant delimitate.

Așa și este. Delimitările nu sunt categorice. Vom încerca să precizăm însă ce anume constituie, din punctul nostru de vedere, specificul filosofiei minții.

Dacă am menține tonul discursului nostru în nota termenilor vagi, atunci ar trebui, în primul rând, să recunoaștem existența unui interes pentru minte încă în opera clasicilor filosofiei antice, Platon și Aristotel. Iar interesul pentru spirit, în opoziție cu materia, este propriu nu doar filosofiei, ci și teologiei.

Filosofia minții, într-un sens mai precis, trebuie văzută însă din perspectiva distincției minte-corp și problemele ei trebuie separate de cele de genul raportului dintre spirit și materie. Este vorba, la urma urmei, despre corpul omului, al animalelor și, mai nou, al roboților. Mintea este văzută în contrast cu acest corp: poate să fie altceva, poate să fie identică într-un fel sau altul cu corpul și așa mai departe.

Nici această restrângere de perspectivă nu este suficientă însă dacă ne gândim că distincția minte-corp este cumva fixată deja în limba pe care o vorbim. Folosim două cuvinte diferite și părem a le asocia unor concepte diferite. De asemenea, familiile de concepte pe care le-am putea delimita sau asemănările pe care le-am putea degaja sunt diferite.

În nici un caz filosofia minții nu începe o dată cu folosirea în limbile naturale a unor termeni distincți pentru corp și minte. Filosofia minții, în ciuda rădăcinilor pe care le-am putea găsi adânc înfipte în istoria filosofiei, își are originea, în forma ei actuală, în opera lui Descartes.

Experimentul lui Descartes

La Descartes găsim nu doar distincții conceptuale fundamentale pentru filosofia minții sau o teorie despre minte, ci mai ales, cred eu, o anume artă de a mânui o tehnică extrem de utilă în filosofie: experimentul gândit.

Să deschidem textul *Meditațiilor metafizice*[29], publicate de către Descartes în latină, mai întâi în 1641 la Paris și apoi, în 1642, la Amsterdam. Titlul complet al ediției de la Amsterdam precizează că Descartes vrea să arate că există o distincție între minte și corp: *Meditationum de prima philosophia in quibus Dei existentia et animae a corpore distinctio demonstrantur*. Titlul ediției pariziene, mai prudent, vorbește despre *animae immortalitatis* (nemurirea sufletului). Să ne îndreptăm atenția către alineatul al doisprezecelea. Iată ce scrie Descartes:

> *Supponam igitur non optimum Deum, fontem veritatis, sed genium aliquem malignum, eundemque summe potentem et callidum, omnem suam industriam in eo posuisse, ut me falleret;*

Descartes ne îndeamnă să facem presupunerea (fantastică poate) că suntem în puterea nu a unui Dumnezeu foarte bun, izvor al adevărului, ci a unui geniu rău, deopotrivă

---

[29] Eu am folosit René Descartes, *Méditations métaphysiques*, ediție bilingvă (text latinesc și franțuzesc) realizată de Florence Khodoss, Paris, PUF, 1988 (prima ediție 1956). Trimiterile la diviziunile textului *Meditațiilor* și nu la pagini sper să ușureze însă folosirea de către cititoare sau cititor a oricărui alt text.

puternic și viclean, care-și folosește toată abilitatea sa pentru a ne înșela.

Desigur, Descartes utilizează persoana întâi singular; el este cel înșelat de geniul rău. Generalizarea, prin folosirea în discurs a pluralului nu face însă decât să sublinieze semnificația experimentului imaginar. Fără această generalizare, experimentul filosofic respectiv ar fi lipsit de forță. Geniul rău este un mod de a pune la încercare toate intuițiile noastre naive despre minte.

Care sunt aceste intuiții naive? Ele sunt chiar acele idei precizate atunci când am început să vorbim despre psihologia filosofică. Cred efectiv, de pildă, că am o foaie de hârtie în față, pe care este un fragment din prima meditație metafizică a lui Descartes. Serviciul pe care mi-l face presupunerea existenței unui geniu rău în acțiune este acela de a mă forța să examinez critic astfel de intuiții naive. Filosofia se distinge, de altfel, de alte preocupări ale minții umane prin această forțare a examenului critic.

Descartes precizează ce anume este supus examenului critic, ce anume ar putea să nu fie altceva decât iluzii create de către geniul cel rău:

> *putabo caelum, aërem, terram, colores, figuras, sonos, cunctaque externa nihil aliud esse quam ludificationes somniorum, quibus insidias credulitati meae tetendit.*

Parafrazându-l pe Descartes, putem spune că geniul rău mă face doar să cred că există clădirile din jur sau că motanul meu are nasul negru și miaună. Toate acestea sunt iluzii create cu dibăcie de către geniul cel rău.

Să zicem însă că nu avem un corp, ne spune Descartes, și că ideea că avem mâini, ochi și așa mai departe este sădită în noi de către geniul cel rău:

> *Considerabo meipsum tanquam manus non habentem, non oculos, non carnem, non sanguinem, non aliquem sensum, sed haec omnia me habere falso opinantem.*

Aici experimentul filosofic propus de Descartes ajunge la un moment-cheie. De ce? Pentru că, în fond, orice astfel de experiment forțează introducerea în argumentarea noastră a ceva: de pildă, a unei distincții. Experimentul are o funcție critică. Ne ajută să separăm aspecte pe care altfel nu ne este lesne să le gândim separat.

Aici este vorba despre o distincție între *conținuturi mentale* (conținutul minții noastre) și mintea noastră ca atare. Logica, nu faptele ca într-un experiment empiric, este cea care ne forțează decizia. Descartes, conform condițiilor stipulate la începutul experimentului gândit, se hotărăște să accepte provocarea geniului cel rău:

> *Manebo obstinate in hac meditatione defixus, atque ita, siquidem non in potestate mea sit aliquid veri cognoscere...*

Cu alte cuvinte, acceptăm, vorbind la modul general, ideea că geniul cel rău a ajuns să-și atingă scopul. Geniul a reușit ca fiecare conținut mental să fie stabilit de el (cel puțin atunci când este vorba despre conținuturi mentale referitoare la obiecte externe). Nu poate însă să ne păcălească și în sensul că ne sădește ideea că avem o minte *a noastră*. Dacă nici mintea nu ar fi a noastră, ci doar o iluzie, atunci activitatea geniului ar fi lipsită de sens. Pe cine ar înșela? Se amăgește pe sine? Ce rost ar avea acest lucru?

Ideea că avem o minte a noastră (pe care o umple de iluzii geniul în experimentul imaginar) poate fi extrasă din ideea lui Descartes că

> ... *at certe quod in me este ne falsis assentiar, nec mihi quidquam iste deceptor, quantumvis potens, quantumvis callidus, possit imponere* ...

Oricât de puternic ar fi geniul rău, oricât de viclean, tot putem să nu-i acceptăm iluziile. Ca orice minte și mintea supusă experimentului imaginat de Descartes poate respinge. Poate respinge fie adevărul, fie falsul. În situația aceasta, evident, este în stare să nu accepte falsurile. Este acesta chiar semnul că este

o minte independentă de mașinațiile geniului cel rău. Iar Descartes și încheie alineatul cu cuvintele

... *obfirmata mente cavebo.*

Mens (mintea) este ceea ce capătă, ca urmare a experimentului filosofic cartezian, un contur precis. Conținuturile mentale pot fi nesigure. Mintea ca atare are însă sigur o existență.

Dualismul cartezian

Ce fel de existență are însă mintea? Este unul dintre obiectele din lumea fizică? Sau unul dintre procesele din lumea fizică? În ce raport se află cu corpul ?

Descartes a formulat o teorie cu privire la raportul dintre minte și corp. După el, mintea este distinctă de corp. Ea este caracterizată de atribute precum gândirea.[30] Asemenea atribute nu pot fi detașate de mintea noastră (îi aparțin, în sensul în care avem o minte care este a noastră). În cuvintele lui Descartes:

Sum igitur praecise tantum res cogitans, id est, mens, sive animus, sive ratio ...

În sensul acesta, noi suntem minți. Mintea, crede Descartes, din motive care au inspirat rândurile scrise în deschidere despre psihologia filosofică, este mai ușor de cunoscut.

Dar corpul? Corpurile fizice în general, socotește Descartes, au atributul întinderii. În termeni ceva mai detașați de textul lui Descartes, lumea corpurilor fizice este o lume de cauze mecanice. Dacă ea există, mintea nu ar putea fi un obiect sau un proces din această lume fizică, deoarece aceasta ar însemna să explicăm prin cauze fizice procesele minții. De aici nevoia de a admite dualitatea corp-minte.

---

[30] Vezi *Meditația a doua*, alineatul 7.

Diagrama ideilor

Filosofia este prin excelenţă un joc cu abstracţia. Anticipând, putem spune că abstracţiile joacă un rol cheie în construirea de programe şi, implicit, în sistemele folosite în experimentele gândite ale filosofiei minţii ca filosofie aplicată. Obişnuinţa de a utiliza abstracţii ne este însă bine-cunoscută din operaţii intelectuale mai modeste, cum ar fi rezumatele, listele cu obiective ale acţiunilor noastre. În toate aceste cazuri, mascăm detaliile (sau chiar unele aspecte ale acţiunii – mijloacele ei, de pildă, sau scopurile ei etc.) pentru a surprinde *liniile de forţă*.

Prin urmare, în parantezele pe care le vom face, interesul principal nu stă în decelarea dinamicii de detaliu a textelor sau ideilor, ci în sesizarea liniilor de forţă ale câmpului problemelor puse de un text sau o temă de cercetare. Ambiţia este de a decela dinamica acestui câmp independent de litera textelor.

Paragrafele tipărite cu litere de genul celor din această porţiune de text descriu tehnici care permit explorarea câmpului problemelor în sensul de mai sus. Aceste paragrafe pot fi omise de către cei care doar vor să vadă despre ce este vorba în filosofia minţii sau pot să fie citite selectiv. De exemplu, paragrafele de genul celui de faţă oferă implicit rezumate ale discuţiei şi pot fi utile oricui. Paragraful care urmează este însă indispensabil doar celor care vor să aprofundeze filosofia minţii.

Diagramele sunt un mijloc simplu de a schematiza dinamica unui câmp de probleme. Sub forma unor grafice, ele sunt mai sugestive, dar periculoase în cazul structurilor mai complexe. Capcanele pe care le întind diagramele ne interesează însă mai puţin pe moment. Ceea ce vrem să le propunem cititoarelor şi/sau cititorilor este un mijloc de a trasa drumul parcurs între două puncte date şi o orientare la răscrucea drumurilor care se deschid în continuare.

Dacă vor, cititorii sau cititoarele pot transforma diagrama construită mai jos utilizând forme geometrice şi săgeţi. Aşa vor descoperi poate mai lesne ce căi poate urma discuţia în continuare.

Diagrama construită de către noi are o idee simplă. Ea se compune din blocuri delimitate prin paranteze. Acoladele sunt folosite pentru a marca ceea ce putem denumi metode (tehnicile intelectuale, uneltele folosite de către filosofi pentru a obține rezultate). Parantezele drepte sunt folosite pentru a încadra repere ale pozițiilor filosofice.

Fiecare bloc este precedat de un titlu scris cu litere mai îngroșate, pentru a fi ușor de observat. Trecerile de la un bloc la altul, dacă este cazul, sunt precizate în limbaj natural, ca și conținutul blocurilor.

Diagrama ideilor, până în momentul de față, arată astfel:

- **Experimentul cu geniul cel rău**

  {Un geniu rău încearcă să ne insufle tot felul de crezăminte false. Experimentul forțează distincția între conținuturi mentale și minte.}

Experimentul conduce la ideea că

- **Mintea**

  [Mintea există ca o entitate aparte.]

De asemenea, după Descartes, trebuie acceptată

- **Distincția dintre minte și corp**

  [Mintea are o natură diferită de cea a corpului.]

Oricare dintre cele trei blocuri ale diagramei de mai sus poate avea fisurile sale filosofice. De aceea ne și așteptăm că un filosof sau altul au încercat să le exploateze.

Dialog pe teme din Descartes!

Discutarea legăturii dintre filosofie și conversație este dincolo de obiectivele (mai limitate ale acestei cărți). Oricum, ceea ce putem reține este că o bună conversație permite aprofundarea unei teme filosofice, tot așa cum rezolvarea de probleme sau experimentele de laborator permit, în știință, adâncirea înțelegerii materialului "teoretic".

Alegeți o temă și strângeți un grup interesat de discutarea ei! Acesta ar fi primul pas. Dar nu vă mulțumiți cu atât! Lipsa unor reguli ale dezbaterii va conduce rapid la eșec:

fie grupul care dezbate se va fragmenta (vorbesc mai mulţi participanţi deodată), fie nu va exista o focalizare a discuţiei şi aşa mai departe. Discuţiile filosofice sunt delicate şi pot fi uşor ratate.

Prima regulă a şi fost formulată: alegeţi o temă! Am să iau drept exemplu discuţia anterioară din carte. Tema ei ar putea fi rezumată astfel: mintea ca un subiect de reflecţie independent.

Al doilea pas este alegerea unui text, pe care-l vor citi toţi participanţii la dezbatere. Nu este bine ca textul să fie foarte lung. De pildă, primele două meditaţii metafizice ale lui Descartes ar putea fi un text potrivit.

Oricum, este important să desemnaţi un lider al discuţiei. Primul său rol este acela de stabili două-trei obiective ale intervenţiei sale de început. Obiectivele vor exprima pe scurt ceea ce anume vrea să facă liderul discuţiei. De pildă, mergând din nou pe firul din această lucrare, ar putea fi vorba: (1) despre metoda folosită de Descartes pentru a argumenta în favoarea delimitării minţii ca temă de reflecţie filosofică distinctă; (2) existenţa minţii ca o entitate aparte; (3) distincţia dintre minte şi corp.

Al doilea rol al liderului discuţiei este acela de a schiţa (într-un sfert de oră!) felul în care pot fi atinse, după ea sau el, obiectivele fixate. Limita de timp este foarte importantă! O discuţie rodnică nu poate dura mai mult de o oră şi jumătate – două ore. După aceea, capacitatea participanţilor de a se concentra scade. Cel mult dezbaterea are caracterul unui divertisment, al unui mod de a-ţi petrece plăcut timpul, după această limită.

Regula următoare este să separaţi din grup un panel (cinci-şase persoane). Imediat ce liderul discuţiei a lansat provocarea sa, fiecare membru al panelului pune o întrebare (de un minut maximum). Liderul discuţiei răspunde în circa cinci minute. După aceea, membrii panelului dezvoltă câte o idee proprie în orizontul dezbaterii deja conturate.

Este de aşteptat ca aproximativ o oră să se scurgă după toate aceste etape. Întrebările celor din panel ar fi bine să fie de forma “Ce înţelegi prin ...?”

Timpul rămas este folosit pentru a lăsa restului membrilor grupului răgazul de a spune "ce au înțeles din discuție și ce nu au înțeles". În final, liderul discuției va încerca să precizeze liniile de forță ale dialogului. Nu va formula însă aprecieri sau concluzii cu privire la problemele abordate. Lucrul acesta este iarăși foarte important într-o discuție filosofică, unde ceea ce se câștigă este în zona distincției dintre "ceea ce am înțeles și ceea ce nu am înțeles", distincție care are o geografie variată de la un individ la altul. Ceea ce se câștigă prin conversația filosofică nu sunt cunoștințe noi, ci noi moduri de a pune întrebări, noi moduri de a vedea distincții conceptuale sau poziții teoretice.

O ultimă regulă este foarte importantă. Regula aceasta spune că aveți nevoie de un arbitru al discuției. Liderul discuției nu poate fi și arbitru.

Arbitrului îi revine rolul de a limita timpul intervențiilor participanților, de a ține o listă cu cei care pun întrebări sau vor participa la dezbatere. De asemenea, ea sau el trebuie să împiedice conversațiile colaterale sau întreruperile. Ca regulă generală, intervențiile arbitrului privesc respectarea formei dezbaterii; aceste intervenții nu vizează conținutul. Arbitrul nu ia poziție în chestiuni privitoare la conținutul dezbaterii.

Pentru fluența discuției, ar fi extrem de util ca arbitra sau arbitrul discuției să țină, de fapt, două liste cu cei care pun întrebări. Pe prima listă sunt trecuți cei din panel sau, în final, dintre spectatori care pun întrebări mai elaborate și după tiparul deja indicat. Pe a doua listă sunt trecuți cei care vor să pună întrebări foarte scurte, punctuale. Aceste întrebări se referă la ceea ce se discută chiar în acel moment. Cel mai bine ar fi ca ele să privească nelămuriri legate de termenii folosiți sau de referirile făcute.

Puteți desigur experimenta cu aceste reguli. Ați putea, de pildă, renunța la separarea între panel și spectatori, dacă sunteți mai versați. În nici un caz nu renunțați însă la arbitru! Ceea ce puteți descoperi, variind regulile, este tocmai valoarea lor, mai mare sau mai mică, pentru rodnicia dezbaterii. Dincolo de aceste aspecte legate de formă, vom descoperi cât de mult ne lipsesc discuțiile filosofice în cultura noastră dominată de conversația de cafenea, polemici vulgare și speculații superficiale.

Experimentul lui Ryle

Ryle s-a născut chiar în 1900. A fost profesor de filosofie la Oxford. Când am fost la Oxford am auzit tot felul de anecdote despre Ryle. Una privea, de pildă, cunoştinţele sale muzicale (Ryle nu avea, ca mulţi filosofi, de altfel, ureche muzicală). Alta se referea la activitatea sa, în timpul războiului, în contraspionajul englez. Se zice că Ryle se plângea, la un moment dat, că un poliţist dintr-o localitate englezească de provincie l-a arestat pe un spion german. Poliţistul era, evident, zelos. Cei din contraspionaj îl ştiau însă de multă vreme pe spion. De ce nu-l arestau? Pentru că, explica Ryle, contraspionajul englez îl umplea pe spionul german cu tot felul de ştiri false. Adevărate sau nu, aceste anecdote conturează în parte şi profilul filosofic al lui Ryle, pasiunea lui pentru reflecţiile tăioase, neaşteptate.

În 1949, Ryle a publicat cea mai cunoscută carte a sa, *The Concept of Mind.*[31] Ca şi în multe alte scrieri de filosofia minţii şi în *The Concept of Mind* experimentele gândite joacă un rol foarte important. Experimentul imaginat de către Ryle are drept subiect tocmai un vizitator, venit ca şi mine cu dorinţa de a înţelege ce anume este Universitatea din Oxford. Străinului îi sunt arătate colegiile, bibliotecile, laboratoarele. I se explică felul în care funcţionează sistemul de meditaţii (faimoasele *tutorials*, specifice Universităţilor din Oxford şi Cambridge). Asistă la cursuri. Află câte ceva despre administraţie.

Esenţialul în experimentul lui Ryle este să ne închipuim toate acţiunile de mai sus aşa cum s-ar desfăşura ele, dacă străinul ar fi o persoană reală.

---

[31] Am folosit Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, Harmondsworth, Penguin Books, 1970, 316 p. O prezentare mai amplă a cărţii este făcută în volumul *Dezbateri pe marginea problemei corp-minte*, editat de către mine în 1984. Exemplare din volumul respectiv sunt probabil greu de găsit, dar o variantă electronică va fi accesibilă în pagina mea de web (http://www.fil.unibuc.ro/~solcan). Prezentarea din 1984 este făcută pe baza traducerii lui Kurt Baier, *Der Begriff des Geistes*, Stuttgart, Philipp Reclam, 1978, 464p.

După aceste preliminarii urmează întrebarea cheie pusă de către străin: unde este însă Universitatea?

Ne putem, de asemenea, închipui o rugăminte nepotrivită: nu ar putea fi totuși să vadă Universitatea?

Asemenea chestiuni ridicate de către vizitator pun în evidență greșeala străinului: nu se poate vorbi separat despre Universitate și despre Colegiul Christ Church, despre Biblioteca Bodleiană, despre Ahmoleian Museum, ca și cum Universitatea din Oxford ar fi un alt membru al clasei obiectelor menționate.

Tipurile și ideea de greșeală categorială

Dacă ne gândim puțin, ne dăm repede seama că ideea lui Ryle este simplă. O folosim adesea. Cu toții suntem în stare să distingem între clădirea unui colegiu și colegiu ca instituție. Clădirea are proprietatea de a fi vizibilă sau colorată ș.a.m.d. În nici un caz colegiul ca instituție nu este colorat (în sensul în care clădirea este colorată).

Tot așa, dacă privim jocul unei echipe de fotbal și ajungem să înțelegem ce rol are portarul sau cum merg pasele, nu ne vom apuca să întrebăm cui îi revine rolul de a furniza spiritul de echipă.

Obiectele (luate în sensul cel mai general, filosofic al termenului) aparțin unor clase sau categorii. Fiecare obiect dintr-o categorie are anumite proprietăți. Unele obiecte sunt, de exemplu, vizibile sau colorate.

Numerele naturale nu sunt însă colorate. Nu au acest gen de proprietate, tot așa cum clădirile colegiilor nu sunt pare sau impare. Dacă aș încerca să aflu care sunt numerele naturale roșii, cercetarea mea nu ar avea sens. Ea ar implica o *greșeală categorială* în sensul lui Ryle.

Vom vedea mai târziu că distincția aceasta între diverse tipuri este utilă nu numai în filosofia teoretică. Îndeletniciri mult

mai pragmatice, precum programarea computerelor, o folosesc din plin.

Fantoma din corp

După Ryle, cartezienii comit o greşeală categorială atunci când vorbesc despre corp, care funcţionează asemenea unei maşinării fizice, şi despre minte, care ar avea rolul de a dirija corpul, dar ar avea o natură spirituală. Nu se poate spune despre minte că există ca o entitate separată.

Braţul meu, de pildă, are un anumit rol în maşinăria corpului. Tot aşa degetele mele de la mână. Braţul va sluji la apropierea degetelor de tastele calculatorului, iar acestea vor apăsa pe taste şi vor produce schimbări pe ecran, care mai târziu pot fi transformate în şiruri de semne într-o carte. Ar fi însă o greşeală categorială, după Ryle, să ne închipuim mintea ca fiind asemenea braţului, atâta doar că ea ar avea un rol în dirijarea mai subtilă a maşinăriei corpului.

După cum spune Ryle, nu ne-am luat o mănuşă pentru mâna stângă, una pentru dreapta şi, ca şi cum ar fi ceva separat de acestea, o pereche de mănuşi. Tot aşa, nu putem vorbi despre corp şi despre minte.

Contrapunerea dintre corp şi minte, după Ryle, trebuie dizolvată. Ea nu are sens.

Despre minte ... în limbajul obişnuit

The Concept of Mind are, ca să spunem aşa, doi poli. Primul capitol respinge ceea ce Ryle numea dogma fantomei din maşină. Aici este dezvoltată ideea de greşeală categorială şi argumentul împotriva minţii şi a mentalului ca entitate sau stări lăuntrice. Nu are sens să vorbim despre viaţa lăuntrică, care ar exista separat de corp şi l-ar dirija. Acesta este primul pol al

argumentelor cărții. Ultimul capitol, consacrat psihologiei, constituie cel de-al doilea pol.

Ryle vede în evoluția psihologiei din prima jumătate a veacului al XX-lea o confirmare a ideii că "viața lăuntrică", neobservabilă nu poate fi subiectul unei investigații științifice. Nu există două lumi: o lume fizică și una spirituală, tot așa cum nu există mănușa stângă și mănușa dreaptă, pe de o parte, și perechea de mănuși, pe de alta. Desigur, putem vorbi despre perechea de mănuși. În limbajul obișnuit nu o transformăm însă într-o fantomă ontologică.

Psihologia de factură experimentală, consideră Ryle, nu are ce face cu fantoma din mașină. Ceea ce poate fi observat este, de fapt, comportamentul.

Filosofia minții, la Ryle, nu este totuși o analiză a fundamentelor psihologiei experimentale. De aceea pare a fi mai potrivit să vorbim despre această analiză ca despre un pol al cărții, polul opus cartezianismului. Ryle oferă, de fapt, între acești doi poli, o analiză a limbajului obișnuit menită să ne convingă că exprimările care se referă la o viață lăuntrică, privată sunt rodul unei concepții filosofice (greșite) și nu au nici un rol în limbajul uzual.

Limbajul comportamentului

Înainte de a trece mai departe, trebuie să reamintesc că această carte este doar o introducere și să le sugerez celor care vor să se profesionalizeze în domeniul filosofiei minții (sau al filosofiei în general!) să mai înghită o pilulă amară. Dacă vreți să lucrați profesional trebuie să consultați textele filosofice în original. Desigur, aici nu putem oferi decât mici fragmente (cum am făcut-o deja). Ele sunt urmate, de altfel, de o parafrazare în limba română a textului citat, astfel că puteți foarte bine sări peste fragmentele în limbi străine. Atâta doar că, atunci când vreți să știți mai mult, trebuie să vă aventurați în apele adânci ale textului original.

Filosofii fac distincţii care nu sunt lesne de urmărit. Din punctul nostru de vedere, cred că momentul cel mai interesant la Ryle este legat de viziunea lui despre felul în care putem vorbi cu sens despre minte.

Ryle nu acceptă proiecţiile ontologice carteziene, dar acceptă ideea că putem vorbi despre minte. Cum facem acest lucru? Ryle crede că filosofia nu are nimic să ne spună în mod special despre minte. Oamenii ştiu deja să vorbească despre minte. Ei ştiu să utilizeze limbajul natural. Problema este că nu ştiu să vorbească despre conceptele mentale. Rolul filosofiei este să traseze harta conceptelor utilizate în limba obişnuită. În sensul acesta, filosofia este o cartografie conceptuală.

Din cele spuse până acum pare a rezulta că Ryle spune că a vorbi despre minte înseamnă a vorbi despre comportamente. Nu a abandonat oare psihologia experimentală referirile la o lume lăuntrică? Nu se menţin oare doar referirile la ceea ce poate fi observat, la comportament, cu alte cuvinte? Nu este chiar aşa. Pe de o parte, Ryle nu este interesat de chestiunile ce ţin de metodologia psihologiei. Pe de altă parte, el ne propune o abordare rafinată a limbajului comportamentului. Amintiţi-vă de povestea cu spionul german! Iată ce scrie Ryle:

> *When a cow is said to be a ruminant, or a man is said to be a cigarette-smoker, it is not being said that the cow is ruminating now or that the man is smoking a cigarette now. To be a ruminant is to tend to ruminate from time to time, and to be a cigarette-smoker is to be in the habit of smoking cigarettes.*
>
> *The tendency to ruminate and the habit of cigarette-smoking could not exist, unless there are such processes as ruminating and smoking cigarettes.*[32]

Ryle distinge între procese (cum ar fi cel de rumegare, în cazul vacilor, sau de fumare a unei ţigări, în cazul oamenilor) şi capacitatea de a face ceva sau tendinţa, obiceiul de a se

---

[32] Gilbert Ryle, *The Concept Mind*, p.1[illegible]3. Citatul este de la începutul celui de al doilea paragraf al Capitolului V (intitulat "Dispositions and occurrences").

comporta într-un anume fel (capacitate sau tendință despre care vorbim atunci când spunem că vaca este rumegătoare sau omul fumător).

Prin asemenea exemple, care pot părea cam fruste, Ryle introduce o distincție foarte importantă: cea dintre procesele comportamentale și capacitatea de avea un anumit comportament. Când vorbim despre minte vorbim nu doar despre procese comportamentale, ci și despre capacități comportamentale.

O discuție despre Gilbert Ryle

O discuție despre Ryle ar putea avea drept temă "fantoma din mașină" sau (de ce nu?) limbajul obișnuit. Cum vorbim (ca oameni obișnuiți) despre minte?

Dacă sunteți familiarizate sau familiarizați cu literatura filosofică și aveți o idee despre conceptele dispoziționale, atunci puteți discuta pe tema conceptelor (dispoziționale, în viziunea lui Ryle) cu ajutorul cărora vorbim despre capacitatea sau tendința de a ne comporta într-un anume fel.

Nu aș recomanda însă excesul de discuții pe teme care presupun un evantai amplu de lecturi filosofice. După mine, focalizarea discuțiilor asupra textelor de bază ca atare este foarte importantă pentru formarea deprinderilor de a dezbate filosofie. Altfel, toată conversația riscă să se prăbușească sub presiunea recursului la argumentul autorității (cutare autoritate a spus că intenția lui Ryle sau înțelesul textului lui Ryle este ...!).

Din acest motiv nici nu voi mai menționa expres îndemnul de a organiza discuții pe o temă sau alta. Temele se nasc din lectura textului însuși. Restul este o chestiune ce ține de disciplina (de respectarea unor reguli) ale discuției.

De pildă, puteți investiga diversele aspecte ale distincției lui Ryle între obiceiuri și capacități inteligente.[33]

[33] Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, p.42 ș.u.

Cum descoperiţi o temă interesantă?

Probabil, răspunsul cel mai simplu la întrebarea din titlu este că nu pot fi formulate reguli pentru descoperirea de teme interesante. În parte, aşa şi este. Sunt multe motive pentru care ceva poate fi interesant sau neinteresant.

Pentru filosofie există însă o provocare în întrebarea de mai sus. Să ne gândim puţin la ceea ce face Ryle! El a identificat un mit sau o legendă privitoare la existenţa a două lumi, una corporală, fizică, alta spirituală, lăuntrică. Această legendă este foarte răspândită. Ea stă la originea multor presupoziţii subiacente discursului referitor la minte.

Ce sunt presupoziţiile? Ideea de presupoziţie, deşi permite dezvoltări filosofice subtile, este uşor de înţeles pe baza unui exemplu deja discutat, cel referitor la proprietăţile numerelor naturale.

Un număr natural *n* poate fi par sau impar. Se presupune deci că numărul *n* poate fi împărţit la doi, cu sau fără rest. Presupoziţia aceasta este întotdeauna adevărată despre un număr natural. Enunţul "*n* este un număr par" este însă adevărat sau fals, după cum restul la împărţirea cu doi este sau, respectiv, nu este nul.

În schimb, presupoziţia că numerele naturale au o culoare este falsă. De aceea nici nu mai are sens să cercetăm dacă numărul *n* este sau nu roşu.

Tot aşa, am putea spune că, în cazul formelor geometrice, proprietăţi precum "pătrat" sau "rotund" se exclud una pe alta. O formă este sau rotundă sau pătrată. A căuta pătratul rotund este lipsit de sens. Dacă totuşi vrem să folosim cuvintele "pătrat" şi "rotund" pentru proprietăţi care revin aceleiaşi forme geometrice, atunci trebuie să admitem că am schimbat presupoziţia şi că am conferit cuvintelor respective un sens nou.

Acum, ceea ce fac de multe ori filosofii este să identifice presupoziţii sau, mai exact, sisteme de presupoziţii. Acest lucru îl face şi Ryle când conturează ceea ce el numeşte "legenda celor două lumi". Când aceste presupoziţii au efecte asupra

unor enunțuri care vi se păreau poate inocente, atunci puteți identifica teme pe care o discuție este cu adevărat interesantă.

De pildă, toți oamenii care au ceva cultură și credința că pot vorbi pe teme filosofice ar fi tentați să întrebe cum stau lucrurile cu actele de voință. Care ar fi statutul sau definiția voinței?

Ei bine, după Ryle, volițiile sau actele de voință presupun admiterea legendei celor două lumi. Să tragi mânerul semnalului de alarmă din tren este, dacă presupunem că există o lume fizică și una lăuntrică, un act fizic care are drept cauză un act mental, cel de voință.[34]

Împărțirea tripartită a minții sau sufletului în gândire, sensibilitate și voință nu are sens dacă presupoziția existenței unei lumi lăuntrice este falsă. Se vede de aici că, de fapt, câștigul obținut atunci când învățăm filosofie este unul în planul grijii cu care folosim conceptele. Cei neantrenați în chestiunile filosofice vor utiliza cu nonșalanță idei precum cea de act de voință.

Filosofi precum Ryle nu te pot împiedica, la urma urmei, să vorbești despre acte de voință sau orice altceva. Dar nu mai poți face acest lucru ca și cum ar fi ceva neproblematic sau care ar avea presupoziții care trebuie admise de toată lumea.

Poți vorbi și despre pătrate rotunde, dar trebuie să oferi o explicație filosofică a felului în care utilizezi aceste concepte și a motivelor pentru care ai adoptat o presupoziție sau alta.

În rezumat, pentru a avea o discuție mai interesantă încercați să identificați presupoziții larg acceptate care ar putea să cadă sub briciul analizei filosofice. Aerul paradoxal al concluziilor va da un farmec aparte dezbateri și, în orice caz, veți deveni mai conștiente sau mai conștienți de capcanele care se ascund în spatele unor cuvinte ce altfel pot părea absolut nevinovate.

---

[34] Vezi, *mutatis mutandis*, exemplul analog al lui Ryle în *The Concept of Mind*, p.62 (începutul celui de al doilea paragraf al capitolului al treilea, dedicat voinței).

De la Descartes la Ryle

Din când în când este bine să vedem ce obiective a avut demersul nostru şi cum le-am atins. Am început discuţia despre analiza filosofică a minţii cu Descartes şi am identificat următoarele repere:

- **Experimentul cu geniul cel rău**
- **Mintea ca subiect de reflecţie independent**
- **Dualitatea corp-minte.**

Mintea este un subiect de reflecţie independentă şi pentru Ryle, dar el respinge statutul ontologic pe care-l conferă minţii Descartes. Dispare astfel şi toată problema modului în care stările mentale pot fi cauze ale actelor fizice. În cazul lui Ryle, reperele de bază sunt:

- **Distingerea tipurilor**

  {greşelile categoriale ne forţează să distingem între diferite tipuri de obiecte şi să fim atenţi ce proprietăţi se presupune că au sens pentru obiectele de un anume tip}

- **Respingerea dualismului**

  [Ryle respinge ceea ce el numeşte fantoma din maşină. A vorbi despre minte nu este decât un alt fel de a vorbi despre comportamente.]

- **Distincţia dintre procese şi capacităţi comportamentale**

  [Ryle distinge între comportamente aşa cum se desfăşoară ele ca procese actuale şi capacitatea de a te comporta într-un anumit fel.]

Poziţia filosofică a lui Ryle se numeşte *behaviorism logic*. *Behavior* înseamnă în limba engleză "comportament". Ryle argumentează cu ajutorul analizei logice a limbajului în favoarea behaviorismului.

Ludwig Wittgenstein și ideea tipurilor de expresii

Toți cei care au deschis această carte, chiar dacă nu și-au pus problema de mai sus, au auzit probabil de Ludwig Wittgenstein. Născut în 1889 la Viena, el a studiat la Cambridge între 1911 și 1914. Ideile care ne interesează aici au fost descoperite de mintea originală a lui Wittgenstein în perioada când revine la Universitatea din Cambridge între 1929 și 1947. Ele au fost publicate însă abia după moartea sa survenită în 1951.[35]

Conturarea ideilor filosofice ale lui Wittgenstein depășește cu mult obiectivele pe care ni le-am propus în această carte. Fixarea câtorva puncte de reper prin *Philosophical Investigations* nu ar fi însă, cred eu, rău venită înainte de discutarea problemei care ne interesează în mod special aici.

Wittgenstein, ca și mulți alți filosofi, este interesat nu de ceea ce este, ci de modurile în care ceva poate fi:

> *Es ist uns, als müßten wir die Erscheinungen durchschauen: unsere Untersuchung aber richtet sich nicht auf die Erscheinungen, sondern, wie man sagen könnte, auf die „Möglichkeiten" der Erscheinungen.*[36]

Cercetarea filosofică nu încearcă să pătrundă fenomenele sau "natura" acestora. Ea este îndreptată către posibilități. De aici și interesul lui Wittgenstein pentru tipurile de enunțuri.

Poate chiar mai mult decât la Descartes sau Ryle, experimentele imaginare joacă un rol deosebit la Wittgenstein.

---

[35] În *Philosophical Investigations*. V. Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, text german și traducere în limba engleză, Oxford, Basil Blackwell, 1953, 232 p.(duble; textul german este pus pe paginile numerotate normal, cel englez pe cele al căror număr este urmat de litera "e".)

[36] Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* I, aforismul 90. Cartea este, de fapt, o colecție de mici texte, aforisme. Referirea la ele facilitează consultarea altor ediții decât cea din 1953 sau a unor antologii.

Să zicem că suntem familiarizaţi cu un tip de enunţuri pe care Wittgenstein le numeşte "obiect şi denumire". De pildă, înţelegeţi ce înseamnă "Am o carte", "Am o floare" şi aşa mai departe. În fiecare caz este vorba de posedarea unui obiect desemnat prin cuvintele "carte", "floare" etc. Sunt oare aceste enunţuri de acelaşi tip cu "Am o durere"?

Wittgenstein ne propune un experiment imaginar pentru a ne arăta diferenţa de tip care intervine mai sus. Să ne închipuim că fiecare are o cutiuţă în care ţine un gândac pe care nu-l arată nimănui altcuiva.[37] Nimeni nu a văzut altceva decât gândacul din cutia sa. Atunci când folosesc cuvântul "gândac" oamenii sunt obligaţi să se ghideze doar după ceea ce au văzut în cutia lor. Cutia ar putea fi şi goală. Gândacii ar putea fi foarte diferit coloraţi.[38] A folosi cuvântul "gândac" ca şi cum ar fi o denumire pentru un obiect, ca mai sus, este o eroare.

> *Das heißt: Wenn man die Grammatik des Ausdrucks der Empfindung nach dem Muster von „Gegenstand und Bezeichnung" konstruiert, dann fällt der Gegenstand als irrelevant aus der Betrachtung heraus.*[39]

Obiectul devine irelevant, în condiţiile din experimentul imaginat de către Wittgenstein, în expresia "Am un gândac". Tot aşa stau însă lucrurile şi în cazul, foarte important pentru filosofia minţii, al expresiei "Am o durere"!

Problema limbajului privat

Unde mergem mai departe pe drumurile filosofiei? Mai sus am ajuns deja la ideea că expresiile în care este vorba despre senzaţii (cea de durere, de exemplu) nu sunt de acelaşi tip cu expresiile referitoare la obiecte accesibile public. Nu aş putea însă să-mi fac reguli private, reguli ştiute doar de mine şi pe care

---

[37] Atenţie la analogia cu citirea unui text fără a rosti ceva. Fiecare ţine pentru sine ceea ce are.

[38] Atenţie din la faptul că, fără putinţa de a călători prin lumea variatelor posibilităţi, experimentul filosofic nu ar putea avea loc.

[39] Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* I, 293.

doar eu să mă pricep să le urmez? Aceste reguli ar putea fi ascunse de privirile curioase ale celorlalți chiar și dacă nu există o lume lăuntrică. În fond, oamenii citeau vreme de secole cu voce tare și doar relativ târziu au învățat să ascundă comportamentul verbal și să parcurgă textele în tăcere. Astfel aș putea vorbi privat despre gândacul din cutie.

Wittgenstein vorbește despre un paradox ce se naște atunci când încercăm să urmăm reguli:

> *eine Regel könnte keine Handlungsweise bestimmen, da jede Handlungsweise mit der Regel in Übereinstimmung zu bringen sei.*[40]*(...)Darum ist „der Regel folgen" eine Praxis. Und der Regel zu Folgen* ***glauben*** *ist nicht: der Regel folgen. Und darum kann man nicht der Regel „privatim" zu folgen, weil sonst der Regel zu folgen glauben dasselbe wäre, wie der Regel folgen.*[41]

Pasajele acestea cam sibilinice au primit o interpretare celebră din partea lui Saul Kripke. Filosoful american a oferit un exemplu simplu, menit să ne arate de ce nu putem stabili ce regulă urmăm atunci când facem ceva.[42]

Să spunem că m-am închis într-o cameră și am un set de fișe. Scriu pe câte două fișe numere naturale. Apoi iau o altă fișă și trec pe ea un număr. Rezultatele ar putea fi puse pe trei coloane: pe primele două sunt numerele de pe primele două fișe, iar pe a treia cele de pe fișa suplimentară:

4	4	8
16	4	20
53	7	60

S-ar părea că adun primele două numere, în sensul cel mai obișnuit. Dar de ce nu ar fi vorba despre ceea ce am putea numi o semiadunare? Aceasta ar da aceleași rezultate cu

---

[40] Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* I, 201.
[41] Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* I, 202.
[42] Cf. Saul Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Oxford, Basil Blackwell, 1982, p.9.

adunarea până ce s-ar atinge un "număr magic". De acolo înainte rezultatele ar fi altele:

299 1 300

300 1 7

Aici numărul magic este 300. După atingerea numărului magic rezultatul este constant 7. De ce aş trage aşadar concluzia că urmez regula adunării şi nu pe cea a semiadunării?

Numere magice de genul celui de mai sus pot fi însă imaginate la nesfârşit. Iar aceasta nu înseamnă altceva decât că nu pot privilegia în mod lipsit de ambiguitate o regulă sau alta. A urma o regulă este, după Wittgenstein, o practică şi o chestiune de interpretare.

După Wittgenstein

Implicaţiile acestei filosofii wittgensteiniene trec mult dincolo de filosofia minţii. După trecerea lui Wittgenstein prin lume însă nu mai putem discuta în mod necritic despre senzaţii private sau un limbaj privat. Cuvântul "necritic" este cheia. După cum vom vedea mai jos, există în filosofia actuală a minţii, discuţii despre un *limbaj privat*. Ipoteza existenţei sale este însă rodul unor reflecţii foarte elaborate şi nu se bazează pe acceptarea necritică a unor susţineri naive. De altfel, pe această linie s-ar situa şi rezumatul întâlnirii noastre aici cu Wittgenstein:

- **Experimentul cu gândacul din cutie**

  {Experimentul gândit propus de Wittgenstein forţează distingerea expresiilor de tipul "Am o carte" de cele de tipul "Am o durere".}

- **Argumentul Wittgenstein-Kripke**

  {Respingerea ideii că regula urmată atunci când acţionăm poate fi identificată în chip univoc. Kripke i-a dat o formă mai operaţională prin indicarea unui mod de a construi contraexemple.}

Wittgenstein ajunge, folosind metodele indicate mai sus, la

- **Respingerea limbajului privat**

[Regulile nu pot fi urmate în mod privat. Nu poate exista un limbaj privat.]

Filosofia lui Wittgenstein este aproape imposibil de clasificat. În orice caz, Wittgenstein nu ar fi acceptat ideea că filosofia sa a minții este o variantă a behaviorismului. Cert este însă că Wittgenstein reprezintă un reper extrem de important în filosofia secolului al XX-lea. De aici și titlul acestui paragraf. Filosofia arată altfel după trecerea lui Wittgenstein prin lume.

Nodul cel mai important mai sus este problema limbajului privat. După cum am spus, există filosofi care s-au încumetat să meargă pe alt drum decât Wittgenstein. Dar, pentru a le pricepe gândurile, trebuie să deprindem mânuirea unor noi unelte conceptuale.

Problema raportului corp-minte

Nu sunt puține scrierile care aproape că identifică filosofia minții cu discutarea problemei raportului corp-minte. Pozițiile în această dezbatere sunt atât de numeroase încât fie și prezentarea rezumativă a celor mai importante dintre ele ar umple rapid spațiul rezervat pentru această carte.

Ceea ce ne interesează aici este că, o dată cu Descartes, problema raportului corp-minte se conturează ca o problemă distinctă de probleme metafizice mai vechi, precum cea a raportului dintre materie și spirit. De altfel, sunt posibile variate combinații ale pozițiilor în problemele amintite.

Poziția lui Descartes în problema corp-minte era dualistă. În veacul al XX-lea cele mai populare au fost însă orientările antidualiste de un fel sau altul. Am prezentat deja argumentele antidualiste ale lui Ryle.

Cea mai cunoscută dintre orientările antidualiste este cea fizicalistă. Ea își are originea în proiectul Cercului de la Viena de a reduce toate științele empirice la fizică. În acest context,

psihologia urma şi ea să fie redusă la fizică.[43] Din punct de vedere filosofic cea mai semnificativă consecinţă a fizicalismului este ideea că o cunoaştere completă a proprietăţilor fizice ale creierului este suficientă pentru a explica orice stare mentală.

Ceea ce pare a uni variatele orientări antidualiste este ideea că organismele sunt mecanisme fizico-chimice.[44]

Cum ar putea răspunde însă fizicaliştii la obiecţii de genul "senzaţiile sunt private, dar procesele din creier sunt publice"? După J.J.C.Smart, când spunem că am avut cutare sau cutare senzaţie folosim limbajul introspecţiei.[45] Limbajul introspecţiei are o logică diferită de cea a limbajului proceselor materiale. Dar, atunci când vom avea o teorie îmbunătăţită a

---

[43] Cercul de la Viena respingea vitalismul în biologie şi psihologie. În Manifestul lor, membrii Cercului scriau: "Formele lingvistice pe care le mai folosim astăzi în psihologie îşi au originea în anumite noţiuni metafizice antice despre suflet. (...)[în domeniul psihologiei – n.n.] aproape tot ceea ce priveşte analiza epistemologică urmează să fie făcut; bineînţeles că aici analiza este mult mai dificilă decât în fizică. Încercarea psihologiei behavioriste de a sesiza psihicul prin comportarea trupurilor, prin ceea ce se găseşte la un nivel accesibil percepţiei este prin poziţia sa principială aproape de concepţia ştiinţifică despre lume." ("Cercul de la Viena [manifest]", traducere Eva Galambos, în *Filosofia analitică*, volum redactat de Mihail Radu Solcan, Bucureşti, Academia "Ştefan Gheorghiu" şi Universitatea din Bucureşti, 1982, p.69). Proiectul Cercului a fost să editeze o *Enciclopedie internaţională a ştiinţei unificate*. Problema pe care şi-o puneau membrii Cercului era, în fond, aceea a unităţii de limbaj a ştiinţei (v. *Filosofia analitică*, p.79). Orice enunţuri urmau a fi reduse la enunţuri formulate într-un sublimbaj fizical. Acest limbaj urma să cuprindă doar termeni care se referă la obiecte şi procese fizice, la proprietăţi observabile ale acestora şi predicate dispoziţionale (de genul "solubil", "elastic" etc.). Această reducere la limbajul fizical trebuia să funcţioneze şi în cazul psihologiei. De exemplu, "furios", spunea Rudolf Carnap, poate fi definit în termenii comportamentului observabil al unei persoane şi al dispoziţiei acesteia pentru anumite reacţii (cf. *Filosofia analitică*, p.81).

[44] V., de pildă, în acest sens, remarcile lui J.J.C.Smart, "Sensations and Brain Processes", în David M. Rosenthal (editor), *The Nature of Mind*, Oxford University Press, 1991, p.169. Dacă reconstituiţi "arborele bibliografic", adică dacă mergeţi pe firul citărilor din textul lui Smart, atunci veţi da peste numele unor autori precum Paul Oppenheim sau Hilary Putnam (articol din 1958 despre unitatea ştiinţei), Feigl, Place.

[45] J.J.C.Smart, *Op.cit.*, pp.173-174.

proceselor din creier, vom putea spune că prezența unui proces cerebral sau a altuia înseamnă că subiectul are o anume senzație. Până atunci nu dispunem de nimic altceva decât de exprimările în limbaj introspectiv.

Cum ar putea fi însă contracarat experimentul cu gândacul din cutie imaginat de Wittgenstein, dacă acest experiment ar fi să fie folosit împotriva fizicalismului? Rațiunea folosirii acestui experiment împotriva fizicalismului este simplă: limbajul fizical este de genul "obiecte și denumiri", cum spune Wittgenstein. Vedem ceva și acel ceva este un obiect și denumim obiectul respectiv "carte".

Dacă analizăm răspunsul lui Smart,[46] ne dăm seama că el admite o diferență de tip între expresiile care relatează despre obiecte precum cartea și care raportează o senzație. Diferența este însă, spune Smart, de genul celei pe care o facem atunci când spunem că "acest obiect arată astfel" (fără nici un fel de rețineri) și "acest obiect arată precum ...". Este ca și cum am spune "acest obiect arată precum o pajiște verde". De aceea, spune Smart, nici nu există un limbaj al proprietăților private ale lucrurilor. Noi trebuie să ancorăm, ca să spun așa, expresiile de al doilea tip în situații care permit relatări de primul tip. Dar toate aceste procese mentale, inclusiv cel de ancorare, sunt procese cerebrale.

Funcționalism și complexitate

În câte feluri puteți face ca o ușă să nu poată fi deschisă pentru o vreme? Puteți evident să încuiați ușa cu cheia. Puteți trage un zăvor. Puteți pune un scaun în ușă. Scaunul are, în acest caz, aceeași funcție cu zăvorul. Putem vorbi despre o proprietate funcțională; proprietatea respectivă o are și zăvorul, o are și scaunul – multe lucruri pot avea aceeași funcție.

Chiar dacă un avantaj al reducerii proceselor mentale la procese cerebrale, față de reducerea la comportamente

[46] J.J.C.Smart, *Op.cit.*, p.174.

observabile externe, este acela că pot exista procese cerebrale la care acces are doar persoana în al cărei creier se petrec, fără ca să existe un comportament observabil extern, există totuşi o dificultate a acestui tip de teorii. De ce ar fi o senzaţie, de pildă, identificabilă cu un anume proces din creier? Ar fi ca şi cum ne-am închipui că uşa se poate închide doar cu zăvorul!

Soluţia la acest tip de problemă este funcţionalismul: teoria minţii conform căreia ceea ce contează este funcţia pe care o îndeplineşte un proces fizic. Procese diferite pot avea aceeaşi funcţie. Atenţia se concentrează acum asupra sistemului de proprietăţi funcţionale. Acestea ar putea fi realizate şi de altceva decât neuronii din creier.

Unul dintre pionierii înţelegerii în acest fel a minţii a fost Hilary Putnam.[47] El a subliniat faptul că explicaţia funcţionalistă a minţii oferă posibilitatea ca procesele mentale să se desfăşoare nu doar în creier, ci pe orice alt fel de suport convenabil (în sensul că permite implementarea funcţiilor relevante).

Mai târziu, Hilary Putnam a dezvoltat o serie de consideraţii care trec dincolo de ideea reducerii minţii la un sistem de proprietăţi funcţionale ale elementelor de bază (sau, pe scurt, ale microstructurii). Când ansamblul devine foarte complex, legile proceselor de la nivelul microstructurii nu au neapărat relevanţă pentru macrostructură.

Hilary Putnam oferă exemplul simplu în fond al evoluţiei biologice. Evoluţia depinde de microstructură (variaţii ale genotipului), dar mai depinde şi de condiţii (precum prezenţa oxigenului) care sunt accidentale din punctul de vedere al legilor fizicii.[48]

---

[47] Vezi, de exemplu, studiul său publicat iniţial în 1967 "Psychological Predicates", antologat cu titlul "The Nature of Mental States" în David M. Rosenthal (editor), *The Nature of Mind*, Oxford University Press, 1991, pp.197-203. Putnam a început să critice funcţionalismul în a doua jumătate a anilor 1970. Pentru mai multe repere ale operei lui Putnam vezi capitolul "În jungla bibliografiei".

[48] Cf. Hilary Putnam, "Reductionism and the Nature of Psychology", în John Haugeland (editor), *Mind Design*, MIT Press, 1981, p.209.

Cu alte cuvinte, folosirea scaunului pentru a închide ușa este de nededus din proprietățile sale fizice. Ar putea fi, de altfel, multe alte funcții pe care să le joace scaunul. Iar când intervine în joc complexitatea nu are nici un rost să ne îndreptăm atenția către microstructură. Un element sau altul al acesteia, din punctul de vedere al legilor microstructurii, poate să aibă o natură pur accidentală. Funcția pe care o îndeplinește poate fi însă una cheie la nivelul macrostructurii.

Când complexitatea este introdusă în acest fel în jocul argumentelor, ideea reducerii psihologiei la fizică, unul dintre pilonii fizicalismului, devine implauzibilă.

Experimentul lui Frank Jackson

Probabil că v-ați obișnuit deja cu ideea că experimentele gândite sunt frecvent utilizate în filosofia minții. Ele au un rol extrem de important în critica teoriilor filosofice. Departe de a fi ceea ce cred unii, filosofia nu oferă posibilitatea de a spune orice oricum. Poți spune orice, dar nu oricum. O dată puse în evidență defectele unei teorii, aceasta trebuie cel puțin schimbată. De asemenea, probleme nebănuite ies la iveală sau altele mai vechi capătă noi semnificații.

Aceasta a fost și soarta fizicalismului. Frank Jackson a arătat cum putem pune în dificultate fizicalismul dacă respectiva teorie este înțeleasă în sensul că o descriere completă din punctul de vedere al proprietăților fizice ne oferă o cunoaștere completă. În particular, o cunoaștere completă din punct de vedere fizic a creierului ar fi o cunoaștere completă.

Să vedem acum care este experimentul lui Frank Jackson.[49] Personajul din experimentul imaginar, Mary, este o fată care trăiește izolată într-o cameră. În cameră nu există obiecte colorate, iar contactul cu lumea este făcut prin intermediul unor ecrane alb-negru. În schimb, Mary are

[49] Expus aici după Frank Jackson, "What Mary Didn't Know", în Rosenthal (ed.), *The Nature of Mind*, pp.392-394.

cunoştinţe strălucite de fizică. Ea ştie tot ce se poate şti despre proprietăţile fizice ale obiectelor.

De exemplu, Mary ştie totul despre proprietăţile fizice ale roşiilor, deşi nu a văzut şi nici nu a mâncat vreodată o roşie. Mary dispune însă de toate informaţiile obţinute prin analiza de laborator a roşiilor. Ea are, cu alte cuvinte, un tablou complet al proprietăţilor fizice ale roşiilor.

Într-o zi, Mary iese din cameră. Ea ajunge să vadă o roşie. Pentru prima dată are senzaţia de roşu, vede efectiv culoarea roşie şi nu nuanţe de gri. Aceasta este, spune Frank Jackson, o extindere a cunoaşterii de care dispunea Mary.

Argumentul lui Jackson este următorul: experimentul ne forţează să admitem că o cunoaştere completă a proprietăţilor fizice nu este şi o cunoaştere completă în general. Mary a aflat ceva nou atunci când a ieşit din cameră. Ea aflat cum arată roşiile când le percepi şi culoarea.

Proprietăţile stărilor noastre mentale care survin atunci când avem o trăire de genul celei pe care o are Mary atunci când iese din cameră şi vede culoarea roşiilor sunt denumite în filosofie *qualia.*[50]

De la fizicalism la *qualia*

Cititoarea sau cititorul nu au aflat desigur, după parcurgerea acestui capitol, tot ce s-a spus în filosofia minţii practicată

---

[50] *Qualia* (termenul este la plural) însemna în limba latină "calităţi" (v. G. Guţu, *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1983, p.1013). Folosindu-l la singular, Cicero spune ***quale bellum nulla barbaria gessit*** "război, precum lumea barbară n-a purtat vreodată" (apud Guţu, *Op.cit.*). Altfel spus, "război <u>ca</u> acesta nu a purtat vreodată lumea barbară". Dificultatea sintaxei lui "ca" poate fi apreciată de oricine a încercat să facă analiza logică a limbii naturale. Experimentul lui Jackson cred că pune bine în lumină resorturile mai profunde ale problemei. Ce înseamnă oare "a fi <u>ca</u> o roşie"? De unde am putea şti dacă este sau nu ceva ca o roşie? Ştim oare doar pe baza măsurătorilor dintr-un laborator? Experimentul imaginar al lui Frank Jackson ne arată că, pentru a şti acest lucru, trebuie aduse în joc proprietăţile calitative ale stărilor în care se află mintea noastră când vedem o roşie.

cu mijloace filosofice tradiționale. Nici nu a fost acesta obiectivul nostru. Sper, în schimb, ca ei să știe cum poate fi făcută filosofia minții.

Filosofia construiește și distruge distincții conceptuale, aduce la lumină presupoziții, folosește experimente imaginare. În special în filosofia minții se remarcă recursul la experimentele gândite. Toate acestea sunt punctele forte ale demersului filosofic. Slăbiciunile?

Una dintre slăbiciuni pare a fi ceea ce am putea denumi indecizia filosofiei. Dualism sau fizicalism? Discutați și veți vedea că fiecare parte are argumentele sale. Nici unul nu este însă hotărâtor. După mine, aceasta este însă o slăbiciune aparentă. Iar dacă privim lucrurile cu înțelepciune s-ar putea ca, în fapt, să fie aici o virtute crucială. Oamenii au nevoie, în activitățile cotidiene, în știință, în artă, de ipoteze alternative, între care să aleagă. Rolul discuției filosofice este să mențină în viață această diversitate, nu să o ucidă.

Posibilele slăbiciuni ale filosofiei rezidă în interfața ei cu alte preocupări umane. Dar despre aceasta vom vorbi imediat, în finalul capitolului. Să rezumăm deocamdată parcursul nostru între fizicalism și *qualia*.

- **Fizicalismul**

  [Sub acest nume ar putea fi reunite, la limită, variatele orientări antidualiste. În sens strict, fizicalism înseamnă însă reducerea legilor psihologiei la legile fizicii.]

- **Procese mentale și procese cerebrale**

  [Avantajul identificării proceselor mentale cu procesele din creier este că devine inteligibilă existența unor procese care nu sunt însoțite de un comportament observabil extern.]

- **Funcționalismul**

  [Avantajul recursului la sisteme de proprietăți funcționale este că putem înțelege procesele mentale independent de ceea ce se întâmplă să fie substratul lor fizic.]

- **Rolul complexității**

{Invocarea complexităţii este, în fapt, un recurs la contraexemple. Contraexemple relevante ne forţează să admitem că legile microstructurii fizice pot să nu ne spună nimic interesant despre macrostructură.}

- **Experimentul lui Frank Jackson**

{Experimentul imaginar propus de Frank Jackson urmăreşte să forţeze ideea că o cunoaştere a proprietăţilor fizice nu este o cunoaştere completă. În orice caz, ea nu ar da socoteală de proprietăţi calitative ale minţii.}

- **Qualia**

[Qualia *este un termen convenabil pentru proprietăţile sistemelor mentale care survin atunci când, de pildă, percepem culori.*]

Din punctul de vedere al fizicalismului, *qualia* sunt reductibile la proprietăţi fizice (sau ar trebui să fie, pe măsură ce se dezvoltă ştiinţa). Din punctul de vedere al dualismului, *qualia* nu sunt reductibile la proprietăţi fizice.

Un divorţ cu acordul ambelor părţi[51]

De unde le vin filosofilor intuiţiile cu privire la minte? Ideile le vin din lectura critică a scrierilor altora. Dar intuiţiile? Intuiţiile au drept sursă examinarea propriei minţi, introspecţia.

Nu are sens să vorbim de introspectarea altor minţi. Acesta ar fi un nonsens. Putem, în schimb, examina comportamentul altora. Atunci baza nu doar a intuiţiilor noastre se schimbă, ci şi metodologia cercetării. Experimentele empirice devin posibile.

Acestea sunt considerente abstracte, dar ele redau liniile de forţă ale unei situaţii care avea corespondent în realitate în

[51] Metafora divorţului şi, mai târziu, cea a reînfiripării mariajului sunt preluate de la Pascal Engel, *Introduction à la philosophie de l'esprit*, Paris, La Découverte, 1994, 256 p.

secolul al XIX-lea. Filosofia şi psihologia continuau să fie strâns legate în acea vreme.

Legătura era bilaterală. Se spunea, în filosofie, că logica studiază "legile gândirii corecte". Spre sfârşitul veacului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea tendința de separare a devenit tot mai pronunțată. Logica a încetat să mai fie o cercetare a gândirii de vreun fel sau altul. Motivul era limpede: gândirea este cercetată empiric. Filosofia nu are nimic de a face cu experimentele empirice ale noii psihologii.

Două mari nume ale istoriei filosofiei au marcat acest divorț de psihologie: Frege şi Husserl. Frege deplânge preponderența în filosofie "a metodelor psihologice de analiză, metode care au pătruns până şi în domeniul logicii"[52] El face o distincție între

> *reprezentări, pe de o parte, concepte şi obiecte, pe de altă parte.*[53]

Frege scrie că

> *trebuie să distingem în mod riguros psihologicul de logic, subiectivul de obiectiv.*[54]

Acesta este un principiu care călăuzeşte cercetările lui Frege. Logica modernă, ale cărei baze le pune Frege, porneşte nu de la o investigație a legilor gândirii, ci a relațiilor de consecință logică. Terenul pe care se mişcă astfel nu este cel al gândurilor sau reprezentărilor, lăsate pe seama psihologiei, ci al construcțiilor şi enunțurilor din limbaje ideale.

---

[52] Gottlob Frege, "Fundamentele aritmeticii", în *Scrieri logico-filosofice*, trad. de Sorin Vieru, Bucureşti, Editura ştiințifică şi enciclopedică, 1977, p.33.

[53] Frege, *Op. cit.*, p. 37.

[54] *Ibidem.* Sorin Vieru, în comentariile sale la "Fundamentele Aritmeticii" arată că "Pentru Frege, logica reprezintă prin excelență o investigație a obiectivului, în timp ce psihologia poartă asupra subiectivului" (p.159).

Mai mult decât atât, contribuţia lui Frege este crucială pentru începuturile filosofiei analitice. Iar, lucru şi mai important, filosofia analitică, în special atunci când este văzută ca analiză logică a limbajului, este o filosofie antipsihologistă.

La Husserl regăsim aceeaşi pledoarie antipsihologistă. El reproşează psihologismului că transformă adevărurile logice din legi absolut exacte având un caracter conceptual în probabilităţi mai mult sau mai puţin vagi, bazate mai degrabă pe experienţă şi inducţie.[55]

Frege şi Husserl stau la originea celor mai influente tendinţe filosofice ale secolului al XX-lea, filosofia analitică şi fenomenologia. Nu este de mirare că divorţul dintre psihologie şi filosofie a fost profund şi durabil.

La rândul lor, psihologii au dorit despărţirea de filosofie. Pe de o parte, conform unei bine-cunoscute legende, desprinderea de filosofie marchează începuturile ştiinţelor naturii. Or, psihologia se vrea - cu deosebire către sfârşitul veacului al XIX-lea - o ştiinţă experimentală. Pe de altă parte, există raţiuni interne care împing psihologia către experiment şi departe de filosofie.

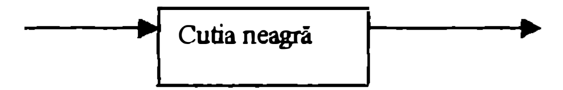
Psihologia se orientează către observarea comportamentului. Acesta este singurul accesibil unui observator extern. Se ajunge la punerea între paranteze a mentalului. Este vremea când psihologia este dominată exclusiv de către *behaviorism*. Pentru behaviorişti fenomenele mentale nu pot face obiectul studiului experimental şi, până la urmă, orice referire la ele are statutul conceptelor naive, preştiinţifice.

Şi totuşi geniul cel rău?

O convenţie terminologică privitoare la înţelesul lui "behaviorism" pare extrem de uşor de încheiat. Cu toţii am auzit

[55] Cf. Edmund Husserl, *Logische Untersuchungen*, vol. I, Halle, Max Niemeyer, 1913, p.78.

de schema behavioristă "stimul-reacție", care ar putea primi și o reprezentare grafică de genul celei de mai jos.

Săgeata din stânga reprezintă intrările în cutia neagră, iar cea din dreapta ieșirile. S-ar părea, la prima vedere, că nu știm – din punct de vedere behaviorist – nimic despre ceea ce se petrece în cutia neagră. Unii spun chiar că, din punctul de vedere al acestei scheme, "mintea" nici nu există. Mie mi se pare mai potrivit să spunem că mintea este pusă între paranteze.

Din punct de vedere filosofic, este extrem de interesant să detectăm presupozițiile schemei.

Stimulările sunt evenimente la care, conform acestei scheme mintea răspunde cu o reacție. Mai corect spus, asociază un comportament (o secvență de acțiuni ale subiectului uman) cu o intrare. Mecanismul acestor asocieri în minte ar putea să ne și scape. Important din punct de vedere behaviorist este că aceste asocieri se formează. Altfel, de fapt, behavioriștii nu ar avea ce să studieze.

Semnificația acestei observații cred că este mai limpede dacă vom compara mintea behavioristă cu o minte carteziană. Din punct de vedere cartezian, schema de mai sus prezintă o mare problemă, deoarece reacțiile sunt și ele evenimente (din lumea fizică!). Cu alte cuvinte, schema behavioristă presupune că mintea este prinsă în înlănțuirile de evenimente din lume. Mai mult decât atât, ea este o parte a lumii fizice; nu este altceva decât un mod de a asocia între ele evenimente. Chiar dacă asocierea respectivă ar fi un accident din punctul de vedere al legilor fizicii, ea tot face parte din ea.

Din perspectivă carteziană, mintea este înnăscută. Este înnăscută nu neapărat în sensul biologic, ci în sensul că procesele din minte fac parte din altă lume. Ele nu ar putea fi detectate prin observarea mecanismului asocierilor. Desigur, ne putem și naște cu capacitatea de a face anumite asocieri și atunci, din nou, doar vârful aisbergului este vizibil cu ajutorul

schemei behavioriste. Într-un fel sau altul, procesele din minte sunt mai bogate decât presupune schema behavioristă.

Un corolar al presupoziţiei asociaţioniste subiacente schemei behavioriste este şi posibilitatea dezvoltării unor tehnologii de modificare a comportamentului. Evenimente selectate convenabil la intrare (de pildă prin adăugarea unor stimulente aidoma celor folosite în dresarea animalelor) ar putea permite dezvoltarea unor tehnici de antrenare a comportamentelor.

Înainte de a discuta însă ideile unui psiholog behaviorist celebru, ar trebui să remarcăm schimbarea intervenită în nivelul analizei. Atunci când am cercetat ideile lui Ryle sau Wittgenstein analiza se mişca în planul argumentelor logice şi lingvistice. Acum discuţia noastră priveşte presupoziţiile metodologiei empirice behavioriste.

Psihologul la care făceam aluzie mai sus este B. F. Skinner. El a dezvoltat, între altele, şi ideea unei tehnologii a comportamentului.[56] Pe ce bază ar urma să fie totuşi concepută o astfel de tehnologie? Care este mecanismul schemei de mai sus, după Skinner?

Cheia concepţiei lui Skinner este că evenimentele din mediu au un rol în selecţia comportamentelor:

> *...the environment acts in an inconspicuous way: it does not push or pull, it selects.*[57]

Evident, ideea rolului selecţiei naturale în evoluţie provine din biologie. În acest caz, ea este folosită pentru a înţelege evoluţia comportamentului. Se coroborează astfel şi observaţia noastră de mai sus că investigaţia behavioristă se îndreaptă către formarea de comportamente (mai precis, către selectarea asocierilor dintre evenimente din mediu şi reacţii comportamentale).

---

[56] Cf. B. F. Skinner, *Beyond Freedom and Dignity*, New York, Bantam Books, 1972.

[57] Skinner, *Op.cit.*, p.14.

Divorțul psihologiei de filosofie este un imperativ pentru Skinner. El remarcă faptul că fizica grecilor vechi are doar un interes istoric astăzi. Deplânge situațiile în care scrierile lui Platon sau Aristotel sunt și astăzi recomandate studenților interesați de cercetarea comportamentului. După Skinner, ceea ce spun Platon sau Aristotel despre comportamentul uman are doar un interes istoric.[58]

Defectul explicațiilor mentale, arată Skinner, ține de faptul că ele pun capăt curiozității noastre. "De ce ai fost la teatru?" Dacă am accepta o explicație în termenii psihologiei populare, una de genul pe care ar oferi-o persoana respectivă, "Pentru că am simțit nevoia de a merge la teatru", am pune punct cercetării. Strategia behavioristă ar consta în căutarea în mediu a ceea ce în trecut a determinat mersul persoanei respective la teatru. Ea ar fi mult mai bogată.[59]

Chiar și comportamentul verbal, recunoscut pentru complexitatea sa, urmează să fie studiat după aceeași metodologie. Skinner scrie că noi acordăm credit pentru diversele comportamente verbale: un credit mic dacă repetăm o propoziție pe care am auzit-o cu câteva clipe înainte, un credit mai mare dacă repetăm o propoziție citită acum un an, un credit mult mai mare dacă formulăm o propoziție originală.[60]

Programul filosofico-științific al lui Skinner este vast. El include o concepție despre proiectarea culturilor, discuții despre pedeapsă, libertate și demnitate. Toate acestea depășesc evident obiectivele noastre în această carte și țin de filosofia științelor sociale sau de filosofia politică. Din această perspectivă mai amplă, am putea spune că geniul cel rău imaginat de Descartes și-ar putea atinge scopurile.

Nu este momentul ca să evaluăm metodologia lui Skinner. Pentru a întreține însă interogațiile filosofice, vom menționa totuși o distincție făcută de Daniel Dennett. Dennett arată că ființele skinneriene sunt o extensie a creaturilor

[58] Skinner, *Op.cit.*, p.3.
[59] Skinner, *Op.cit.*, p.10.
[60] Skinner, *Op.cit.*, p.45.

darwiniene.[61] Problema este însă că aceste fiinţe skinneriene se disting de fiinţele popperiene[62], care selectează idei.[63] Fiinţele popperiene pun ideile să moară în locul lor. Riscul pentru fiinţele skinneriene este de a fi ucise de una dintre erorile lor.

Filosofie şi psihologie

În rezumat, la cumpăna dintre veacurile al XIX-lea şi al XX-lea, filosofia şi psihologia s-au îndreptat către direcţii diferite.

În planul metodelor, al uneltelor folosite de filosofie trebuie menţionată cu precădere cultivarea analizei logice a limbajului de către filosofia analitică.

Psihologia, în schimb, a câştigat foarte mult din cultivarea metodelor experimentale.

Reperele de bază ale acestui parcurs divergent sunt date prin urmare de:

- **Analiza logică a limbajului**

  {Analiza logică a devenit o analiză făcută cu mijloacele logicii matematice. Forţa acestor unelte i-a făcut, de altfel, pe unii filosofi analitici să creadă că vor putea unifica ştiinţele empirice, reducând, între altele, psihologia la fizică.}

- **Metodologia behavioristă**

  {Behavioriştii cercetează empiric felul în care sunt selectate diversele asocieri dintre stimuli şi reacţii comportamentale.}

- **Respingerea explicaţiilor mentale de către behaviorişti**

---

[61] Daniel Dennett, *Kinds of Minds*, Londra, Phoenix, 1996, p. 112 (cartea este tradusă şi în limba română la Humanitas).
[62] De la numele filosofului Karl R. Popper.
[63] Dennett, *Op.cit.*, p. 116.

[Explicațiile cu ajutorul entităților mentale sunt respinse pentru că sărăcesc cercetarea. Explicațiile mentale ridică un obstacol în calea investigării lanțului de stimulări și reacții.]

Uneltele cele noi ale împăratului?

Din când în când, filosofii, şi nu numai ei, speră că au descoperit unelte care îi vor ajuta să rezolve orice problemă. Aşa s-a întâmplat în secolul al XX-lea cu logica matematică. Ea a fost adoptată de către mulţi filosofi ca un instrument menit să schimbe situaţia din filosofie. Cu ajutorul noilor metode logice urmau să fie curăţate grajdurile augiene ale filosofiei.

Până la un punct operaţiunea a şi reuşit. Mai mult decât atât, noile instrumente au dus la apariţia unor noi subiecte de dezbatere filosofică şi a unor argumente, formulate nu întotdeauna în limbaj matematic, dar de neconceput înainte de dezvoltarea logicii simbolice. Am să dau în acest sens un exemplu, nu tocmai simplu, dar relevant pentru filosofia minţii. Este vorba de un argument formulat de Saul Kripke.

Logica modală, în care şi-a făcut iniţial un nume Saul Kripke, exista încă din Antichitate. O dată cu apariţia noilor unelte însă, filosofii i-au dat şi ei o haină matematică. Au extins astfel teritoriile logicii filosofice. Sistemele create iniţial aveau însă doar o structură sintactică. Marea descoperire a lui Kripke a constat în găsirea căilor de construire a unor semantici. Filosofii au redescoperit totodată noile valenţe ale conceptului de lume posibilă sau rosturile unor termeni precum cel de designator flexibil şi designator rigid.

De ce este logica modală relevantă pentru filosofia minţii? Pentru a înţelege acest lucru gândiţi-vă la teoria conform căreia proprietăţile mentale sunt, de fapt, proprietăţi ale creierului. În limbajul logicii modale se poate spune că proprietăţile mentale sunt identice cu proprietăţi ale creierului.[64] Este aceasta o identitate necesară sau una contingentă? Pentru

---

[64] Vezi analiza lui Saul Kripke din "Identity and Necessity", în Milton Munitz (ed.), *Identity and Individuation*, New York, 1971 (fragmente în limba română puteţi găsi în *Filosofia analitică*).

cei care propun teoria respectivă identitatea în cauză este contingentă. Este o descoperire științifică faptul că proprietățile mentale sunt proprietăți ale creierului.

Să vedem strategia lui Kripke menită să respingă teoria respectivă. Mai întâi el precizează că un designator rigid este o expresie care desemnează în toate lumile posibile același obiect. De pildă, expresia "rădăcina pătrată a lui 4" se referă în orice lume posibilă același obiect. Apoi se precizează că un enunț necesar este un enunț adevărat în orice lume posibilă (în orice situație posibilă). Un enunț este contingent dacă există situații posibile în care nu este adevărat.

Subtilitatea lui Kripke constă în distingerea planurilor analizei: pe de o parte, distincția necesar-contingent ține de metafizică; pe de alta, distincția, de care vrea să uzeze în continuare, a priori-a posteriori, ține de teoria cunoașterii. Ceva poate să fie necesar și să fie cunoscut a priori,[65] dar poate fi și necesar și să fie cunoscut a posteriori. În acest din urmă caz, exemplul lui Kripke ar fi de genul "aceste taste nu sunt de gheață". O dată ce știu acest lucru nici nu mai pot să-mi închipui cum ar fi putut fi din altceva decât din plastic (nu ar mai fi aceste taste!). Lucrul acesta îl știu însă a posteriori.

Să revenim acum la identități contingente. De ce ar fi identitatea dintre căldură și mișcarea moleculară contingentă? La prima vedere, pentru că există ceva ce se numește "senzație de căldură" și ne putem imagina o lume posibilă în care avem o senzație de căldură, dar această senzație este provocată de altceva decât mișcarea moleculelor. Greșeala aici, crede Kripke, constă în identificarea căldurii cu senzația de căldură. S-ar putea ca să existe ființe de pe alte planete care au senzația noastră de căldură când pun mâna pe gheață. Kripke crede că, de fapt, "căldură" și "mișcare moleculară" sunt designatori rigizi și

[65] A priori înseamnă, după Kripke, ceva care poate să fie cunoscut independent de orice experiență (v. Saul Kripke, "Naming and Necessity", în G. Harman și D. Davidson (editori), *Semantics of Natural Languages*, Dordrecht, Reidel, 1972, p. 260.

identitatea dintre căldură şi mişcarea moleculară este necesară. Desigur, noi nu ştim însă a priori acest lucru.

Ce se întâmplă în filosofia minţii? Aici, spre deosebire de raportul dintre senzaţia de căldură şi căldură, senzaţia de durere trebuie să fie această senzaţie. Nu pot avea o durere fără senzaţia de durere. Acum este momentul crucial al argumentului lui Kripke. Expresia care desemnează proprietatea cerebrală corespunzătoare şi expresia care se referă la durere sunt ambele designatori rigizi. Enunţul de identitate relevant în acest caz este unul necesar şi nu unul contingent, cum ar vrea teoria identităţii dintre proprietăţile cerebrale şi proprietăţile mentale. Partea proastă pentru teoria identităţii dintre cerebral şi mental este că aici nu s-a recurs la o proprietate contingentă pentru a constata durerea (ca în cazul căldurii).[66]

Aceasta este critica teoriei identităţii dintre fizic şi psihic. Kripke nu pretinde că ar avea şi o soluţie la problema corp-minte. Şi să spun drept nici nu cred că ar putea să o aibă, lucrând numai cu metodele analizei logice. Rezultatul obţinut mai sus este interesant în măsura în care ţinem cont de faptul că teoria identităţii între proprietăţi mentale şi proprietăţi cerebrale trebuie să lupte cu obiecţia că oamenii ştiu o mulţime de lucruri despre dureri şi alte senzaţii, dar nu ştiau sau cei mai mulţi nu ştiu nici azi mare lucru despre creier. Singura cale de ieşire este să arăţi că descoperirea identităţii în cauză este o descoperire ştiinţifică. Or, ceea ce a arătat Kripke este tocmai caracterul necesar al identităţii respective şi faptul că durerea şi alte stări sunt sesizate cu ajutorul unor proprietăţi necesare. Dacă identitatea ar exista, am putea cunoaşte funcţionarea creierului independent de orice experienţă. Evident lucrurile nu stau însă aşa. Nu ne aşezăm în fotoliu şi încercăm să descoperim cum funcţionează creierul nostru.

[66] Pentru obiecţii la demersul lui Kripke vezi trimiterile relevante din capitolul "În jungla bibliografiei". De asemenea, a se vedea consideraţiile lui David Chalmers în *The Conscious Mind*. Despre Chalmers vezi capitolul "Misterele minţii".

Pe de altă parte, limita analizei logice ca atare iese foarte bine în evidență din acest exemplu. Ea nu constă în obiecțiile care s-ar putea aduce argumentelor lui Kripke. Este limpede că se pot aduce contraargumente la ideile cu privire la caracterul necesar la identităților. Am putea căuta tot felul de defecte în argumentele de mai sus. Dar un lucru pare sigur că nu-l putem face: să reconstituim logic funcționarea minții și să și testăm rezultatul reconstrucției noastre. Aceasta este taxa care trebuie plătită în mod necesar pentru divorțul dintre psihologie și filosofie.

Mai există o problemă delicată, a cărei importanță va ieși la iveală doar treptat. Orice reconstrucție logică a mecanismelor minții are o presupoziție insidioasă: centralitatea logicii și a inferențelor în cadrul mecanismelor minții. Cum această presupoziție s-ar putea să fie falsă, vedem și mai limpede prăpastia care se sapă între filosofia minții făcută numai cu uneltele analizei logice și realitate.

Filosofie și lingvistică

Studierea metodelor logicii moderne nu constituie un obiectiv al acestei cărți. Familiarizarea, cel puțin la un nivel elementar cu ele, a cititoarei sau cititorului ar fi însă de dorit.[67] Este greu să înțelegi evoluțiile din filosofia contemporană fără perspectiva pe care o dă cunoașterea modului în care logica a influențat filosofia.

Consecința de bază a cotiturii în filosofie reprezentată de recursul la metodele logicii moderne a fost interesul pentru

[67] Pentru cei care vor o familiarizare rapidă cu terminologia și ideile logicii moderne o bună enciclopedie de filosofie este sursa optimă. Enciclopedia de referință este aici *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, 1998 (versiunea electronică a enciclopediei de filosofie editată de Routledge, accesibilă pe rețeaua locală a Facultății de Filosofie a Universității din București). Versiunea electronică este recomandabilă pentru ușurința cu care poți verifica pe loc, în bibliotecă, dacă ai înțeles un termen sau altul. Se poate începe cu articolul "Logic in the early 20th century" de Gregory H. Moore, paragraful "What is modern logic?" (v., de asemenea, "Glossary of logical and mathematical terms").

limbaj manifestat în filosofie. Cred că nu riscăm prea mult dacă spunem că antipsihologismul filosofic a generat un interes pentru limbaj care a trecut cu mult dincolo de cercurile filosofice care utilizează profesional logica modernă.

Acest interes pentru limbaj nu avea cum să nu ducă, mai devreme sau mai târziu, la apropierea dintre lingvistică şi filosofie. Se poate spune chiar mai mult decât atât: metodele logicii au fost preluate în lingvistică şi au dus la o revoluţie în studiul limbilor naturale. Această revoluţie este asociată cu numele lui Noam Chomsky.[68] Ea a început în 1957, când Chomsky publica *Syntactic Structures*.

Metodele lingvisticii lui Chomsky sunt departe de a fi triviale, dar partea lor elementară cred că poate înţeleasă pornind de la exemple nepretenţioase. Pentru aceste exemple avem nevoie de o idee foarte generală de regulă.

Dintr-o perspectivă foarte generală, o regulă are "o parte stângă" şi "o parte dreaptă". Intuitiv vorbind, regula ne arată că putem "transforma" partea stângă a regulii în partea dreaptă. Cel mai comod este să folosim o săgeată şi să punem "partea stângă" la originea săgeţii şi partea dreaptă în vârful săgeţii.

Să zicem acum că vrem să explicăm unui copil ortograme. Cum scriem "s-a" ori "sa"? Îl putem învăţa să facă teste critice prin care înlătură pe "s" şi vede care sunt consecinţele. Repetă testele până se convinge că soluţia este plauzibilă. Suprimarea unui "s" poate fi privită elegant ca o instanţiere (o aplicare a unei reguli). De exemplu:

Ion s-a dus la munte →Ion a dus la munte _

Partea dreaptă are sens. Lacuna "_" ar putea fi completată (urmând altă regulă) prin ceva de genul "o carte",

[68] Chomsky a scris mult şi concepţiile sale lingvistice s-au schimbat de-a lungul timpului. De aceea, este greu să te referi în bloc la o operă atât de complexă. Pentru cititorul român cea mai bună trimitere este la Noam Chomsky, *Cunoaşterea limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1996, 368 p. Pentru reperele operei lui Chomsky vezi postfaţa Alexandrei Cornilescu (pp. 315-316).

dar şi printr-o referire chiar la Ion. Trebuie deci scris "s-a". Faptul că partea dreaptă are sens este crucial pentru interpretarea testului. Vezi, prin contrast:

Cartea sa este ruptă → Cartea a este ruptă

Partea dreaptă ar fi avut sens dacă l-am fi suprimat pe "sa" cu totul; aşa nu are sens. Deci scriem "sa".

Testele de genul acesta sunt precum experimentele. Trebuie folosite critic. Chiar dacă un test este trecut, s-ar putea ca altul să nu fie trecut. Regulile însă sunt univoce. Ele ne spun cum să transformăm ceva în altceva.[69]

Un set de reguli poate să transforme întotdeauna un enunţ corect gramatical în alt enunţ gramatical, dar să nu păstreze proprietatea de a avea sens. "Pătratele sunt rotunde", de exemplu, este un enunţ gramatical corect şi poate fi obţinut folosind un asemenea set de reguli. Spunem că regulile respective reprezintă o sintaxă a limbii, nu o semantică.

Nu este totdeauna uşor să descoperi setul de reguli potrivit. "Pătratele sunt scunde" este un enunţ poetic, fără noimă sau trădează necunoaşterea categoriei obiectelor scunde? Chomsky s-a ciocnit de acest gen de dificultăţi. Dintr-o perspectivă foarte generală, ceea ce a reuşit el însă să impună în lingvistică este ideea că a cunoaşte o limbă înseamnă a stăpâni un set de reguli.

Setul de reguli care definesc o limbă este finit, dar extrem de complicat. Mintea noastră are însă capacitatea de a stăpâni regulile limbii. Tocmai această capacitate l-a fascinat pe Chomsky. El şi-a pus şi întrebarea cum ar fi posibil ca un copil să înveţe toate aceste reguli prin mecanismele de selectare a comportamentelor verbale, ca în teoria lui Skinner. Răspunsul

[69] În gramatica lui Chomsky, ar trebui precizat, transformările nu se aplică propoziţiilor ca atare, ci structurilor de profunzime. Aceste aspecte specifice sunt însă mai puţin importante aici. Ceea ce vrem să surprindem este utilizarea ideii de regulă ca atare.

său a fost răspicat negativ.[70] Chomsky a adoptat o poziţie carteziană în filosofia minţii şi a susţinut că stăpânim regulile respective pentru că avem deja în minte, la naştere, o gramatică universală. Ea nu trebuie decât să fie activată şi parametrizată, ca să spunem aşa, în funcţie de mediul lingvistic în care creşte copilul.

Din relatarea noastră se vede cum valul stârnit în lingvistică a lovit şi în psihologia behavioristă. Treptat aceasta a pierdut poziţiile pe care le deţinea şi a început să fie înlocuită cu o psihologie zisă cognitivistă, o psihologie care – aşa cum o arată şi numele – aduce în centrul atenţiei cunoaşterea de care dispune mintea umană. Cunoaşterea aceasta poate să fie, de pildă, cunoaşterea limbii, stăpânirea regulilor limbii. Mintea, pusă între paranteze de behaviorişti, a ajuns din nou în centrul atenţiei.

Aceasta este deocamdată schiţa doar a unei poveşti incomplete. Cred că este puţin probabil ca filosofia centrată pe logică, noua lingvistică şi psihologia cognitivistă să fi putut face faţă inerentului val de obiecţii dacă nu ar fi existat un nou set de metode şi modele, cele dezvoltate în ştiinţa computerelor. Combinarea interdisciplinară a acestor abordări în cadrul a ceea ce poartă numele de "ştiinţa cogniţiei" avea să dea naştere unor noi şi extrem de intense speranţe că misterele minţii vor putea fi dezlegate. Pentru a înţelege ştiinţa cogniţiei trebuie să avem însă o idee mai exactă despre maşinile de calcul.

Maşini şi reguli

Ce anume a caracterizat cu precădere al doilea mileniu după Hristos? Multe răspunsuri par plauzibile. "Maşinile" – cred eu – reprezintă o ipoteză căreia ar trebui să-i acordăm mai mult credit decât suntem tentaţi să o facem la prima vedere.

---

[70] N. Chomsky, 'Review of Verbal Behavior by B.F. Skinner', *Language*, vol. 35, 1959, pp. 26-58.

Unul dintre motivele puternice pentru care mașinile nu par a fi un candidat de prima mână în topul de mai sus este acela că tehnologia, arta de face mașini, este îndeobște văzută ca o extensie a științei.[71] Dacă ar fi așa, atunci știința ar rămâne poate fără rival în cadrul celui de al doilea mileniu.

O teză crucială pentru argumentul acestui capitol este însă că tehnologia, deși utilizează rezultatele științei, nu este o extensie a acesteia. Pe de o parte, adesea dezvoltarea aparatelor (cele de măsură, de exemplu) este o condiție preliminară a dezvoltării științei experimentale și nu invers. Pe de alta, nu se poate vorbi de "deducerea" planurilor de construcție a mașinilor din teorii științifice. Iluzia că lucrurile ar sta așa este foarte răspândită, dar popularitatea ei nu este și o dovadă ce ar trebui luată în serios.

Ce face însă o mașină? Dacă este să folosim modul de gândire matematic pentru a da un răspuns la această întrebare, atunci ar trebui să reducem problema la altă problemă, până dăm de una al cărei răspuns să-l știm. Dacă prin mașină înțelegem vreunul dintre dispozitivele automatizate pe care le întâlnim în industrie sau în casă, atunci cel mai simplu lucru ar fi să spunem că o mașină face ceea ce ar face o unealtă acționată de mâna omului. Astfel, ideea este să reducem toată întrebarea la o întrebare despre unelte.

Uneltele, din câte ne permit să apreciem dovezile arheologice, le sunt cunoscute oamenilor de peste două milioane și jumătate de ani.[72] Este vorba despre unelte din piatră, folosite la tăiere, cioplire, curățare etc. Mergând pe linia generalizării ideii de unealtă, lor le putem adăuga focul, cunoscut oamenilor de cel puțin un milion și jumătate de ani.[73]

---

[71] Tehnologia, sună definiția de dicționar, este "aplicarea cunoașterii științifice în vederea atingerii scopurilor practice ale vieții umane sau, cum se spune uneori, la schimbarea și manipularea mediului" (v. *Encyclopedia Britannica CD 1997*, "technology").

[72] V. *Encyclopedia Britannica CD 1997*, art. "Tools".

[73] Cf. George Basalla, *The Evolution of Technology*, Cambridge University Press, 1988, p.7.

La ce conduce folosirea uneltelor? Privind lucrurile din punctul de vedere cel mai general, observăm că uneltele servesc la desfăşurarea unui proces prin care ceva (inputurile, elementele iniţiale ale procesului, intrările) este transformat în altceva (outputuri, rezultate finale ale procesului). Focul este, din punctul acesta de vedere, paradigmatic. Dar orice unealtă serveşte, în fond, aceluiaşi scop. Iar maşinile complet automatizate nu sunt altceva decât unelte care servesc la declanşarea unor procese în care omul furnizează doar inputurile şi beneficiază de outputuri.

Legătura cu regulile este frapantă. Ea are nevoie însă de o serie de clarificări. Pe de o parte, este evident că aplicarea unei reguli declanşează un proces. Problema este totuşi cum pot fi studiate regulile în acest sens extrem de general. Dacă ne aplecăm asupra proceselor declanşate de aplicarea de reguli, ne punem imediat întrebarea dacă ele sunt cumva parte a mersului "legic" al lucrurilor. Mai exact spus, le deduce omul din studiul legilor naturii? Sunt ele o parte a efortului de a aplica aceste legi?

Să ne gândim puţin la foc ca unealtă! Dacă pădurea ia foc în urma unui fulger, acesta este un proces natural. Dacă omul sapă o groapă şi face focul în ea pentru a frige carne, acesta nu mai este un proces care să fie declanşat spontan în natură. Ceea ce a observat însă omul în cazul fulgerului a fost un accident intervenit în natură. Omul a căutat însă să reproducă în mod sistematic asemenea accidente. S-ar părea deci că lucrurile stau exact invers: nu observăm regularităţi şi încercăm să le reproducem, ci observăm accidente şi încercăm să le dăm caracterul unor regularităţi dirijate (cu ajutorul uneltelor). În ciuda faptului că oamenii folosesc calculele matematice şi legile fizicii pentru a proiecta cu precizie uneltele lor, acestea nu sunt deduse din aceste legi.

Nici nu ar fi nimic de dedus. Cana cu care beau apă este făcută din lut ars şi are o toartă. Nu are sens să căutăm vreo lege a naturii care să ne arate de ce cana are toartă. Toarta este o soluţie la o problemă de ordin tehnic, iar soluţia respectivă este bună sau rea din punct de vedere tehnic şi nu pentru că "ar

corespunde" legilor naturii sau le-ar folosi mai bine şi aşa mai departe.

Maşina universală

Dacă mai sus am făcut o legătură între maşini şi reguli, ne putem pune acum întrebarea dacă nu putem stabili vreo conexiune între funcţii, maşini şi reguli. Conceptul de funcţie este un concept matematic. De data aceasta ar fi vorba deci de a explora din punct de vedere teoretic universul regulilor. Inclusiv maşinile despre care va fi vorba vor fi entităţi teoretice.

Cu ideea de funcţie ne vom mai întâlni pe parcurs şi nu ar fi rău să-i dăm şi ei o caracterizare cât mai generală. O funcţie are următoarele componente:

nume (argumente: tip) {calcul} [rezultat: tip]

Alegerea parantezelor mai sus nu este întâmplătoare: parantezele rotunde delimitează inputurile; cele drepte outputurile. Funcţia are un "*nume*" cu ajutorul căruia poate fi "chemată" (cam aşa cum utilizăm practic o unealtă pentru a face o anume operaţie). Ea se aplică unor argumente care sunt de un anume tip (de pildă, sunt numere). Esenţial pentru funcţii este că dacă argumentele sunt aceleaşi rezultatul este acelaşi întotdeauna. Cu alte cuvinte, funcţia este un fel de unealtă ideală. Pentru a ajunge la rezultat trebuie făcut un *calcul*, care constă în aplicarea unor reguli.

Să zicem că luăm drept tipuri de argumente şiruri de litere (nu numere). Acestea ar putea fi de genul următor:

sdafghjkl, abc, dea,...

Să zicem acum că problema noastră este să înlocuim litera minusculă "a" cu majuscula "A". Atunci putem defini o regulă în felul următor:

XaY → XAY

unde X şi Y sunt şiruri (finite) de litere ca mai sus (posibil vide). Astfel în "sdafghjkl" X este "sd", iar Y este

"fghjkl"; în "abc" X este un şir vid, iar Y este "bc"; în "dea" X este "de", iar Y este vid. Rezultatul aplicării regulii la aceste şiruri este, evident:

sdAfghjkl, Abc", deA, ...

O dată ce ştim care este tipul argumentelor şi cum să calculăm ca mai sus rezultatul, putem spune că am definit o funcţie care înlocuieşte o apariţie a lui "a" cu "A" într-un şir de litere.

Definirea funcţiilor aritmetice este mai complicată, dar structura funcţiilor aritmetice ca atare este aceeaşi. Iar, cu toată simplitatea exemplului de mai sus, procesul de calcul are la bază aceeaşi idee.

Patru mari logicieni, Kurt Gödel, Alonzo Church, Emil Leon Post şi Alan Turing, au fost interesaţi în anii '30 ai secolului al XX-lea de conceptul de calculabilitate (sau, cum se mai spune, computabilitate) a funcţiilor.[74] Gödel a fost interesat de definirea recursivă a funcţiilor. Post a dezvoltat conceptul de reguli de producţie (din care, indirect, este inspirată şi prezentarea făcută mai sus regulilor). Church a formulat lambda calculul (de care vom aminti în contextul discuţiei despre limbajele de programare).

Turing a fost însă cel care s-a orientat către ideea unei maşini care calculează funcţii. Mai mult decât atât, Turing a fost atras de ideea construirii practice de computere. Mergând pe urmele acestei abordări specifice lui Turing, în cele ce urmează ne vom concentra atenţia structurii computerelor.

Maşina Turing este o maşină abstractă. Spre deosebire însă de alte maşini ea este universală. Orice funcţie computabilă poate fi calculată pe maşina Turing. O dată cu Turing se naşte astfel ideea unei maşini universale. Maşinile celui de al doilea mileniu (ceasurile, de pildă) puteau face doar anumite lucruri.

---

[74] V. despre computabilitate în *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, disponibilă, după cum spuneam, în biblioteca Facultăţii de Filosofie în formă electronică, pe reţeaua locală.

Sfârșitul de mileniu aduce cu sine ideea unei mașini care nu este profilată. Ea are, de altfel, și alte trăsături interesante, pe care le vom prezenta în continuare.

De ce Turing?

Turing este un simbol. Spre deosebire de alți logicieni care au descoperit cam în același timp ideea de funcție computabilă, Turing s-a orientat limpede către construirea de computere. O dată cu realizarea practică de computere aveau să fie dezvoltate și uneltele care fac obiectul capitolului de față.

Recapitulând drumul parcurs, se observă cum se produce deplasarea de la analiza logică la descoperirea sistemelor de reguli care generează limbile naturale, apoi la studierea minții care stăpânește aceste reguli și, în sfârșit, la construirea de mașini capabile să execute reguli:

- **Analiza logică și apropierea dintre filosofie și lingvistică**

  [Logica matematică a permis nu doar clarificarea unor concepte, ci a deschis calea abordării unor noi teme. Metodele logice au căpătat apoi o formă adaptată cerințelor lingvisticii.]

- **Cunoașterea limbii**

  [Din perspectiva noii lingvistici mintea are un rol de jucat, doar făcând apel la conceptul de minte putem înțelege cum este posibilă stăpânirea unor sisteme de reguli.]

- **Regulile**

  [Un concept foarte general de regulă permite reunirea sub aceeași carcasă conceptuală a abordării sistemelor logice, lingvistice, a calculului funcțiilor și mașinilor.]

Știința cogniției în versiunea filosofilor, deși împrumută numeroase idei din știința computerelor, rămâne adesea tributară orizontului logicii. Noile concepte sunt proiectate pe fondul deja cunoscut al logicii. În cele ce urmează, vom încerca să facem însă operația inversă. Prezentarea va fi mai apropiată de știința computerelor și vom încerca să arătăm cum a fost integrată logica în cadrul acesteia.

Cine calculează?

În studiile sale antebelice Turing folosea termenul de "calculator" cu sensul de "omul care calculează". Maşina Turing este o abstracţie a omului care calculează. Chiar şi după atâţia ani acest sens nu ar trebui poate pierdut din vedere. Metaforele folosite pentru a descrie elemente ale structurii computerelor ("memoria", de exemplu) trădează, de altfel, originea acestui concept.

Ne vom concentra aici atenţia asupra schemei de principiu a unui computer văzut ca maşină universală, renunţând la o prezentare a maşinii Turing. Astfel, în locul contemplării unui concept logic, cititoarea sau cititorul sunt invitaţi să-şi facă o idee despre maşini reale, depăşind atitudinea distantă pe care mulţi filosofi par să o aibă faţă de aceste maşini. Ideea noastră este că filosofii sunt precum Mary din experimentul lui Frank Jackson: trăiesc în lumea conceptelor pur logice, dar au ceva nou de aflat dacă ies şi văd culoarea obiectelor reale.

Prin convenţie, vom numi *dispozitive* maşinile care intră în componenţa altor maşini. Vom descrie maşinile sau dispozitivele folosind o notaţia următoare:

| Numele dispozitivului |

< componente >

(intrări)

{ operaţii }

[ieşiri]

În principiu, putem folosi săgeţi pentru a arăta felul în care se desfăşoară fluxul proceselor în maşină. De exemplu

| dispozitiv1 | → | dispozitiv2 |

indică faptul că ieşirile din dispozitiv1 devin intrări pentru dispozitiv2. Diagramele cu săgeţi au, ce-i drept, avantajul de a vizualiza fluxul proceselor, dar sunt periculoase pentru că

încurajează conceperea unor mașini tip spaghete, în care se sare de la un dispozitiv la altul în mod necondiționat.

Rastere

Luați un ziar cu ilustrații alb-negru și studiați imaginile cu ajutorul unei lupe suficient de puternice. Veți vedea o mulțime de puncte, mai dese sau mai rare. Până la urmă, ajungeți la concluzia că pozele din publicație sunt în fond făcute din puncte albe și negre. Dacă aveți un ziar mai vechi, puteți chiar vedea cu ochiul liber astfel de puncte. Imaginea ar putea fi astfel descrisă în limbaj cartezian foarte simplu: fiecare punct de dimensiune minimă are proprietatea de a fi alb sau negru; dacă este alb punem un "0"; dacă este negru, punem "1". Astfel, tripletele de numere (primele două pentru coordonatele carteziene și ultimul pentru proprietatea de a fi alb sau negru) pentru fiecare punct ne furnizează datele de care avem nevoie pentru a descrie imaginea.

Dar dacă imaginea este în culori? Există și în acest caz o strategie de a reduce totul la "0" și "1". Facem, de pildă, o listă a culorilor și punem "1" dacă aceasta este culoarea punctului.

Mai general, putem face o listă cu proprietăți pentru orice obiect pe care vrem să-l reprezentăm; punem "1" dacă este adevărat că obiectul are proprietatea respectivă sau "0" dacă obiectul nu are proprietatea respectivă. Cum aceste semne, cifrele binare "0" și "1", se numesc uzual biți, putem spune că proprietățile sunt reprezentate cu ajutorul unei liste de biți.

Dispozitive simple de prelucrat liste de biți și memorii

Cel mai simplu dispozitiv ar fi cel care transmite mai departe lista de biți așa cum este, fără să schimbe nimic. Este ceva, la urma urmei, ca un cablu sau o conexiune capabilă să

păstreze biţii aşa cum sunt. Fără îndoială este vorba despre un dispozitiv folositor, dar nu deosebit de interesant.

Un dispozitiv foarte simplu pe care ni-l putem imagina este inversorul. Îl putem descrie în felul următor:

Inversor

(intrări: liste de biţi)

{fiecare "0" este transformat în "1" şi fiecare "1" în "0"}

[rezultatul este tot o listă de biţi]

Lipsa componentelor indică faptul că este vorba de un dispozitiv simplu. Evident, nu suntem obligaţi să construim dispozitivele reale în acest fel.

Deşi simplu, acest dispozitiv poate face lucruri interesante. Închipuiţi-vă că lista de biţi nu este altceva decât rasterul unei imagini alb-negru. Dispozitivul acesta ne permite să construim imaginea inversă.

Să zicem însă că vrem să comparăm două imagini. Atunci ne putem sluji de un

Comparator

(preia la intrare două liste de biţi)

{dacă listele sunt inegale, rezultatul este automat 0; dacă listele sunt egale, vom construi o listă nouă şi pe fiecare poziţie vom pune 0, dacă biţii din listele de la intrare sunt diferiţi, şi 1, dacă biţii sunt identici}

[rezultatul este 1, dacă pe lista nouă nu se găseşte decât cifra binară 1; altfel este 0]

Dacă aţi învăţat logică, v-aţi întrebat poate la ce este bun "sau exclusiv" (simbolic XOR). Calculaţi XOR pentru fiecare poziţie a două liste de genul celor de mai sus. Dacă biţii sunt diferiţi, obţineţi 0. Este suficient să folosiţi negaţia (dispozitivul corespunzător nu este altceva decât un inversor) şi veţi realiza

un comparator.[75] În continuare vom vedea ce importanță au comparatoarele în construirea unor dispozitive de calcul complexe.

Memoriile sunt, la urma urmelor, tot nişte dispozitive, necesare pentru sisteme mai complexe. De ce? Pentru a putea depozita rezultatele unor prelucrări. Posibilitatea de a depozita rezultatele prelucrărilor este cheia construirii unui sistem extrem de flexibil, în care diferite dispozitive pot intra în acțiune unul după altul.

Cel mai simplu mod de a ne reprezenta o memorie este cel al unui sistem de fişe. Probabil fiecare cititoare sau cititor şi-a făcut fişe pentru a nota extrase din lucrările citite, cuvinte, explicații ale acestora şi aşa mai departe. Secretul memoriei este să poți şi să regăseşti ce ai notat pe fişe. Un sistem de adrese este absolut necesar. Schematic, dispozitivul ar arăta astfel:

Memorie

(semnal care indică dacă trebuie introdusă sau extrasă o listă de biți; adresa; dacă este cazul, lista de biți)

{după caz, stocarea, copierea sau ştergerea listei de biți de la o anumită adresă}

[confirmarea succesului operației de stocare, copiere sau ştergere; dacă este cazul, lista de biți copiată]

Cheia unei astfel de memorii pentru liste de biți este dată de adresele care sunt şi ele tot liste de biți. Într-o memorie pot fi stocate deci şi adrese. Evident, aceste adrese pot fi şi ele prelucrate.

[75] Pentru o descriere mai tehnică a dispozitivelor care implementează funcții booleene v. Andrew S. Tannenbaum, *Organizarea structurată a calculatoarelor*, ed. a IV-a, Bucureşti, Computer Agora Press, 1999, pp.109-125 (pentru comparator v. pp.123-124).

Dispozitive care declanşează alte dispozitive

Cel mai simplu mod de a pune în funcţiune dispozitive ar fi reprezentate de montarea lor în serie şi acţionarea pe măsură ce fluxul de biţi ar trece prin dispozitivele respective. Dezavantajul unui asemenea montaj este evident. Pentru a schimba maşinăria ar trebui refăcut (fizic) montajul.

Ideea de bază este de a avea un dispozitiv de genul unui

Dirijor

(preia liste cu coduri ale dispozitivelor)

{produce semnale către dispozitive}

[semnalele declanşează acţiunea dispozitivelor]

Dirijorul acţionează cam ca un dirijor al unei orchestre: se uită pe partitură şi face semn părţii din orchestră care trebuie să intre în acţiune.

Dirijorul poate să execute, ca şi montajul descris iniţial aici, o declanşare în serie a diverselor dispozitive (în ordinea indicată pe lista de intrare în dispozitivul de dirijare). Dirijorul are, pe lângă aceasta, alte posibilităţi: el poate să sară de la un dispozitiv la altul. De exemplu, un dispozitiv produce un anumit rezultat, iar rezultatul este dirijat către un alt dispozitiv, care nu este neapărat cel aflat fizic în prelungirea primului. Dirijorul stochează rezultatul în memorie şi de acolo îl trimite către următorul dispozitiv, făcând un salt peste alte dispozitive.

Fundamental este faptul că salturile pot fi de două tipuri: necondiţionate sau condiţionate. Dacă saltul este necondiţionat, dirijorul reorientează pur şi simplu fluxul de biţi către alt dispozitiv. Dacă saltul este condiţionat, atunci acţiunea dirijorului implică o folosire mai complexă a memoriei şi a unui comparator.

Rolul comparatorului este acela de a furniza dirijorului date cu privire la listele de biţi supuse prelucrării. Este lista la fel ca altă listă? Este mai lungă, mai scurtă şi aşa mai departe?

Rezultatele comparatorului sunt stocate la o adresă de memorie şi sunt folosite de către dirijor pentru a stabili dacă o anume condiţie este satisfăcută (de exemplu, dacă două liste sunt identice) şi a orienta fluxul de biţi către un dispozitiv sau altul.

Marele avantaj al dispozitivelor de dirijare este reprezentat de obţinerea unei maşinării extrem de flexibile, dar care nu este montată şi remontată pentru a executa diverse acţiuni.

Sistemele complexe de prelucrat biţi

Prezentarea abstractă de mai sus vă poate duce cu gândul la structura calculatoarelor. Intenţia este însă mai generală. Arhitectura calculatoarelor este doar un caz particular. Înainte de a o discuta puţin, este necesar să mai facem câteva precizări.

De ce biţi? Simplificarea pare foarte mare. De ce nu sisteme ternare sau mai complicate? Pe de o parte răspunsul ţine de considerente practice: sistemele electronice sunt mult mai fiabile dacă folosesc biţi (de exemplu, tensiune nulă pentru bitul 0 şi o tensiune nenulă pentru bitul 1). Pe de altă parte există, din punct de vedere teoretic, considerente mult mai importante: lumea poate fi reprezentată cu ajutorul unor rastere (care înglobează datele referitoare la proprietăţi). Transformarea acestor rastere nu este altceva decât o reprezentare a transformărilor pe care le suferă proprietăţile şi, implicit, lumea.

Arhitectura calculatoarelor uzuale, la care au contribuit geniul unor cercetători precum Alan Turing sau John von Neumann, este însă extrem de instructivă. Ea ne dă o idee clară despre felul în care arată organizarea structurală a unui sistem complex.[76]

---

[76] Desigur, pentru a adânci subiectul sau pentru o bună documentare, trebuie mers la o lucrare specială. Cartea mea favorită este cea a lui Andrew Tannenbaum, citată mai sus. La această lucrare celebră aş trimite pentru o perspectivă serioasă asupra ideii de arhitectură a unui sistem de prelucrare de date.

Calculatoarele au un dispozitiv complex numit procesor, care – în realitate – poate îngloba milioane de dispozitive simple. Schematic, procesorul arată astfel:

Procesor

<memorii, dispozitive aritmetico-logice, dispozitive de dirijare>

(intrările sunt liste de biţi)

{procesorul poate stoca în memoriile sale interne, de lucru listele care trebuie prelucrate, codurile dispozitivelor logico-aritmetice şi de dirijare care trebuie puse în funcţiune şi adrese ale memoriei externe; în esenţă, procesorul acţionează în doi timpi: preia codul dispozitivului, preia lista de biţi care trebuie prelucrată sau examinată – dacă este vorba de o condiţie pentru un dispozitiv de dirijare - şi o trimite către dispozitiv}

[rezultatele sunt liste de biţi]

Se observă că şi codurile dispozitivelor sunt tot de formă binară. Memoriile interne ale procesorului se numesc, de regulă, "regiştri". Există astfel un registru pentru codul următorului dispozitiv care intră în funcţiune.

"Partitura" după care cântă toată această orchestră înglobată în procesor este, evident, o lungă listă de biţi. Cum deosebeşte atunci procesorul codurile dispozitivelor de listele care trebuie prelucrate? Existenţa unor tacte ale procesorului este cheia. Noi am simplificat lucrurile mai sus şi am presupus că într-un tact este adus din memoria externă codul dispozitivului şi în al doilea tact sunt preluate liste de prelucrat.

Partitura aceasta se numeşte program şi este, la rândul ei, stocată în memoria internă a computerului, cum li se mai spune calculatoarelor.

Schema de principiu a unui computer este atunci:

Computer

<procesor, memorie, dispozitive pentru intrarea, circularea şi ieşirea listelor de biţi>

(intră liste de biţi)

{listele de biţi sunt stocate în memorie şi sunt prelucrate cu ajutorul procesorului}

[ies liste de biţi]

Aşa numitele dispozitive periferice nu fac decât să transforme ceva în biţi (de exemplu, apăsarea tastelor de către mine când scriu acum acest text) sau să preschimbe listele de biţi în ceva mai accesibil simţurilor noastre (de pildă, o imagine pe un ecran, un text tipărit, o acţiune a unui robot).

Cei care sunt familiarizaţi cu capitolele din logică dedicate maşinii Turing şi funcţiilor recursive ştiu desigur că un computer ca acela de mai sus este capabil să calculeze, în principiu, orice funcţie. Adăugarea mai multor procesoare, activarea simultană a mai multor dispozitive nu ar conduce la calcularea mai multor funcţii. Toate acestea sunt rezultate importante din punct de vedere logic.

Viteza cu care calculează un computer poate fi însă un factor important. Faptul că o funcţie va fi calculată în câteva secunde sau rezultatul va veni peste o sută de ani nu este lipsit de semnificaţie când de calculul respectiv depinde prelucrarea unei imagini pe care vreau să o văd imediat ş.a.m.d.

Metodele de a construi programe care dau rezultate palpabile, aşa cum ne oferă şi mintea umană, constituie – de fapt – panoplia de unelte noi despre care este vorba în acest capitol. A face deosebirea între rezultatele pur logice şi arta de a construi sisteme complexe constituie miezul argumentului acestui capitol.

Arhitectura computerelor

În rezumat, termenul de “arhitectură”, deşi adesea utilizat (nu doar în cazul computerelor, ci şi al minţii) este foarte înşelător. Cel puţin în cazul meu el îmi sugerează asociaţii cu structura unor construcţii care au prea puţină flexibilitate: clădiri, palate, poate mobilierul. Chiar dacă interioarele clădirilor se pot schimba, tot nu simt flexibilitatea totală ca fiind o caracteristică a lor.

Maşinăriile descrise mai sus sunt, prin contrast, extrem de flexibile. Universalitatea le este conferită de această posibilitate de a-şi modifica funcţionarea fără a schimba montajele palpabile fizic (aşa-numitul *hard*). În acelaşi timp, materialul pe care îl prelucrează este uluitor de simplu.

- **Listele de biţi**

  [Materialul prelucrat este format din şiruri de cifre binare; acestea sunt folosite pentru a reprezenta proprietăţi. dar şi ca adrese, ca nume (coduri) ale unor dispozitive.]

- **Dispozitive de prelucrare a listelor de biţi**

  {Biţii pot fi prelucraţi ca şi "0" şi "1" din logică sau se poate opera cu şirurile de biţi precum cu numerele notate în sistem binar.}

- **Memorii**

  {Rezultatele operaţiilor logice sau aritmetice sunt stocate în memorii, de unde pot fi trimise spre prelucrare altor dispozitive}

- **Dispozitive de dirijare**

  {Flexibilitatea sistemelor complexe este dată de dispozitivele care pot declanşa, condiţionat sau necondiţionat, în diverse ordini alte dispozitive}

Computerele obişnuite au o unitate centrală de procesare, care prelucrează biţii şi dirijează funcţionarea dispozitivelor de prelucrare, după un program stocat în memorie.

Limbaj-maşină cu faţă umană

La urma urmei, care este rostul sistemului complex ale cărui principii de construcţie şi funcţionare au fost descrise mai sus? Pe de o parte, acesta nu este altceva decât o versiune a conceptului uzual de computer (dacă mergem pe ideea procesării centralizate a biţilor). Pe de altă parte, este scheletul unui sistem capabil să rezolve probleme dintre cele mai variate (dacă are programul adecvat stocat în memorie).

Ce înseamnă oare "a rezolva probleme dintre cele mai variate". Închipuiţi-vă ce dificultăţi ar avea motanul fetiţei mele dacă ar porni să-şi procure de unul singur conserve de carne pentru pisici. Ar trebui să identifice magazinul unde se găsesc conservele, să-şi procure cumva cutiile, să le deschidă. Toate acestea cer aşa-numita "cunoaştere", care nu este altceva decât capacitatea de a recunoaşte locul unde este magazinul, de face rost de cutii, de a le deschide. Chiar dacă nu ar face lucrurile acestea în chip uman, sistemul complex descris mai sus le poate face în principiu (dacă este dotat, evident, şi cu dispozitivele periferice necesare). Singura problemă este că ar trebui introdus un program adecvat în memoria sistemului.

Ca să rezolvăm, tot imaginar, chestiunea introducerii programului, amintiţi-vă o clipă de felul în care se lucra mai demult cu centralele telefonice. Poate aţi văzut aşa-ceva prin filme: centraliste care au în faţă un panou în care intră zeci de fire şi care introduc foarte repede în contacte mufele, pentru a realiza legătura cerută. Ceva asemănător ar putea realiza un operator (reţineţi termenul de "operator") care ar modifica memoria sistemului în mod adecvat (ar scrie în memorie, la adresa potrivită) biţii care alcătuiesc programul.

Nouă ne-ar fi greu să urmărim ce face operatorul din pricina dificultăţii de a lucra direct cu biţi. Un translator ne-ar putea face însă următorul serviciu. Noi scriem programul într-o notaţie inteligibilă pentru noi, pe care translatorul o traduce apoi în liste de biţi utilizabile de către operator pentru a pune în funcţiune sistemul.

Notaţia folosită în acest caz se numeşte "limbaj maşină". Asemenea limbaje se folosesc pentru a programa computerele. Ele reflectă, desigur, structura dispozitivelor reale înglobate în computer. În cazul nostru, este suficient ca limbajul maşină să fie relevant pentru dispozitivele noastre imaginare. Notaţia folosită de noi aici este adaptată nevoilor textului de faţă şi recurge la cuvinte româneşti. Programul de computer folosit însă pentru a ilustra ideea de limbaj maşină este cel din primul

capitol al cărții lui Samuel Kamin, *Programming Languages: An Interpreter-Based Approach*, Addison-Wesley, 1990. [77]

Limbajul va fi introdus cu ajutorul unor exemple simple. Să zicem, pentru început, că vreți să adunați două numere (2 și 7, să zicem). Atunci programul va arăta în felul următor:

(ADUNA 2 7)

Cuvântul "ADUNA" nu ar trebui înțeles ca o "comandă" dată sistemului. Translatorul traduce, de fapt, cuvântul "ADUNA" într-un cod, codul sumatorului, dispozitivul care adună două numere. Operatorul plasează codul în memorie. Parantezele "( )" pot fi interpretate, din punctul de vedere al operatorului, ca niște indicații pentru setarea adecvată a dispozitivelor de dirijare. Din punctul nostru de vedere, cel al utilizatorului, parantezele rotunde indică faptul că este vorba de intrări: codul dispozitivului care trebuie declanșat, urmat de intrările în acest dispozitiv. Pe parcurs, am utilizat, de altfel, paranteze rotunde pentru a indica intrările.

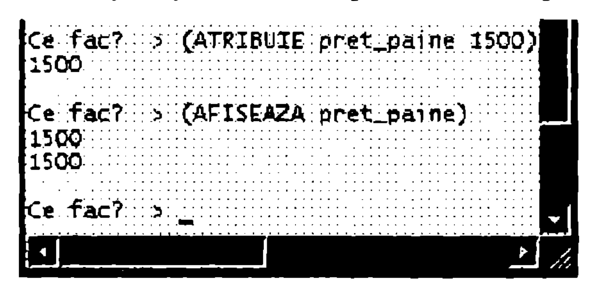
Programul de calculator nu face decât să ilustreze modul de lucru cu un asemenea sistem, după cum se vede în imaginea de mai jos. Programul simulează întrebarea operatorului: "Ce fac?" (ce acțiune întreprind în continuare?) Iar cu operatorul ne închipuim că vorbim prin translator, deoarece noi nu știm ce coduri binare să-i furnizăm acestuia.

[77] Programele din cartea lui Kamin se găsesc pe web (sursa distribuției programelor este în directorul ftp://pub/csci450/95fall/kamin_interpreters/distr de pe site-ul ftp `ftp.cs.olemiss.edu`. Există și o versiune în Turbo Pascal plasată în directorul pub/csci450/95fall/kamin_interpreters/turbo/. Eu am lucrat cu distribuția de bază. Atenție, distribuția de bază conține programe Pascal care nu pot fi compilate fără modificări cu popularele compilatoare Turbo Pascal! O versiune în limbajul C++ a acestor programe ale lui Kamin a fost scrisă de către Tim Budd. Ea este, de asemenea, disponibilă pe Internet.

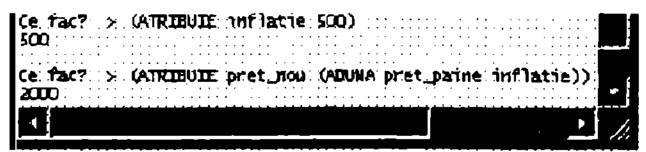

Rezultatele sunt afișate imediat după ce operatorul a pus în funcțiune dispozitivele de adunat, scăzut, înmulțit și împărțit.

Putem ruga, de asemenea, operatorul să introducă valori (de pildă, numere) la o adresă din memorie. Din nou, noi ignorăm formatul concret al adresei. Nu vom folosi biți, ci denumiri uzuale pe care le putem ține ușor minte. În sfârșit, valorile stocate în memorie pot fi extrase și afișate la nevoie pe ecranul computerului.

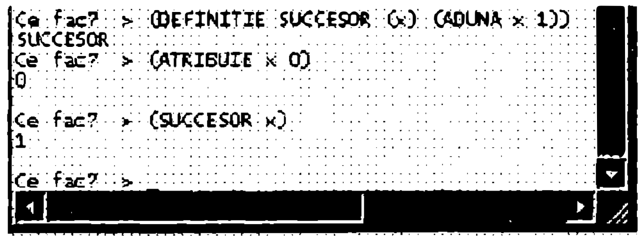

Cifra "1500" apare de două ori după ce i-am spus operatorului să afișeze, pentru că sistemul are un ecou la apeluri. Mai întâi apare ecoul, apoi rezultatul. Marele avantaj al construcției de mai sus este însă că ea ne permite să utilizăm variabile. O variabilă este un locaș (de memorie, în acest caz; sau un loc gol pe o fișă cu care lucrăm, sau o lacună într-un text) care își schimbă pe parcursul procesului de calcul conținutul, ca în imaginea următoare, unde prețul se modifică în urma adăugării unui spor generat de către inflație.

Rezultatul nu este amuzant pentru bugetul meu, dar este o ilustrare instructivă a felului în care decurge procesul de calcul, pe care-l vom denumi pe scurt computație, în sistem. Secvențele din parantezele rotunde sunt ca un fel de atomi de computație, dacă nu conțin, la rândul lor, paranteze rotunde. Se observă, de asemenea, că o paranteză rotundă poate fi cuibărită în altă paranteză rotundă.

Puterea sistemului este dată de posibilitatea de a defini noi secvențe computaționale și de dirijarea computațiilor. Cele mai curioase cititoare și cei mai curioși cititori pot încerca, dacă știu limbajul Pascal sau C++, să citească sau, mai bine, să rescrie programul lui Samuel Kamin. Atunci vor înțelege mai bine mecanismul definițiilor. Așa, oarecum din afară, putem preciza că ideea este aceea de a furniza sistemului un cod pentru un dispozitiv nou (care nu există fizic!), o indicație cu privire la intrările în acest dispozitiv și un program care arată felul în care funcționează dispozitivul. Astfel, sistemul poate genera un rezultat ca și cum ar apela la un dispozitiv existent efectiv. De fapt, se face apel la dispozitivele deja cunoscute. Ilustrarea simplă produsă în continuare ne arată felul cum se poate introduce un dispozitiv care să calculeze succesorul unui număr.

"DEFINITIE" este un cuvânt-cheie care indică faptul că trebuie creat un cod nou de dispozitiv (căruia translatorul îi asociază cuvântul "SUCCESOR") și trebuie rezervat un locaș de memorie pentru intrarea aferentă. În sfârșit, micul program "(ADUNA x 1)" trebuie și el stocat undeva în memorie și trebuie apelat atunci când este invocat "SUCCESOR"-ul. Se

observă că acum nu va fi pus în funcțiune un dispozitiv anume, ci va fi rulat un program, care furnizează un rezultat, ca și cum ar exista un dispozitiv special construit pentru a calcula succesorul unui număr.

Telefonistele din filme schimbau mereu legăturile făcute cu tot felul de fire și astfel modificau montajul ca atare. Nu ar fi posibil însă să se schimbe doar funcționarea sistemului? Da. Lucrul acesta îl fac dispozitivele de dirijare. Cel mai simplu lucru este să compunem micile programe care invocă dispozitive.

```
Ce fac? > (COMPUNE (ATRIBUIE x 2)
> (ATRIBUIE x (ADUNA x 7))
> (AFISEAZA x))
9
9

Ce fac? >
```

"COMPUNE" invocă un mod de dirijare secvențial, în care fiecare computație este executată când îi vine rândul. Ce am obținut? Numărul întrebărilor "Ce fac?" ale operatorului s-a redus la una singură. Semnul ">" pus de operator pe ecran indică trecerea pe un nou rând, nu așteptarea de noi instrucțiuni. La nevoie, putem trimite programul scris pe o hârtie. Translatorul îl traduce. Operatorul introduce codurile necesare și utilizatorul primește rezultatul tot pe o hârtie. Utilizatorul nu vede sistemul, nu-l vede pe operator, nu vede translatorul. Circulă doar niște hârtii.

Dirijarea poate să nu fie doar secvențială. Se poate face – cum am mai arătat – o selecție în funcție de condiții date. În cazul condițiilor, se recurge la un comparator care furnizează, cum se spune, un rezultat boolean.[78]

[78] De la numele lui George Boole, inventatorul logicii matematice a propozițiilor (adevărate sau false). Aici vor fi folosite valorile binare, ca în bine-cunoscutele tabele de calcul a valorii logice a propoziției.

```
Ce fac? > (MAIMARE x 10)
0

Ce fac? > (MAIMIC x 10)
1

Ce fac? >
```

Mai poate fi folosită şi o computaţie de genul "(EGAL x y)". Rezultatele astfel obţinute pot fi folosite de un dispozitiv de dirijare care operează selecţia în funcţie de condiţia specificată: dacă este adevărată condiţia, atunci dirijează fluxul computaţiei către primul dintre programele între care are de ales; dacă este falsă îl rulează pe al doilea.

```
Ce fac? > (AFISEAZA x)
9
9

Ce fac? > (DACA (MAIMIC x 10)
> (ATRIBUIE x (SUCCESOR x))
> (ATRIBUIE x 0))
10

Ce fac? >
```

Am verificat valoarea lui x în sistem. Am introdus apoi un program care foloseşte selecţia. Se observă că rezultatul a fost afişat cu ajutorul ecoului.

Mai departe? Străduinţa programatorilor a fost să elimine salturile necondiţionate, care ar genera programe încâlcite ca nişte spaghete. De aici recursul la o dirijare cu ajutorul unor dispozitive care execută cicluri <u>cât timp</u> este adevărată o condiţie.[79]

[79] Ada Lovelace este considerată descoperitoarea programării tocmai pentru că , între altele, a introdus utilizarea ciclurilor. Astfel, programele pot fi efectiv construite. Un program care este compus din milioane de alte programe, după schema de mai sus, nu ar putea fi scris pe hârtie fără cicluri. Ce ar însemna să calculăm succesorul de câteva milioane de ori fără a recurge la cicluri?

```
Ce fac? > (ATRIBUIE y 0)
0

Ce fac? > (CATTIMP (MAIMIC y x)
> (COMPUNE (ATRIBUIE y (SUCCESOR y))
> (AFISEAZA y)))
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
0

Ce fac? > (AFISEAZA y)
10
10

Ce fac? >
```

Ne-am folosit, cum se vede, de valoarea preexistentă a lui x (care era 10). Programul care folosește ciclul "CATTIMP" afișează succesorul lui y atâta timp cât y este mai mic decât x. Ultimul 0 pus mai sus este un ecou al verificării condiției și ne arată de ce s-a ieșit din ciclu.

Un program care nu este în stare să iasă din ciclu blochează sistemul. Sistemul pierde, de fapt, proprietatea sa de a avea o funcționare extrem de flexibilă. El nu va face decât să execute la nesfârșit același lucru. Încercați să puneți drept condiție pe (EGAL 1 1)! Eu unul nu încerc. Nu de alta, dar vreau să-mi termin de scris cartea și nu să aștept să se termine afișarea șirului numerelor naturale.[80]

Asta este tot ce era de spus despre limbajul mașină. Chiar dacă noi am folosit ceea ce am denumit în titlul

[80] Evident, lucrul acesta se întâmplă în aceste sisteme ideale. Într-un sistem real, după cum se poate vedea relativ repede cu un program de genul celui de mai sus, se ajunge la o eroare. Eroarea este dată de limite de memorie. Chiar dacă am curăța memoria de numerele deja obținute și afișate, am obține cu timpul numere prea mari pentru capacitățile memoriilor reale. Sunt și alte probleme, dar ele ar putea fi înțelese doar examinând felul în care este construit programul care simulează sistemul ideal.

paragrafului "limbaj mașină cu față umană", cheia utilizării acestui limbaj stă în plasarea biților potriviți la locul potrivit, astfel încât să fie transformată funcționarea sistemului. Mereu pot fi folosite noi intrări, pot fi imaginate noi dispozitive și procese foarte lungi pot fi pornite cu ajutorul unor semne puse pe o hârtie.

Sisteme de operare și mașini virtuale

Până acum ne-am imaginat că operatorul este un om. Desigur, un om cu o memorie aparte și o capacitate de a manipula liste de biți pe care eu unul nu le am. Nu l-am putea înlocui însă cu un program? Ba da! Acest program se numește sistem de operare. Nu este chiar programul de care mă ciocnesc când deschid computerul de la catedră. Computerul are, de fapt, în memorie (din construcție) un program care încarcă sisteme de operare. Așa se face că sunt invitat să aleg sistemul de operare cu care doresc să lucrez.

Ce este un sistem de operare? Andrew Tannenbaum și Albert Woodhull scriu că sistemele de operare pot fi privite din două perspective: ca manageri ai resurselor sistemului sau ca mașini extinse.[81]

Perspectiva cea mai interesantă din punct de vedere filosofic este cea a extinderii sistemului. Am văzut, de altfel, cum – prin programare – pot fi introduse noi dispozitive în sistem (dispozitive care nu există ca montaje fizice distincte în sistem). Practic, nenumărate noi dispozitive pot fi introduse în acest fel. Sistemul de operare face un pas în plus față de introducerea de dispozitive care efectuează operații distincte și relativ simple; el poate să creeze întregi asemenea sisteme de dispozitive virtuale. Pe scurt aceste sisteme se numesc mașini virtuale.

[81] Vezi Andrew S. Tannenbaum și Albert S. Woodhull, *Operating Systems*, ediția a II-a, New Jersey, Prentice Hall, 1997, p.44 (vezi tot Capitolul 1 pentru detalii).

Mașinile virtuale extind posibilitățile sistemului de bază. De multe ori scopul este acela de a oferi o față mai prietenoasă utilizatorului. De exemplu, serviciile translatorului nostru imaginar sunt făcute de către programe. Există două mari tipuri de asemenea programe: interpretoare și compilatoare. Un interpretor, practic, face un fel de translație simultană. El traduce programul în limbajul mașinii pe măsură ce "aude" textul (pe porțiuni, cu alte cuvinte). Compilatorul lucrează ca un translator care a primit tot textul și tălmăcește tot programul în limbaj mașină. Rezultatul muncii compilatorului poate fi folosit chiar și atunci când translatorul nu este de față. De prezența interpretorului, evident, nu ne putem dispensa atunci când vrem să rulăm programul.

Conceptul central al unui sistem de operare este cel de proces. Un proces este – în linii mari – un program care este executat.[82] Cu alte cuvinte, un proces este ceea ce se întâmplă atunci când sistemul de operare plasează biți la diverse adrese din memorie și începe să declanșeze acțiunea dispozitivelor care prelucrează biții.

În terminologia sistemelor de operare este preferat termenul de "proces". În filosofia minții și știința cogniției ne vom ciocni adesea de termenul de "computație". Am precizat în capitolul introductiv care va fi strategia folosirii acestor termeni.[83] Evident, dacă în cazul unei computații de genul "(ADUNA 2 7)" ne interesează și felul în care sunt folosite adresele din memorie, evenimentele care au loc pe parcurs până la obținerea rezultatului și așa mai departe, atunci atenția noastră este centrată asupra procesului. Nu vom da însă vreo mare greutate teoretică aici distincțiilor dintre acești termeni. "Computație" are mai degrabă avantajul de a nu stârni ecouri metafizice dubioase. "Proces", dacă este utilizat într-un context adecvat, pare însă foarte potrivit și sugerează – într-un fel – "natura" mașinilor virtuale. Acestea există doar atâta timp cât un anume proces are loc în sistem. Dacă procesul se întrerupe, mașina virtuală dispare și ea.

---

82 Andrew S. Tannenbaum și Albert S. Woodhull, *Op. cit.*, p.15.

83 Practic, vom folosi, de regulă, sintagma "proces computațional".

Eu am început, de pildă, să învăț practic (nu teoretic[84]) programarea pe un computer bazat pe un procesor Z80 – un computer de tip Spectrum, foarte popular la începutul anilor 1980. Computerul acesta diferă fizic extrem de mult de un PC de la sfârșit de mileniu. El poate fi însă recreat ca mașină virtuală pe un PC. Mașina aceasta virtuală dispare de îndată ce nu mai rulez programul care simulează Spectrum-ul. Dacă ar examina cineva PC-ul după ce a fost rulat programul care simulează Spectrum-ul, nu și-ar putea da seama de faptul că am folosit respectiva mașină virtuală, altfel decât prin “bunăvoința” sistemului de operare. Acesta mai păstrează unele date despre programele rulate, uneori ține evidența anumitor caracteristici ale acestora. S-ar putea însă foarte bine ca să nu rămână nici o urmă.

În final, doar o notă despre sistemele de operare reale. Cele mai importante în momentul de față sunt cele de tip UNIX și WINDOWS. Deosebirile dintre ele sunt irelevante aici. Atâta doar că unele sisteme UNIX sunt foarte utile pentru cei curioși să le vadă structura. MINIX, scris de Tannenbaum, este probabil ideal din acest punct de vedere. De asemenea, poate fi examinată structura mai complexului LINUX. Acest lucru nu este posibil în cazul sistemului WINDOWS. Structura internă a acestui sistem este secret comercial. Noi folosim doar varianta compilată, evident inteligibilă doar pentru computere. Dacă aveți însă acces la documentația WINDOWS puteți citi foarte multe lucruri interesante despre mașinile virtuale puse în mișcare de către acest sistem.

Inteligența artificială

Pot fi oare create mașini virtuale tot mai sofisticate, capabile să interacționeze cu utilizatorii cam așa cum ar face-o

[84] Promotorul introducerii bazelor teoretice ale programării computerelor la Filosofie a fost Grigore Moisil. Moisil, la cursurile căruia am fost student în 1971-1972, avea încă de atunci viziunea exactă a importanței computerelor, inclusiv a posibilității de a avea acces la un computer personal.

oamenii?[85] Până la un punct, răspunsul este evident afirmativ. Editorul WORD de la catedra noastră răspunde la cereri de ajutor formulate în limbaj natural (în engleză, în cazul nostru). Mașini virtuale, încă destul de scumpe, pot face traduceri mult mai bune decât se crede în mod curent. Campionul mondial la șah a fost învins de un program, iar șahiști de primă mână au mari probleme cu programe care rulează pe computere uzuale, fără viteze sau memorii ieșite din comun.

Exemple ca acelea de mai sus păreau de domeniul basmelor acum un deceniu. Acum ele sunt reale și am putea menționa noi cazuri. Chestiunea pare să fie ceva mai complicată însă. Pentru a diseca resorturile ei interne propun să ne concentrăm doar asupra unora dintre capacitățile minții umane care ar putea fi simulate pe calculator: vederea, memoria, limbajul. Noi oamenii suntem capabili să vedem obiecte și să ne amintim evenimente. Iar ce pare să ne distingă este o rafinată utilizare a limbajului. Pot face asemenea lucruri mașinile virtuale? Și cum ar face-o?

În esență, proiectul inteligenței artificiale constă în simularea unor capacități ale minții umane cu ajutorul unor programe care specifică în mod explicit structura și funcționarea mașinii virtuale. Definiția aceasta este mai îngustă decât cele pe care le veți întâlni în mod uzual și ea urmărește să creeze terenul pentru un contrast între "inteligența artificială" și "viața artificială".[86]

Programele la care facem aluzie mai sus sunt adesea scrise în Lisp sau Prolog. Acestea sunt limbaje în sensul în care "limbajul mașină" este un limbaj. Ca și în cazul limbajului

---

85 Thomas Dean, James Allen și Yiannis Aloimonos scriu în deschiderea manualului lor de inteligență artificială (*Artificial Intelligence*, Menlo Park, Addison-Wesley, 1995, p.1) că IA (inteligența artificială) este disciplina care cercetează proiectarea programelor de computer care se comportă în mod inteligent. Aceste programe reacționează în moduri pe care, precizează ei, la animale sau oameni le-am considera inteligente.

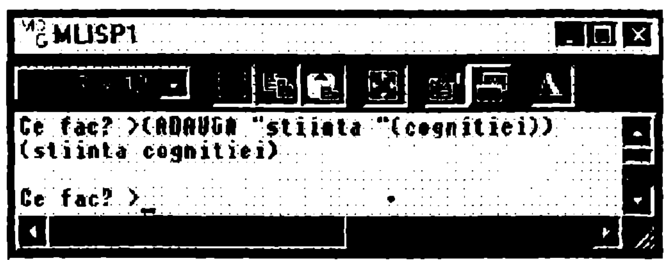
86 Textul lui John A. Eikenberry "Linux & AI-Alife mini-HOWTO", reprodus în John Purcell (editor), *Doctor LINUX*, ediția a 5-a, Linux Systems Labs, 1997 (vezi și site-ul web www.lsl.com), pp.1577-1591, poate tocmai din pricina caracterului său foarte strict practic m-a convins de utilitatea acestei distincții.

maşină vom folosi o faţă românească a interpretoarelor scrise de Samuel Kamin pentru Lisp şi Prolog, cu scopul de a face viaţa cititoarei sau cititorului mai uşoară.[87] Mai mult decât atât, unele cuvinte ciudate au primit o versiune inteligibilă. Scopul aici nu este de a învăţa pe cineva să programeze în Lisp, ci de a arăta care este stilul de programare în limbajele de tip Lisp.

De fapt, marele pas înainte făcut de Lisp în raport cu limbajul prezentat mai sus constă în faptul că programele Lisp prelucrează liste de simboluri, nu doar numere. Avem oare la nivelul maşinii fizice nevoie de schimbări pentru a prelucra liste de simboluri? Sistemul prezentat până acum nu prelucrează decât numere! Şi totuşi nu avem nevoie. Amintiţi-vă de ideea maşinilor virtuale! Putem să codificăm un simbol precum "a" sub forma unui număr (ca în codul ASCII). Prelucrăm apoi numărul respectiv. Când interacţionăm cu maşina virtuală nu este nevoie să ştim cum se lucrează cu toate aceste coduri. Programul care face să existe maşina virtuală are grijă de toate aceste lucruri.

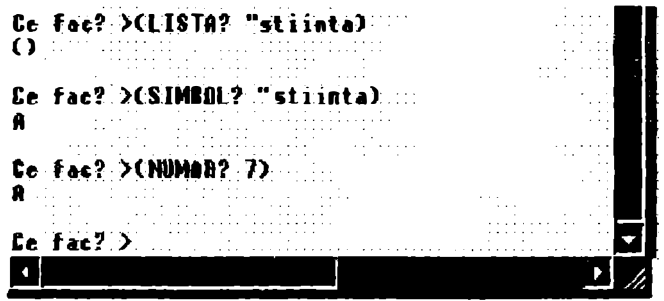
Maşina virtuală Lisp extinde efectiv maşina de bază descrisă mai sus. Toate computaţiile care puteau fi făcute anterior pot fi făcute în continuare. Pe lângă acestea se poate opera cu liste.

[87] Versiunile lui Kamin sunt simplificate în scop didactic. Pentru o iniţiere în Lisp puteţi folosi cartea Mihaelei Maliţa, *Antrenamente Lisp*, Editura Universităţii din Bucureşti, 1998, 212 p. Vezi bibliografia din carte pentru o îndrumare către alte surse de informare asupra Lisp. Evident, Internetul este, de asemenea, un loc cu multe resurse. Căutaţi simplu "lisp". Veţi găsi, între altele, şi cartea celebră despre Lisp a lui G. L. Steele, *CommonLISP. The Language*.

În imagine se vede cum numele programului care rulează s-a schimbat (acum este "MLISP1"). Acest program creează mașina Lisp care mă întreabă ce are de făcut. Îi spun că are de adăugat simbolul "stiinta" (atenție la ghilimelele care preced simbolul; sunt importante!) la lista care are un singur element (simbolul "cognitiei"). Ecoul îmi spune care este rezultatul.

Sistemul poate recunoaște dacă un șir de semne este sau nu o listă. Dacă este o listă răspunde cu "A" (de la "Adevăr").

Atenție la semnul de întrebare din "LISTA?". Dacă el lipsește, primim un mesaj de eroare. Dacă o propoziție este falsă, sistemul răspunde cu mesajul "( )", care înseamnă în Lisp fie "Fals", fie lista vidă.

Sistemul este capabil să vadă dacă lista este vidă sau nu.

```
Ce fac? >(NUL? "(cognitiei))
()

Ce fac? >(NUL? "())
A

Ce fac? >
```

O listă are un cap și un corp. Posibilitatea de a le identifica este foarte utilă când se prelucrează listele.

```
Ce fac? >(CAP "(filosofia mintii din
> perspectiva stiintei cognitiei))
filosofia

Ce fac? >(CORP "(filosofia mintii din
> perspectiva stiintei cognitiei))
(mintii din perspectiva stiintei cognitiei)

Ce fac? >_
```

Trebuie să fim atenţi la scrierea listelor. Simbolurile (elementele listei) sunt separate de blancuri. Dacă trecem pe alt rând, s-ar putea să uităm blancul şi să schimbăm conţinutul listei.

La ce bun toate acestea? Aceasta este întrebarea pe care o pune conştiinţa sceptică. Răspunsul este foarte simplu. Chiar "La ce bun toate acestea ?" este o listă. Nu avem decât să concepem dispozitivele virtuale care să o prelucreze în mod adecvat. Tocmai aceasta este provocarea inteligenţei artificiale.

Programele care generează dispozitivele virtuale de care vorbeam sunt scrise, cum spuneam, pe o hârtie. Sunt simple texte. De altfel, şi maşina virtuală Lisp descrisă mai sus este capabilă să încarce asemenea texte şi să ne sugereze ce lucru ciudat este programarea computerelor. Cei care creează dispozitive fizice produc un obiect palpabil. Prin contrast, cei care meşteresc dispozitive virtuale produc ceva impalpabil.

```
Ce fac? >INCARCA
> Textsec
(DEFINITIE SUCCESOR (x) (ADUNA x 1))

SUCCESOR
Ce fac? >(SUCCESOR 9)
10
```

Cuvântul "INCARCA" are un rol special. El face ca sistemul să aştepte numele textului pe care trebuie să-l preia. Textul preluat este afişat şi tratat ca un program.

Pentru programe mai sofisticate cu liste trebuie adunată ceva mai multă putere. Deocamdată putem descrie doar în linii mari ce anume face unul dintre programele clasice de inteligenţă artificială – *Eliza* lui Weizenbaum.

Eliza simulează dialogul cu un psihiatru. Dacă îi spun Elizei "sunt nebun", ea pune în mișcare un dispozitiv de căutare a unor cuvinte speciale, cum ar fi – de pildă – "nebun". O dată găsit cuvântul, programul investighează un repertoriu de reacții și produce o replică de genul "de când ești nebun?".

Eliza nu este un partener de dialog. Efectul programului este acela de a întreține fluxul declarațiilor pacientului și de a provoca o ușurare a tensiunii nervoase prin confesiunile făcute Elizei. Paradoxal, programul cu pricina poate întreține și iluzii cu privire la prelucrarea conștientă a listei de către mașina virtuală (ceea ce nu este adevărat). În orice caz, dacă-l folosiți, atunci simțiți că vă mână o anume curiozitate ciudată. Tot aștepți să vezi ce replică va mai avea Eliza.

Algoritmi și structuri de date

Tuturor ni se întâmplă probabil să scriem programe, chiar dacă nu ne dăm imediat seama de acest lucru. Motivele care ne împing la așa ceva sunt variate. Iată, de pildă, o situație foarte simplă. La catedra noastră, pe computerul mai vechi era foarte greu să scrii cu litere românești. Ca să nu am surprize de la un program la altul și de acolo la trecerea textelor prin printer, foloseam un sistem simplu de coduri. Pe computerul mai nou din catedră acest sistem nu își are rostul. Editorul Microsoft Word este capabil să lucreze în condiții excelente cu caractere românești. Ce fac însă cu documentele mai vechi? Las acolo codurile vechi? Nu. Scriu un macro cu ajutorul căruia înlocuiesc vechile caractere. Un macro nu este altceva decât un program! Procedez ca în imaginea alăturată.

Structuri de date simple

Spre deosebire de schema be

(stimul-react#4ie, mutatis mut

Find and Replace

Find Replace Go To

Find what: a#0

Replace with: ă

#0reau pe ecran celule din "1

Indic codurile care urmează să fie înlocuite şi caracterul care va lua locul codului vechi. Repet operaţia până termin toate codurile. Word va scrie automat un program pe care-l pot folosi atunci când vreau să înlocuiesc asemenea coduri. Programul acesta este – ca orice program despre care am vorbit până acum – un text, aşa cum se vede şi din listingul de mai jos.

Pot să tipăresc acest program. S-ar putea să am dificultăţi cu citirea sa, dar aş putea să-i dau o lectură. Pot să schimb textul dacă vreau. De scris nu am scris însă mare lucru din acest text. Am indicat doar *şirul de acţiuni pe care trebuie să le execute programul*, precum şi ce anume trebuie să transforme aceste acţiuni.

```
ConvRo Macro
Macro recorded 11/04/99 by Radu M.Solcan

    Selection.Find.ClearFormatting
    Selection.Find.Replacement.ClearFormatt
    With Selection.Find
        .Text = ""
        .Replacement.Text = ""
        .Forward = True
        .Wrap = wdFindContinue
        .Format = False
        .MatchCase = False
        .MatchWholeWord = False
        .MatchWildcards = False
        .MatchSoundsLike = False
        .MatchAllWordForms = False
    End With
    Selection.Find.ClearFormatting
    Selection.Find.Replacement.ClearFormatt
    With Selection.Find
        .Text = "a#0"
        .Replacement.Text = ChrW(259)
```

Dacă rețin exclusiv aspectul indicării șirului de acțiuni pe care trebuie să le execute programul, atunci putem spune că eu am indicat *algoritmul*. Mai precis am indicat o parte din algoritmul programului.

Dacă ne uităm, pe de altă parte, la ceea ce am scris când am fost întrebat ce anume trebuie înlocuit și cu ce, atunci putem spune că am precizat care sunt *datele* specifice acestui program.

Sunt multe structuri de date și nu ne propunem să le trecem pe toate în revistă aici. Ceea ce vom oferi în continuare sunt doar exemple (utile pentru dezvoltările ulterioare).

Să revenim puțin la adresele din memorie în care operatorul punea ceea ce acum putem denumi date. Dacă datele nu se schimbă de-a lungul întregului proces, spunem că folosim o constantă.

Dacă datele de la o adresă sunt schimbate (sau pot fi, în principiu schimbate) pe parcursul procesului, atunci spunem că folosim o variabilă. Am văzut deja din discuția despre fața umană a limbajului mașină că o variabilă primește un nume cu ajutorul căruia ne referim la ea.

Constantele și variabilele trebuie înțelese din perspectivă procesuală: criteriul luat în considerare este schimbarea sau neschimbarea conținutului unei celule de memorie.

Vom ignora pentru moment constantele și ne vom concentra atenția asupra variabilelor. Variabilele pot fi de diverse tipuri. Stocarea în memorie a datelor conținute de variabile se face mai ușor (și mai eficient) dacă tipul variabilei este definit explicit. De asemenea, prelucrarea datelor respective poate fi orientată, adaptată în funcție de tipul de date prelucrate.

Clasificarea tipurilor de date este destul de complicată și trecere în revistă completă depășește cadrul asumat aici.[88] Ne vom opri, de aceea, pentru început, asupra câtorva tipuri simple de date și vom examina apoi, separat, structuri de date complexe.

Datele zise booleene cuprind exact două elemente, pe care le vom boteza "fals" și, respectiv, "adevărat" (vezi "A" și "( )" în Lisp-ul românizat de mai sus). Acest tip de date este foarte important. Este tipul rezultatului examinării unei declarații, a unei afirmații. Dacă afirm, de pildă, că "2+2=5", atunci declarația mea este falsă.

Un alt tip de date sunt cele pe care le vom boteza "întreg". Datele de acest tip pot fi adunate, înmulțite ș.a.m.d.

Prin contrast, datele de tip "caracter" pot doar fi ordonate, dar nu adunate. Dacă o variabilă este de tip caracter, atunci dacă ea conține pe "2", acesta nu este un număr pe care să-l putem aduna, ci doar cifra, un caracter, aidoma unei litere pe care o folosim pentru a nota de obicei cuvinte.

---

[88] Pentru o clasificare a tipurilor de date și o prezentare a tipurilor simple de date, vezi, de exemplu, Kathleen Jensen, Niklaus Wirth, *Pascal*, ed. a 3-a, New York, Springer, cap. 2. Noi am folosit traducerea în limba rusă publicată la Moscova de editura Финансы и статистика în 1989.

Structurile de date pot fi tot mai complicate. Un tip de date complex cu care suntem familiarizați și din experiența vieții obișnuite este tabelul. Un tabel are rânduri și coloane.

Când colectăm date empirice ne slujim adesea de tabele: în care coloanele sunt variabilele (în sensul metodologiei de cercetare experimentală și al statisticii), iar pe rânduri sunt consemnate observațiile, înregistrările, constatările noastre.

Mulțimile sunt, din punctul de vedere al științei computerelor, tot un tip de date.

Tipurile de date complexe pot fi privite ca fiind compuse din tipuri de date mai simple. În felul acesta ia naștere o ierarhie de structuri de date[89]. Cu alte cuvinte, pornind de la tipuri de date de bază, se pot construi noi tipuri de date, iar din acestea alte tipuri de date ș.a.m.d.

Structuri de date poate mai ciudate, la prima vedere, sunt cele de genul stivelor. Numele acestei structuri de date, "stivă", ne indică foarte limpede care este și metafora avută în vedere. Datele din care este compusă stiva sunt structurate aidoma unei stive de lemne sau de farfurii, sau de orice alte obiecte. Desigur, aceasta este o metaforă și nu trebuie să ne gândim că așa este realizată această structură de date și în computer.

Important este că o stivă permite două operații: cea botezată "bag" este operația de "stivuire" a datelor unele peste altele; "scot" este operația de extragere. Caracteristic stivei este faptul că "ultimul băgat este primul scos". [90]

O altă structură de date este lista (pe care am întâlnit-o deja în Lisp). Cuvintele scrise pe această pagină sunt, în fond, liste de caractere (de litere). Avantajul definirii unei astfel de structuri ar consta în posibilitatea de a avea la dispoziție conceptele specifice structurii. De exemplu, ideea de "sublistă" este ușor de definit; iar,

[89] Cf. Niklaus Wirth, *Algorithms and data structures* [am folosit trad. rusă (Moscova: Mir, 1989)], p. 24.

[90] Este interesant să ilustrăm în acest punct folosirea abstracției ca o unealtă de construit (stive, în acest caz).

concret, articolul hotărât, să zicem, din limba română, ne apare ca sublistă în listele care sunt cuvintele.

De asemenea, structurile de date bine construite uşurează operaţii cum ar fi sortarea sau căutarea de date. A căuta într-un vraf de date nestructurât ar fi un lucru dificil chiar şi pentru computer.

Programele, conform unei caracterizări mai vechi a lui Niklaus Wirth pot fi definite prin următoarea ecuaţie: structura de date+algoritm = program[91]. Un program spune ce structură au datele care vor fi procesate şi care sunt paşii urmaţi în procesul de prelucrare a lor.

Aşa cum am vorbit despre o maşină imaginară, abstractă tot aşa putem trata şi componentele unui program. *Abstracţie*, din perspectiva programelor, înseamnă ascunderea detaliilor legate de maşina concretă pe care vor fi create structuri de date şi aplicaţi paşii unui algoritm.

O stivă, de exemplu, poate fi prezentată ca *o structură abstractă de date.* Facem abstracţie de lucruri cum sunt limbajul în care este scris programul, sistemul de operare sau maşina pe care va rula programul. Iată practic cum ar arăta, în esenţă, abstracţia unei stive după Elliot B. Kaufman:[92]

Elementele unei stive sunt date de acelaşi tip.

Structura este determinată de faptul că elementele sunt plasate în ordinea introducerii şi doar ultimul element poate fi extras sau copiat şi examinat.

---

[91] Versiunea iniţială a cărţii lui Wirth despre algoritmi şi structuri de date, cea cu exemplele scrise în limbajul Pascal, avea titlul următor: Algorithms + Data Structures = Programs.

[92] E. B. Kaufman, *Pascal - Problem Solving and Program Design*, Reading, Addison-Wesley, 1992, pp.706-707.

Operații definibile: crearea unei stive vide; adăugarea unui element (succesul sau insuccesul operației este înregistrat de o variabilă de tip boolean - la fel procedându-se și în cazul operațiilor următoare); extragerea (dacă stiva nu este vidă) a ultimei valori adăugate; copierea ultimei valori adăugate stivei.

Funcții definibile sunt: o funcție care ia valoarea "adevărat" dacă stiva este vidă; o funcție care ia valoarea "adevărat" dacă stiva este plină (cu alte cuvinte, dacă a fost plasat în stivă numărul maxim de elemente admis).

O structură de date de tip stivă este foarte potrivită pentru a rezolva, de pildă, problema scrierii literelor dintr-un cuvânt în ordine inversă. Dacă punem cuvântul "stiva" într-o stivă, atunci ultimul element adăugat în stivă este "a" și tot el va fi primul extras ș.a.m.d. Rezultatul este, evident, "avits".

Funcțiile și recursia

Dacă ați reținut definiția dată anterior conceptului de funcție, atunci ați observat că fiecare dispozitiv, fizic sau virtual, nu face altceva decât să calculeze funcții. Chiar și caracterizarea dată aici dispozitivelor urmează îndeaproape structura modului de prezentare a funcțiilor.

Ce se poate face pentru a calcula o nouă funcție? Desigur, s-ar putea construi un nou dispozitiv fizic, dar lucrul acesta are evidente dezavantaje. Pe măsură ce dispozitivele fizice ar deveni tot mai complexe (și întregul sistem mai complicat!) funcționarea ar fi nesigură. Utilizarea dispozitivelor de dirijare permite însă mutarea confruntării cu complexitatea pe terenul dispozitivelor virtuale.

Să zicem că, așa cum se și întâmplă îndeobște, sumatorul fizic adună doar două numere. Cum vom aduna o listă de numere însă? O posibilitate este să construim programul în felul ilustrat în figură.

```
Ce fac? >INCARCA
> neg
(DEFINITIE NU (x) (DACA x "() "A))

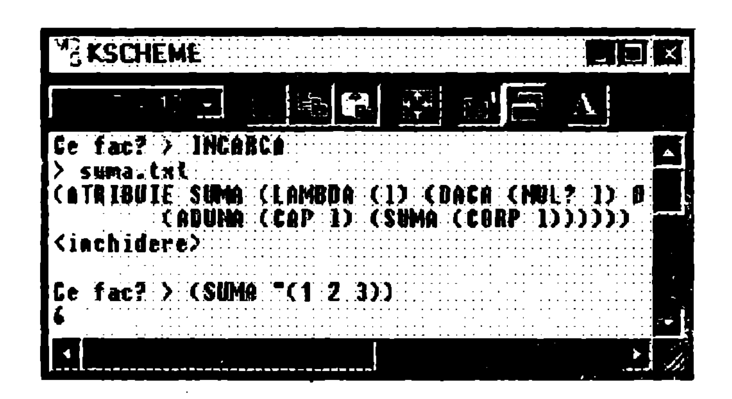
NU
Ce fac? >INCARCA
> SumaC
(DEFINITIE SUMAC (lista) (COMPUNE
    (ATRIBUIE rezultat 0)
    (CATTIMP (NU (NUL? lista))
    (COMPUNE (ATRIBUIE rezultat
    (ADUNA rezultat (CAP lista)))
    (ATRIBUIE lista (CORP lista))
    (AFISEAZA rezultat))))
SUMAC
Ce fac? >(SUMAC "(1 2 3))
1
3
6
()
```

Se observă că mai întâi este definită negația. Apoi este definită funcția care calculează suma elementelor unei liste. Algoritmul folosit la calcularea acestei funcții ar trebui să transpară din program. În esență, este vorba despre crearea unei variabile rezultat (în care se pune 0 la început) și de adunarea primului element din listă urmată de tăierea acestuia de pe listă până nu mai rămâne nici un element (observați șirul de rezultate obținute astfel, precum și semnul pentru lista vidă "( )" pus atunci când este falsă condiția ca lista să conțină elemente). Litera "C" din numele funcției SUMAC atrage atenția asupra verificării condiției ca lista să nu fie vidă.

Nu am putea recurge însă la abstracția unei funcții și, implicit, la dispozitivul virtual care o calculează? Am vorbi atunci despre acea funcție care calculează suma elementelor unei liste. Aceasta este ideea care stă la baza sistemului lui Alonzo Church denumit lambda-calcul. Un dialect al Lisp, botezat "Scheme", este limbajul de programare mulat pe ideea lambda-calculului.

Înainte de a vedea un mic program în Scheme, să mai examinăm și structura de date folosită mai sus. Pentru a calcula

funcția SUMAC recurgem chiar la listă: eliminăm treptat capul listei până epuizăm elementele (pe care le-am adunat cu conținutul variabilei unde punem rezultatul). Am putea recurge însă și la o stivă. Ar fi ca și cum un om ar lua lista, ar încerca să vadă dacă poate face suma, dacă ar vedea că nu poate ar pune un element deoparte în stivă și ar continua tot așa până când poate face suma; apoi ar reveni și ar lua pe rând elemente din stivă pe

care le-ar aduna la rezultat.

La prima vedere nu este vorba decât despre inversarea procedurii anterioare. Dacă ne uităm însă la programul Scheme ("K" din "KSCHEME" vine de la "Kamin", numele celui care a conceput interpretorul de uz didactic căruia noi i-am dat o față românească) din figura de mai jos, vedem ceva care pare foarte ciudat la prima vedere. Cuvântul-cheie "DEFINITIE" a dispărut. Se atribuie doar unei variabile o valoare! Iar valoarea respectivă este o funcție. Este <u>acea</u> funcție (acesta este sensul lui "LAMBDA") care are un argument. Dacă argumentul este o listă vidă, atunci funcția are ca rezultat pe 0; dacă lista nu este vidă se spune ceva și mai ciudat: se va aduna capul listei cu (!!!) ceea ce rezultă în urma aplicării conținutului variabilei în care se află funcția construită cu LAMBDA la corpul listei. Cu alte cuvinte, se adună capul cu suma elementelor care formează corpul.

Cum de nu ne învârtim în cerc? Se procedează, de fapt, cum am sugerat deja: capul listei este pus în stivă și se încearcă

însumarea elementelor corpului. Dacă nu este vid corpul, evident acest lucru nu se poate face cu un dispozitiv ca "ADUNA", care nu face decât suma a două elemente. Se pune iar capul în stivă. Se continuă până când corpul este vid. Atunci se poate face suma elementelor listei! Aceasta este 0. Se pot lua acum elementele puse la păstrare în stivă şi problema se rezolvă adunându-le treptat cu sume de elemente. Da, da! Sume de elemente din liste. Aţi citit bine. Sumele de elemente care nu puteau fi calculate pot fi acum calculate treptat graţie modului în care sunt dispuse elementele în stivă. În exemplul de mai sus, se calculează mai întâi (ADUNA 3 (SUMA (CORP "(3))), deoarece "(SUMA (CORP "(3)))" are valoarea 0; apoi (ADUNA 2 (SUMA (CORP "(2 3))), care are valoarea 5, şi, în sfârşit, (ADUNA 1 (SUMA (CORP "(1 2 3))), care conduce la rezultatul final.

Modul acesta de dirijare a computaţiei se numeşte recursie. Recursia este structura de dirijare preferată în Lisp şi dialectele acestuia. Caracteristica ei uşor de reţinut este autoreferirea.

Care ar fi avantajul recursiei? La urma urmei, ce putem face cu recursia putem face şi cu alte structuri de dirijare. După cum se vede însă din exemplele de mai sus, programele recursive sunt mai compacte. Dacă te obişnuieşti să le citeşti, sunt chiar lizibile. Însă cel mai important pare gradul de abstracţie mai mare. Detaliile felului în care este realizată recursia la nivelurile inferioare ale sistemului pot să le ignor. Structurile de nivel înalt pot fi foarte diferite de ceea ce se petrece la nivelurile inferioare.

Proceduri, obiecte şi modularitate

Uneori, în diverse puncte ale programului, se repetă acelaşi şir de operaţii de prelucrare a unor date. Aceste porţiuni ale programelor sunt, la rândul lor, ca nişte programe. De altfel, constructorii de programe le şi testează separat. Ar fi cât se poate de inutil ca secvenţele respective să tot fie rescrise în

program. De aici și ideea de a le stoca în memorie în așa fel încât să poată fi apelate atunci când este nevoie de ele. Secvențele respective se numesc proceduri.

Am putea foarte bine să le spunem procedurilor și subprograme, dar denumirea de "procedură" este mai sugestivă: ea indică faptul că programul precizează felul în care sunt prelucrate date. Este vorba deci despre *modul în care se procedează* pentru a obține un rezultat.

În conformitate cu caracterizarea dată de Wirth programelor, programe scrise în limbaje precum Pascal, creația aceluiași Wirth, cuprind obligatoriu, la început un set de declarații cu privire la structurile de date folosite și un set de proceduri. Programul ca atare este apoi o înstructurare cu ajutorul instrucțiunilor de dirijare a datelor și procedurilor.

Dezavantajul construcției de mai sus este acela că datele și procedurile sunt ținute separate. Tehnica agreată mai nou este aceea de a combina într-un "obiect" datele și procedurile.

Dacă folosiți un program mai nou, dintre acelea care plasează butoane pe ecran, atunci este foarte probabil că butonul respectiv este un "obiect". Obiectul are proprietăți: formă, culoare, poziție pe ecran etc. Obiectului îi sunt asociate proceduri, care în limbajul programării orientate pe obiecte, se numesc metode. Aceasta înseamnă, de fapt, că butonului îi sunt asociate acțiuni. De pildă, dacă apăsăm pe buton se va efectua un calcul (de genul adunării unei liste de numere, de exemplu). Butonul reacționează la evenimente. "Apăsarea" pe buton (de fapt un semnal trimis cu ajutorul mouse-ului) este un asemenea eveniment.

Cum metodele sunt acțiuni care modifică proprietăți ale altor obiecte, ele funcționează și ca moduri de a trimite "mesaje" de la un obiect la altul. Din această perspectivă, programele sunt lumi, sunt sisteme de obiecte care interacționează. De altfel, obiectele au și fost introduse pentru a rezolva probleme legate de simularea de evenimente și procese din lumea reală.

Obiectele dintr-un program sunt introduse sub forma claselor - abstracţii ale obiectelor. Obiectele ca atare sunt instanţieri ale unei clase (exemplare din clasa respectivă). Noi clase pot fi construite din clasele existente prin adăugarea de proprietăţi sau metode.

Cel mai important limbaj orientat către obiecte este C++, dar astăzi toate limbajele importante au extensii care fac posibilă programarea orientată pe obiecte.

După trecerea în revistă a nucleului arsenalului de unelte ale programării, la urmă, dar nu pe cel din urmă loc în ordinea importanţei trebuie menţionată modularitatea. Orice program este compus din module. Fiecare modul are intrările şi ieşirile sale şi nu se poate sări dintr-un modul într-altul. Motivul este deja amintita problemă a generării unor programe-spaghete, dacă asemenea reguli nu sunt respectate.

Programele modularizate au o serie de avantaje. Mai întâi, ele sunt mai uşor de conceput. În abstracţia programului sunt identificate sarcinile, ca să spun aşa, pe care le duce la îndeplinire programul. Fiecare asemenea sarcină poate fi desfăcută în sarcini secundare şi aşa mai departe. Modulele vor fi scrise pentru a rezolva asemenea sarcini.

În al doilea rând, programele modularizate sunt mai uşor de reparat. Trebuie identificat modulul de unde provine eroarea. Cum modulul este o entitate separată, el poate fi extras, corectat şi testat separat de alte părţi ale programului.

În al treilea rând, programele sunt uşor de dezvoltat dacă sunt modularizate. Pot fi adăugate noi module sau pot fi înlocuite unele module mai vechi cu altele îmbunătăţite.

De asemenea, nu este de neglijat nici avantajul practic de a putea elabora programe în echipă. Fiecare membru al echipei scrie module, care apoi sunt asamblate în proiectul final.

Cum să facem faţă complexităţii?

Arta programării computerelor nu este altceva decât un răspuns rafinat la provocarea complexităţii. Computerele şi

programele de computer sunt cele mai complicate obiecte produse de oameni. Pentru a le realiza este nevoie de unelte speciale puse sub semnul unor principii folositoare oriunde ne confruntăm cu complexitatea.

- **Simplitatea [care presupune: simplitatea datelor de intrare și ieșire (biți); dispozitive fizice simple (de prelucrare, dirijare și memorare a datelor)];**
- **Ierarhia limbajelor [limbajul mașină și cele apropiate de acesta includ instrucțiuni de prelucrare, structuri de dirijare și structuri de date mulate după tiparul dispozitivelor fizice, dar limbajele de la niveluri ulterioare ale ierarhiei utilizează structuri care nu au un corespondent direct la nivelul fizic];**
- **Mașini virtuale [care sunt sisteme de dispozitive virtuale, construite cu ajutorul programelor scrise într-unul dintre limbajele din ierarhia de mai sus];**
- **Abstracția [care presupune realizarea de programe pornind de la structuri abstracte, care ascund detaliile implementării pe un sistem sau altul, dar și folosirea abstracțiilor în limbaje ca atare, ca în cazul claselor din programarea orientată pe obiecte];**
- **Modularitatea [care presupune construirea programelor din module, lucru care permite o proiectare, elaborare, reparare și dezvoltare mai lesnicioasă a programelor].**

Ce recunosc ușor filosofii printre limbajele de programare?

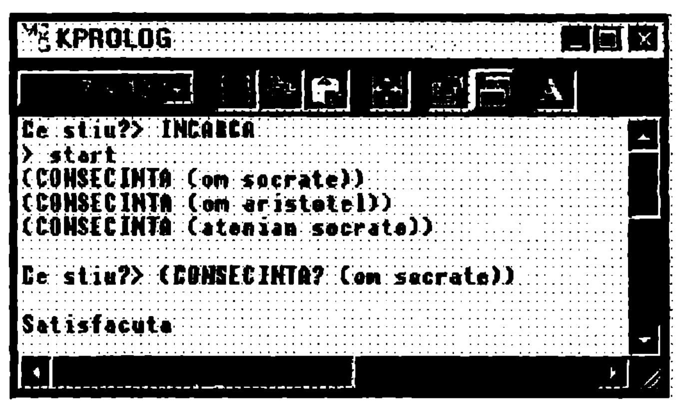
Limbajele descrise mai sus se mai numesc uneori și *limbaje procedurale*. Sub o formă sau alta, programele scrise în aceste limbaje includ proceduri prin care este realizată prelucrarea de date. Nu ar fi însă posibil ca aspectul procedural, în conformitate cu ideea abstracției, să fie cu totul ascuns la niveluri care nu sunt în atenția celei sau celui care programează? Acest lucru este posibil, iar în limbajele (zise *neprocedurale*; mai precis, care ascund aspectul procedural) de acest gen nu există, la nivel superior, decât enunțuri (adevărate sau false) și

relații de consecință între enunțuri plus dispozitivul (zis deobicei *motor*) de dirijare a inferențelor. În continuare, ne vom concentra însă asupra a ceea ce poate fi recunoscut imediat pe baza logicii.

Dacă ținem cont de faptul că sub influența uneia dintre aripile școlii analitice logica a fost tratată ca rezervorul de unelte ce vor permite dezlegarea tuturor problemelor filosofice, atunci putem spune că *uneltele cele vechi ale împăratului* și-au găsit un loc printre cele mai noi.

Limbajul programării logice se numește PROLOG. Vom introduce aici conceptele de bază ale acestui limbaj folosind tot o adaptare a unuia dintre interpretoarele concepute de către Samuel Kamin (de aici denumirea de KPROLOG).

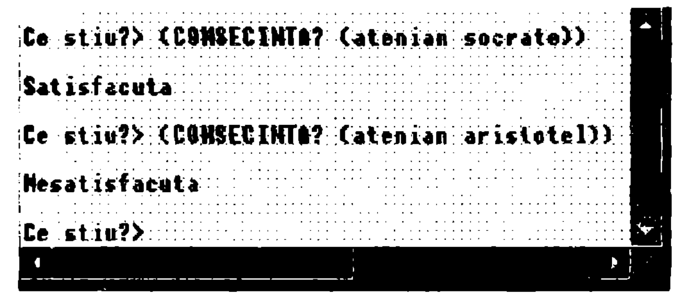
Primul lucru pe care îl poți face cu un sistem PROLOG este să introduci enunțuri despre fapte. Sistemul va trata orice enunț astfel introdus ca pe un enunț adevărat.

Se observă, de la bun început, că sistemul nu mai întreabă ce are de făcut, ci pune o întrebare cu privire la cunoașterea de care urmează să dispună. Pentru început încarcă trei "atomi de cunoaștere". Cuvântul-cheie "CONSECINTA" introduce un fapt și subliniază o proprietate logică simplă a sistemului: dacă *p* aparține sistemului, atunci decurge (este o consecință) a sistemului *că p*. Extragerea de cunoaștere din sistem se face cu ajutorul cuvântului-cheie "CONSECINTA?"

(atenţie deci, aici "?" nu este un semn separat). Răspunsurile sistemului depind de faptele care-i sunt cunoscute.

În cazul calităţii de atenian a lui Aristotel sistemul nu poate să tragă nici o concluzie.


```
Ce stiu?> (CONSECINTA? (atenian socrate))
Satisfacuta
Ce stiu?> (CONSECINTA? (atenian aristotel))
Nesatisfacuta
Ce stiu?>
```

Este util pentru obiectivele prezentei introduceri în filosofia minţii să distingem cel puţin trei straturi ale cunoaşterii, iar sistemul KPROLOG facilitează înţelegerea acestei distincţii. Primul strat este cel al *cunoaşterii înnăscute*. În cazul sistemului KPROLOG acest strat este reprezentat de procedurile ascunse pe care le foloseşte sistemul pentru a prelucra enunţurile pe care i le furnizăm noi la suprafaţă. Cum spuneam, acest nivel este ascuns utilizatorului. Avem nevoie însă de acest strat pentru ca sistemul să funcţioneze.

Celălalt strat de cunoaştere este alcătuit din *cunoaşterea explicită* de care dispune sistemul. În exemplele de mai sus sistemul dispune explicit de fapte cu privire la Socrate şi Aristotel.

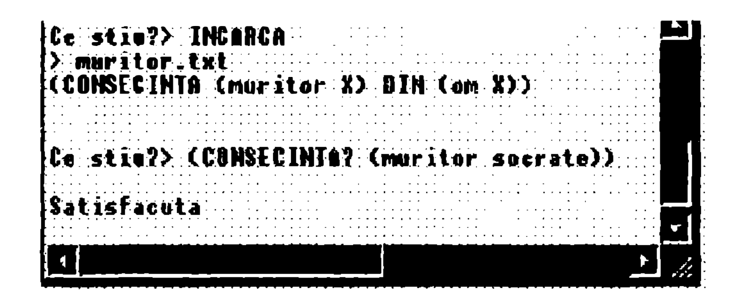
Ultimul strat de cunoaştere este cel al *cunoaşterii implicite*. Sistemul seamănă din acest punct de vedere cu mintea noastră, pentru că cea mai mare parte din timp ne-o petrecem mai degrabă încercând să extragem cunoaşterea implicită din cunoaşterea explicită. Pentru ca sistemul să dispună de cunoaştere implicită trebuie să-i spunem că anumite fapte decurg din alte fapte (v. exemplul din figură).

```
Ce stiu?> INCARCA
> blatist.txt
(CONSECINTA (blatist X)
   DIN (calator X) (fara_bilet X))
Ce stiu?> (CONSECINTA (calator ion))
Ce stiu?> (CONSECINTA (fara_bilet ion))
Ce stiu?> (CONSECINTA? (blatist ion))

Satisfacuta
```

Prin convenţie, literele majuscule sunt folosite în KPROLOG pentru variabile. Perechea de cuvinte-cheie "CONSECINTA ... DIN ..." introduce în sistem cunoaşterea necesară pentru a putea extrage ceea ce este implicit în cunoaşterea furnizată explicit. În exemplul de mai sus, în faptele "(calator ion)" şi "(fara_bilet ion)" este cuprinsă implicit ideea că Ion merge pe blat, dar pentru a o putea extrage avem nevoie de "(CONSECINTA (blatist X) DIN (calator X) (fara_bilet X))", care ne spune ceva despre *orice X* care călătoreşte fără bilet.

Clasicul exemplu cu proprietatea lui Socrate de a fi muritor capătă în KPROLOG forma următoare:


```
Ce stiu?> INCARCA
> muritor.txt
(CONSECINTA (muritor X) DIN (om X))

Ce stiu?> (CONSECINTA? (muritor socrate))

Satisfacuta
```

Aspectul mazochist al sistemului PROLOG ni se dezvăluie însă atunci când vrem să aflăm până şi cât fac doi şi cu doi. Nu putem face apel la proceduri şi nu putem pune deci sistemul să adune numere. Va trebui să punem o întrebare cu privire la ceea ce decurge din ceea ce ştie sistemul despre numere.

```
Ce stiu?> (CONSECINTA? (ADUNARE 2 2 4))
Satisfacuta
Ce stiu?> (CONSECINTA? (SCADERE 9 7 2))
Satisfacuta
```

"ADUNARE" şi "SCADERE" sunt predicate. Primele lor argumente reprezintă factorii, iar ultimul rezultatul. Acestea sunt singurele predicate primitive aici, aşa că restul trebuie construit.

```
Ce stiu?> INCARCA
> mult.txt
(CONSECINTA (INMULTIRE 0 Y 0))
(CONSECINTA (INMULTIRE X Y Z)
   DIN (SCADERE X 1 U)
   (INMULTIRE U Y W) (ADUNARE W Y Z))
Ce stiu?> (CONSECINTA? (INMULTIRE 2 3 6))
Satisfacuta
```

Se observă că recursia este şi în PROLOG la loc de cinste.

Sistemul permite, de asemenea, construcţii de genul celor din Lisp. De pildă, poţi arăta ce înseamnă că un element face parte dintr-o listă.

```
Ce stiu?> INCARCA
> membru.txt
(CONSECINTA (MEMBRU X (ADAUGAT X L)))
(CONSECINTA (MEMBRU X (ADAUGAT Y M))
   DIN (MEMBRU X M))
Ce stiu?> (CONSECINTA? (MEMBRU 3
> (ADAUGAT 3 4)))

Satisfacuta

Ce stiu?> (CONSECINTA? (MEMBRU 3
> (ADAUGAT 7 (ADAUGAT 3 4))))

Satisfacuta

Ce stiu?> (CONSECINTA? (MEMBRU stiinta
> (ADAUGAT stiinta cognitiei)))

Satisfacuta
```

Listele sunt construite prin adăugare de elemente. Calitatea de membru pe o listă este definită recursiv. Calea prelucrării de texte este astfel deschisă şi nu este de mirare că PROLOG este cel mai important concurent al Lisp-ului printre limbajele destinate scrierii de programe în inteligenţa artificială. Avantajul PROLOG este stratul ascuns de proceduri care permit optimizarea căutărilor printre cunoştinţele de care dispune sistemul şi extragerea de cunoaştere implicită din cunoaşterea explicită.

Cu aceasta s-a terminat şi incursiunea prin lumea maşinilor virtuale generate cu ajutorul interpretoarelor lui Kamin, aşa că putem spune "LaRevedere" sistemului, pentru a-l închide.

Observaţi pe bara de sus cuvântul "Finished". Rularea programului a fost încheiată.

Sistemele expert

Prin anii 1950 pionierii inteligenței artificiale sperau să poată crea sisteme de generale de rezolvare de probleme.[93] Cu timpul, cercetările s-au concentrat asupra *sistemelor expert*. Un sistem expert nu dispune de o cunoaștere generală, ci este construit pentru a rezolva o clasă limitată de probleme.

Sistemele expert au fost primele programe de inteligență artificială produse în scopuri comerciale, nu doar de dragul cercetării.[94]

Un sistem expert combină o *bază de cunoștințe* cu un *motor inferențial* (un mecanism de tras concluzii din baza de cunoștințe). Din punctul acesta de vedere, structura este similară cu aceea văzută în cazul PROLOG. Atâta doar că PROLOG și, cu atât mai mult Lisp, sunt limbaje general utilizabile în inteligența artificială. Există limbaje special dedicate construirii de sisteme expert, cum este, de exemplu, CLIPS.[95]

Pentru a vedea cum funcționează CLIPS să examinăm un program simplu. Programul ca atare este, evident, un text:

```
(deffacts filosofi
    (filosof Platon grec)
    (filosof Descartes francez)
    (filosof Kant german)
```

---

[93] Pentru o introducere accesibilă în ideile clasice ale inteligenței artificiale v. A. M. Andrew, *Artificial Intelligence*, Abacus Press (traducere în rusă la Editura "Mir", 1985), în special capitolul 3.

[94] Vezi exemple istorice în Joseph Giarratano și Gary Riley, *Expert Systems*, Boston, PWS, 1989, pp.19-20. Acolo puteți citi și despre modul în care compania DEC a ajuns să economisească milioane de dolari folosind sistemul XCON.

[95] CLIPS are marele avantaj de a fi liber accesibil. O variantă mai veche se găsește pe discheta atașată cărții lui Giarratano și Riley, citată mai sus. Versiuni mai noi, inclusiv pentru Windows, se găsesc pe Internet. CLIPS a fost creat la NASA. De aceea, NASA este și locul cel mai potrivit pentru a începe căutarea pe Internet a unei noi versiuni a CLIPS. Adresa de la NASA este http://www.jsc.nasa.gov/~clips/CLIPS.html

```
    (filosof Russell englez))


(defrule gaseste-filosof-german
    (filosof ?nume german)
=>
    (printout t ?nume " este un filosof german." crlf))
```

Prima parte, cea care începe cu "deffacts" reprezintă construcţia unei mici baze de date. A doua parte este definiţia unei reguli. Sistemele expert bazate pe CLIPS folosesc reguli, în sensul definit anterior în carte. Partea care precede "=>" introduce un şablon. Declanşarea regulii înseamnă, de fapt, cătarea datelor din baza de date care se potrivesc cu şablonul. Partea care urmează după săgeată este acţiunea care este întreprinsă. Variabilele din CLIPS încep cu "?". Programul este încărcat şi rulat în felul arătat în prima figură.

```
CLIPS> (load ".\\ExCurs.clp")
$*
CLIPS> (reset)
CLIPS> (run)
Kant este un filosof german.
```

Dacă vrem să vedem felul în care sistemul lucrează dăm comanda "(watch all)".

```
CLIPS> (watch all)
CLIPS> (reset)
==> f-0     (initial-fact)
==> f-1     (filosof Platon grec)
==> f-2     (filosof Descartes francez)
==> f-3     (filosof Kant german)
==> Activation 0      gaseste-filosof-german
==> f-4     (filosof Russell englez)
CLIPS> (run)
FIRE    1 gaseste-filosof-german: f-3
Kant este un filosof german.
1 rules fired
```

Acum se observă lista de fapte accesibile sistemului şi indicele fiecărui fapt. Regula este *activată* după f-3 pentru că acesta se potriveşte cu şablonul. Se vede apoi că regula este *declanşată* şi se execută acţiunea specificată (afişarea unui mesaj).

CLIPS este menit să imite felul în care un neuron declanşează impulsuri electrice. De aici *declanşarea* de reguli. Ca şi în creier, un fapt nu poate declanşa o regulă decât o singură dată.[96]

Sistemele expert reale cuprind zeci de mii de reguli. În felul acesta este reprezentată cunoaşterea de care dispune un expert. Abia când numărul de reguli este atât de mare, devine evidentă şi eficienţa sau ineficienţa procedurilor de declanşare a regulilor.

Să zicem, de exemplu, că sistemul expert cuprinde reguli de genul "ai cutare simptom => ia cutare medicament" şi aceste reguli sunt în număr de 50 000. Se introduce în sistem un fapt legat de starea unui pacient. Care regulă va fi declanşată? Calitatea motorului inferenţial va conta atunci enorm. Iar faptul că în creierul uman asemenea căutări sunt făcute relativ repede de expert a dat de gândit specialiştilor în inteligenţa artificială. De aici şi efortul de a simula funcţionarea creierului pe care l-am semnalat în cazul CLIPS, dar pe care-l vom vedea şi în cazul altor sisteme artificiale.

În rezumat, mintea umană a devenit tot mai mult un model. Iar dacă analiza logică antipsihologistă ("vechile unelte ale împăratului") clama explicit ideea ignorării gândirii umane şi orientarea către limbajele ideale, nevoia de a construi sisteme inteligente eficiente i-a împins pe cercetători înapoi către mintea umană.

Cunoaştere generală şi cunoaştere încorporată în cazuri

O puternică tradiţie filosofică este legată de cultivarea generalităţii. Pledoaria clasică pentru căutarea unei idei generale de cunoaştere se găseşte la Platon. De exemplu, Socrate îi explică lui Teetet în ce fel trebuie pusă întrebarea despre cunoaştere:

---

96 Vezi Giarratano şi Riley , *Op.cit.*, p.29 pentru detalii.

Τὸ δέ γ' ἐρωτηθέν, ὦ Θεαίτητε, οὐ τοῦτο ἦν, τίνων ἡ ἐπιστήμη, οὐδὲ ὁπόσαι τινές· οὐ γὰρ ἀριθμῆσαι αὐτὰς βουλόμενοι ἠρόμεθα ἀλλὰ γνῶναι ἐπιστήμην αὐτὸ ὅτι ποτ' ἐστίν.[97]

După Platon întrebarea nu priveşte diferitele cazuri de cunoaştere sau, cu atât mai puţin, enumerarea acestor cazuri. Întrebarea este ce e cunoaşterea ca atare.

Platon recurge la acelaşi îndemn şi în *Menon* 71d – 77b. în contextul discuţiei despre virtuţi. El accentuează ideea că discuţia nu este despre feluritele virtuţi, ci despre ideea generală de virtute.

Problema setei de generalitate s-a pus, după cum am amintit, în contextul discuţiei despre sistemele expert, şi în inteligenţa artificială. Am observat cum rezolvarea de probleme a fost restrânsă, de la rezolvarea de probleme în general la domenii limitate.

Adesea însă natura dificultăţilor legate de cunoaştere nu ţine atât de domeniul limitat sau nu, ci de caracterul contextual al cunoaşterii. Ştiu, de pildă, să prepar pizza. Aceasta nu înseamnă că "ştiu să gătesc"; mai precis, nu are sens să generalizez în acest fel. Aş putea folosi cunoaşterea de care dispun deja preparând pizza pentru a coace un fel de pâine. Pot să extind deci cunoaşterea la cazuri similare. Dar pe "ştiu să gătesc" nu am cum să-l definesc.

Există un mod de a dezvolta sistemele expert folosind *raţionarea bazată pe cazuri*. Janet Kolodner arată că, din perspectiva programării computerelor, un caz este "un fragment de cunoaştere contextualizată, care reprezintă o experienţă ce oferă o lecţie fundamentală pentru atingerea scopului urmărit de persoana care raţionează".[98] Un caz are, prin urmare, un conţinut (lecţia pe care o oferă) şi un context. Cea de a doua parte, arată Janet Kolodner, serveşte la construirea *indicilor* care servesc la

---

[97] Platon *Theaetetus* 146 e7-10.

[98] Janet Kolodner, *Case-Based Reasoning*, San Mateo, Morgan Kaufmann, 1993, p.13.

clasificarea şi regăsirea cazurilor (tot aşa cum indicii folosiţi în biblioteci servesc la găsirea cărţilor căutate).

Cunoaşterea încorporată în cazuri scoate în evidenţă rolul fragmentelor de cunoaştere, în contrast cu formulările generale. Dacă este să ne referim la moduri analoage de a trata cunoaşterea, în afara ştiinţei computerelor, exemplul cel mai faimos este cel al sistemului de drept jurisprudenţial, dreptul anglo-saxon bazat pe precedente. În acest sistem, un caz nou este decis pornind de la rezolvarea dată în cazurile similare. Nu este nevoie de o lege cu caracter general pentru a lua hotărâri judecătoreşti.

Sunt destule situaţii reale, scrie Janet Kolodner, în care metodele algoritmice nu sunt disponibile şi singura cunoaştere este cea încorporată în cazuri.[99]

Reprezentarea cazurilor, în cadrul programelor, este o altă problemă căreia cercetătorii trebuie să-i găsească o soluţie. De regulă, reprezentarea unui caz cuprinde trei părţi: problema, soluţia, rezultatul (aplicării soluţiei).[100] Abilitatea programatoarei sau programatorului constă, pe de o parte, în construirea unei bune reprezentări a cazurilor, iar pe de alta în proiectarea unor metode eficiente de generare a indicilor şi de găsire a cazurilor similare.[101]

Reţele de crezăminte

Problema "mineritului" în depozite uriaşe de cunoştinţe este una extrem de interesantă. Unul dintre sistemele care o rezolvă cu succes vă salută ori de câte ori deschideţi Microsoft

---

[99] Janet Kolodner, *Op.cit.*, p.31.

[100] Janet Kolodner, *Op.cit.*, p.147.

[101] Pentru detalii şi prezentarea de aplicaţii ale sistemelor de cazuri v. David B. Leake (ed.), *Case-Based Reasoning. Experiences, Lessons, and Future Directions*, AAAI Press şi MIT Press, 1996, 411 p.

Word şi lăsaţi activ sistemul de ajutor (asistentul care poate să fie o agrafă sau chiar o pisică animată).

Dacă-mi construiesc un tabel şi încep să tot pun spaţii albe pentru a alinia textul pe coloane, după un timp, asistentul începe să se agite şi să-mi explice că ar trebui să folosesc tabulatoarele pentru aliniere. Nu i-am spus că vreau să aliniez. Iar sistemul nu are dinainte puse explicit în el tot felul de reacţii la comportamentele utilizatorilor. Asistentul urmăreşte, de fapt, acţiunile mele şi consecinţele lor. Îşi făureşte apoi *crezăminte* cu privire la ceea ce vreau să fac. Compară modul meu de acţiune cu ceea ce ştie deja despre modul optim de lucru în Word şi-mi atrage atenţia dacă felul în care lucrez eu este impropriu.

Pentru a-şi forma crezăminte asistentul trebuie să "sape" în noianul de date cu privire la acţiunile utilizatorului şi consecinţele lor. Firma Microsoft, prin departamentul ei de cercetare, pune la dispoziţie (accesul este liber la acest program!) sistemul cu ajutorul căruia se pot forma *reţele de crezăminte* (belief networks).[102]

O firmă specializată în reţele de crezăminte este Norsys. O versiune limitată, utilizabilă pentru a învăţa lucrul cu reţelele de crezăminte sau pentru a încerca programul, poate fi obţinută pe Internet.[103]

O reţea de crezăminte extrage tipare ale legăturilor cauzale între informaţiile stocate într-o bază de date. Acest lucru este făcut cu ajutorul unor proceduri bazate pe calculul probabilităţilor (de aici şi denumirea de reţele Bayesiene sau de reţele probabiliste). Evident, aceste proceduri îşi au sălaşul în stratul de "cunoaştere înnăscută" de care dispune sistemul şi utilizatorul nu este direct în contact cu ele.

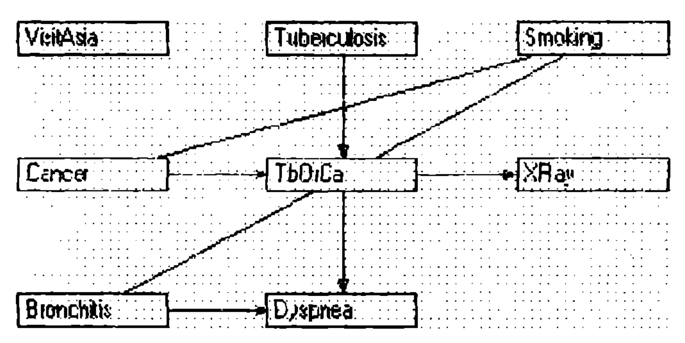
Exemplele clasice de asemenea reţele sunt din domeniul medical. Un medic oferă datele iniţiale care sunt introduse într-un tabel. Pe baza acestuia se construieşte reţeaua.

---

[102] Programul se numeşte *Microsoft Belief Networks* şi este disponibil pe Internet. Adresa Microsoft (URL-ul, cum se spune tehnic) este http://www.microsoft.com .

[103] Adresa pe Internet este http://www.norsys.com .

Pentru a construi rețele puteți folosi, cu titlu de evaluare și încercare, programul Belief Network PowerConstructor realizat de Jie Cheng.[104] Exemplul clasic în literatura de specialitate[105] al cauzelor unor boli poate fi lucrat cu setul de date inclus în program și conduce, într-o primă aproximație, la un rezultat de genul celui din figura alăturată.

Se observă că nu există nici o legătură între vizita în Asia a bolnavului și bronșită, de pildă. Între fumat și cancer însă poate exista o legătură.

Ceea ce este fascinant în rețelele de crezăminte este că se poate lucra și cu date calitative, de genul celor pe care le-am pune într-un tabel dintr-o bază de date în care am consemna, să zicem, politicieni, apartenența lor la un partid sau altul, locul de naștere, alte date, precum și acceptarea sau nu a sondajelor de opinie, folosirea pe care le-o dau și așa mai departe. Sistemul ar construi o rețea de crezăminte cu privire la cauzele unui comportament sau a altuia.

Aplicații mai pedestre includ diagnosticarea defectelor printerului atașat calculatorului sau a altor probleme survenite în funcționarea programului.

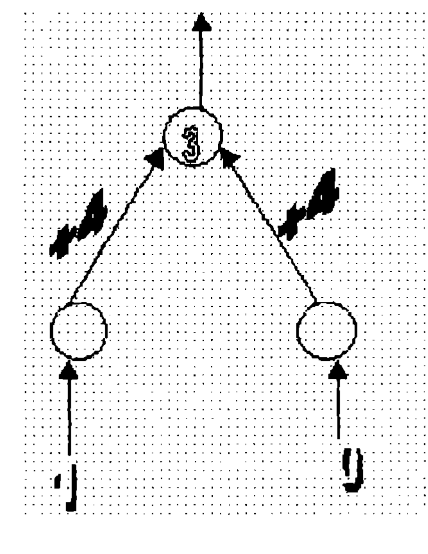
104 Programul este disponibil apelând pagina de pe Internet a autorului http://www.cs.ualberta.ca/~jcheng/bnpc.htm

105 Steffen Lauritzen și David J. Spiegelhalter, "Local computations with probabilities on graphical structures and their application to expert systems", în *Journal of Royal Statistics Society B*, **50**, 2/1988, pp.157-194.

Viața artificială

Din punctul de vedere care ne interesează aici, cel al studierii minții umane, dintre sistemele artificiale inspirate de natură[106] cele care merită cea mai mare atenție sunt sistemele care imită creierul uman. Imitația aceasta poate fi la nivelul fizic sau la acela al unei mașini virtuale realizate printr-un program adecvat de calculator.

Un prim pas în direcția modului de a funcționa al creierului l-am văzut deja când am prezentat sistemul CLIPS. Modul de a stoca însă informația în CLIPS, dar mai ales felul în care sunt proiectate programele nu este însă o încercare de a imita creierul. Este o încercare de a ajunge la rezultate similare, dar nu neapărat pe aceleași căi – lucru pe care-l putem spune în genere despre inteligența artificială.

În creierul uman sunt circa o sută de miliarde de neuroni. Se pare, de altfel, că și complexitatea neuronilor umani este foarte mare. Neuronii artificiali sunt concepuți, prin contrast, în conformitate cu principiul simplității.

O rețea de neuroni artificiali foarte simplă este prezentată în desenul din prima figură alăturată.[107]

---

[106] Pentru resursele disponibile pe Internet v. John A. Eikenberry, *Op.cit.*, în special părțile 6 și 7. Un farmec aparte îl prezintă celebrul sistem *Life*, conceput de John Horton Conway, pe care mulți l-au văzut, probabil, sub o formă sau alta.

[107] Figurile sunt adaptate după cele din cartea lui Philip Johnson-Laird, *The Computer and the Mind. An Introduction to Cognitive Science*, Londra, Fontana, 1988, pp.183, 185. O analiză mai amănunțită a funcționării și istoriei lor găsiți în "Biblia de la San Diego" (cartea care a consacrat

Cercurile reprezintă *neuroni*. Săgețile reprezintă *conexiuni* între neuroni. Cifrele de jos (cele cu umbră) reprezintă intrări. Cifrele scrise gros și oblic reprezintă ***ponderea*** conexiunii. Ponderile pot fi pozitive (în care caz, neuronul către care se trimite un semnal prin conexiunea respectivă se excită) sau negative (iar, în acest caz, neuronul se inhibă). Cifra scrisă în cercul care reprezintă neuroni este ***pragul*** de excitare care trebuie depășit pentru ca neuronul să transmită un semnal.

Neuronii funcționează după principiul "totul sau nimic": dacă pragul este depășit se transmite un semnal (și putem marca acest lucru, în mod convențional, printr-un "1"); dacă pragul nu este depășit, neuronul nu transmite un semnal (sau semnalul este "0"). Excitarea neuronilor se calculează însumând produsele semnalelor de intrare cu ponderile conexiunilor care vin către neuronul respectiv.

O rețea ca aceea de mai sus se numește ***rețea de neuroni artificiali*** (pe scurt, ***rețea neuronală***). Realizarea de dispozitive computaționale cu ajutorul unor rețele neuronale se numește *conexionism*.

Prin modificarea ponderilor și a pragurilor, rețelele pot fi transformate în așa fel încât să realizeze diferite dispozitive. Acesta este modul de a programa o rețea și este evident că el reprezintă o alternativă la ceea ce se numește ***computaționalism***: programarea cu ajutorul codurilor pentru dispozitive și date, așa cum a fost ea descrisă anterior.

Dispozitivele conexioniste realizează și ele computații și de aceea ni se pare mai comod să vorbim despre o ***abordare computațională*** atât în cazul computaționalismului, cât și al conexionismului.

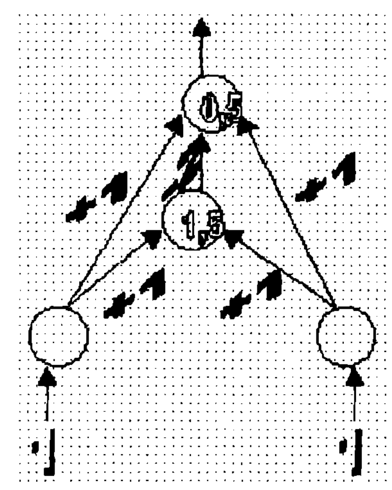
Rețeaua de mai sus este un dispozitiv care realizează funcția logică "sau". Există, după cum se vede, două valori la intrare. Combinația folosită cu titlu de exemplu este "1 0". Alte combinații posibile sunt: "0 1", "1 1", "0 0". Rezultatul este "1" sau "0" în funcție de declanșarea sau nu a neuronului de ieșire din rețea (cel de deasupra). Să verificăm funcționarea pentru valorile de intrare din figură. Neuronul de intrare din dreapta nu transmite nici un semnal și nu contribuie la excitarea neuronului de ieșire din rețea. Cel din

---

conexionismul, editată de Rummelhart și McClleland – vezi capitolul "În jungla bibliografiei").

stânga, în schimb, va excita neuronul de ieşire pe o conexiune cu ponderea 4. Pragul de excitare este depăşit şi neuronul de ieşire emite un semnal (ieşirea este "1"). Se poate verifica uşor că pentru intrările "0 1" şi "1 1" ieşirea este "1", iar pentru "0 0" ieşirea este "0".

Am văzut că sistemele computaţionale nu pot funcţiona fără dispozitive de dirijare condiţionată. Or, pentru a realiza asemenea dispozitive trebuie comparate valori. Cu alte cuvinte, cel puţin o funcţie XOR (un "sau exclusiv") este necesară. Reţeaua din figura următoare realizează o funcţie logică XOR.

Reţeaua aceasta ilustrează rolul conexiunilor negative. În pofida faptului că ambele intrări au valoarea "1", neuronul de ieşire nu se declanşează pentru că valorile de excitare pozitive transmise de la intrări sunt anulate de impulsul primit de la neuronul intermediar. Acest neuron din stratul intermediar, cel cu pragul de excitare de 1,5, în schimb, se declanşează, deoarece suma excitărilor primite de la intrări depăşeşte pragul. Dar pragul nu este depăşit atunci când doar una dintre intrări are valoarea "1".

Se observă cum, dacă am modifica ponderea conexiunilor, dispozitivul s-ar schimba. Ieşirile ar putea fi altele. Programarea ieşirilor ar putea fi realizată prin introducerea ponderilor adecvate. Aici intervine o mare deosebire între computaţionalism şi conexionism. În cazul computaţionalismului programul care conduce la ieşirile dorite este introdus în memoria calculatorului. În cazul reţelei neuronale nu se folosesc programe care să specifice în mod explicit cum se obţin valorile de ieşire adecvate.

Cu alte cuvinte, reţeaua neuronală depăşeşte obiecţia curentă la adresa computerelor, conform căreia acestea nu fac decât ceea ce le spun programatorii sau programatoarele să facă.

Rețeaua se adaptează la mediul înconjurător asemenea unei ființe vii.

Majoritatea rețelelor neuronale sunt construite pentru ca să învețe ceva. Unele învață, de pildă, să distingă o mină marină de o stâncă al cărei colț iese din apă. Altele recunosc literele de pe o pagină tipărită. Altele reușesc să prevadă tendința ratelor dobânzilor. Cum ajung la acest rezultat?

O rețea neuronală este tot un computer, făcut din dispozitive de genul celor descrise mai sus. Arhitectura rețelei (genul de dispozitive, structura lor, conexiunile) și ponderile conexiunilor inițiale sunt fie create fizic, dacă rețeaua este un sistem, fie sunt create printr-un program (dacă rețeaua este o mașină virtuală). Toată arta constă apoi în scrierea de algoritmi care permit antrenarea rețelei. Rețeaua primește intrări și produce ieșiri care sunt comparate cu scopul urmărit. Rolul algoritmilor folosiți la antrenarea rețelei este să genereze ajustările necesare ale ponderilor conexiunilor.

Ponderile conexiunilor sunt deosebit de importante. Dacă ne gândim la rețea ca la o mașină virtuală, atunci strategia antrenării este următoarea: se rulează programul cu un set de ponderi ale conexiunilor; apoi conexiunile sunt modificate și programul este rulat din nou; procesul acesta este repetat până este atins scopul urmărit prin scrierea programului.[108]

Pentru ca procesul de antrenare să poată decurge efectiv algoritmii de ajustare a ponderilor trebuie să preia ieșirile, să producă un rezultat în urma calculării unei funcții și să folosească acest rezultat ca pe un *feedback*, care este introdus într-unul dintre straturile de neuroni (fie cei de intrare, fie neuronii ziși ascunși – de genul neuronului cu prag 1,5 în desenul de mai sus).

---

[108] Cf., pentru procesul de antrenare a rețelei, Valluru B. Rao și Hayagriva V. Rao, *C++ Neural Networks and Fuzzy Logic*, New York, MIS:Press, 1993, pp.5-6. Așa cum reiese și din titlul acestei cărți, limbajul C++ este utilizat pentru scrierea programelor care realizează rețele neuronale. Puterea legendară a limbajului C++ este, după cum se vede, necesară pentru acest gen de programe.

O rețea poate să învețe supravegheat sau nesupravegheat[109]. Când procesul de ajustare a ponderilor conexiunilor decurge fără criterii externe care să constrângă ieșirea din rețea (învățare nesupravegheată), se mai spune că rețeaua se *autoorganizează.*

Ideea de a imita funcționarea neuronilor există de relativ mult timp.[110] Handicapul l-a reprezentat multă vreme incapacitatea de a crea dispozitive gen XOR. O dată cu completarea corespunzătoarea a arsenalului de dispozitive, rețelele neuronale au ajuns în mare vogă.[111] O parte a succesului de care se bucură în momentul de față rezidă în capacitatea lor de a furniza replici ale ideilor din inteligența artificială.[112] Sistemele cu reguli, de genul celor amintite în cazul sistemelor expert, pot fi realizate și cu rețele neuronale. În plus însă, rețelele sunt mai comod de construit decât un program care ar trebui să producă "manual" rezultate pe care o rețea le obține prin antrenare într-o noapte.

Prezentarea ideii de viață artificială, fie și numai din punctul de vedere al minții, nu ar fi totuși completă dacă nu am aminti de algoritmii genetici. Un algoritm genetic, de pildă, poate ilumina ideea de agent rațional, atât de importantă în științele sociale.

---

[109] *Ibidem.*

[110] Ca și inteligența artificială, modelele neurale există încă din anii 1950. Ideea este anticipată chiar și în anii 1940, în studiul clasic al lui McCulloch și Pitts despre neuroni și calcul logic (1943). Cibernetica este, de asemenea, ca să zicem așa, versiunea mai veche a conexionismului.

[111] *Parallel Distributed Processing: Explorations in the Microstructures of Cognition* (1986) este cartea care a marcat ascensiunea formidabilă a ideii de rețea neuronală. Ea mai este numită popular și "Biblia de la San Diego", pentru că a fost editată de un grup de cercetători de la Universitatea din San Diego (SUA), condus de David Rummelhart și Jay McClelland. Miezul cărții îl constituie descoperirea unui algoritm eficient pentru antrenarea rețelelor prin retropropagarea erorilor din strat în strat.

[112] Vezi, de exemplu, cercetările lui Saito și Nakano consacrate sistemelor expert conexioniste (cf. Matthew Zeidenberg, *Neural Network Models in Artificial Intelligence*, New York, Ellis Horwood, 1990, pp. 131-134).

Toți cei care s-au familiarizat cu filosofia economiei, cu filosofia politică sau teoria instituțiilor sociale au citit, desigur, despre "dilema prizonierului". Foarte pe scurt ea poate fi rezumată printr-o poveste de acest gen: doi hoți comit împreună o spargere importantă; poliția îi arestează, dar nu are dovezi decât în sprijinul unor acuzații minore; poliția îi separă pe cei doi suspecți, pentru a-i împiedica să se pună de acord; fiecare dintre suspecți are de ales între a colabora cu poliția (și a scăpa astfel cu o pedeapsă foarte ușoară) și a refuza să furnizeze poliției dovezi despre spargerea cea mare. Dacă nu colaborează cu poliția și celălalt nu colaborează nici el, atunci suspectul scapă cu o pedeapsă mică. Problema pentru fiecare dintre suspecți este însă că nu știe ce va face celălalt. Va fi loial? Atunci ambii suspecți scapă ieftin. Dacă nu este loial, atunci primește o pedeapsă grea. Ce este rațional să faci? Dacă judeci rațional, atunci mărturisești. Te ferești de temnița grea pe care ți-ar aduce-o mărturia celuilalt cuplată cu tăcerea ta. Rezultatul este însă prost: o acțiune coordonată ar fi făcut ca ambii suspecți să scape cu pedepse mai mici.

Dacă problema de mai sus este pusă în mod repetat, atunci toată arta este să descoperi un partener loial. Este, evident, nu doar o problemă a hoților, ci și a noastră, a celor cu mai mare teamă de lege. Fiecare, în familie, în afaceri, în parlament avem nevoie de parteneri loiali. Robert Axelrod a cercetat asemenea situații în care dilema prizonierului se pune în mod repetat. El a investigat felul în care indivizii descoperă o regulă de alegere a unui partener loial. Regula folosită trebuie *să evolueze* în așa fel încât să permită atingerea scopului vizat. În esență, cea mai bună regulă este să fii loial în primul tur, iar apoi să faci partenerului ce ți-a făcut el sau ea în turul anterior.[113]

Rezultate de acest gen au fost dezvoltate sub forma unor "rețele genetice", în care nu ajustarea ponderilor conexiunilor este mijlocul prin care rețeaua se apropie de atingerea scopului, ci ajustarea regulilor.

---

[113] Pentru mai multe detalii și legătura cu rețelele neurale, semnalată în continuare, vezi Matthew Zeidenberg, *Neural Network Models in Artificial Intelligence*, New York, Ellis Horwood, 1990, pp.92-93.

Schema generală a unui algoritm evoluţionist, după D. Fogel,[114] este următoarea: iniţializarea procesului prin introducerea unei serii de soluţii (care poate fi făcută prin eşantionare aleatoare); calcularea unui indice de performanţă al soluţiilor; varierea şi selecţia soluţiilor. Procesul acesta de selecţie a soluţiilor este aplicat în orice situaţie în care este vorba despre alegerea unui mod optim de a proceda. Iar, după Fogel, programarea evoluţionistă oferă şi cele mai bune rezolvări pentru problemele din lumea reală.

Cel mai mare avantaj al programării evoluţioniste, susţine Fogel, este oferirea de soluţii acolo unde nu se cunosc (de către oameni) rezolvări ale problemei date. Este o metodă de a găsi metode de rezolvare a problemelor (o veche ambiţie a filosofiei ştiinţei).

Computaţiile evoluţioniste au fost aplicate, de asemenea, la antrenarea de reţele neuronale.[115] Se combină astfel, susţine P. Angeline, flexibilitatea programării evoluţioniste cu organizarea prezentă în cadrul unei reţele neuronale.

Programarea evoluţionistă are însă o presupoziţie care o face să treacă dincolo de orizontul reţelelor neuronale. După cum explică David B. Fogel şi L. J. Fogel, inteligenţa artificială (în care ei includ atât computaţionalismul, cât şi conexionismul) s-a centrat pe imitarea comportamentului uman şi a

---

[114] D. B. Fogel, "The Advantages of Evolutionary Computation," *Bio-Computing and Emergent Computation 1997*, D. Lundh, B. Olsson, and A. Narayanan (eds.), Sköve, Sweden, Singapore, World Scientific Press, 1997 pp. 1-11. Disponibil pe Internet la http://www.natural-selection.com/people/dbf/docs/bcec97.zip

[115] Cf. Angeline PJ, "Multiple Interacting Programs: A Representation for Evolving Complex Behaviors," *Cybernetics and Systems*, 29 (8), 1998, pp.779-806. Disponibil pe Internet la http://www.natural-selection.com/people/pja/docs/mips3.zip

neurofiziologiei creierului uman.[116] Presupoziția programării evoluționiste este că, pentru a modela efectiv inteligența, demersul trebuie centrat pe emularea proceselor evolutive. În rezumat, programarea evoluționistă este poate într-un sens mai deplin al cuvântului viață artificială.[117]

A fi în lume

După cum se vede deja din prezentarea ideii de viață artificială, programarea sistemelor artificiale are în structura ei fibre filosofice profunde. Urzeala întregului sistem este, până la urmă, filosofică. Ce înseamnă cunoaștere? Putem avea o cunoaștere generală? Ce înseamnă o reprezentare a realității? Ce sunt metodele de rezolvare a problemelor? La aceste întrebări și la altele, în bună tradiție filosofică, se poate face tentativa de a pune în discuție presupozițiile întrebărilor respective.

Sistemele conexioniste, de pildă, deși ocolesc ceea ce este poate capcana furnizării explicite a întregului program, presupun totuși existența unor *reprezentări* și a unor *computații*. Sistemul care deosebește, de exemplu, o stâncă de o mină marină își formează, în urma antrenării, o reprezentare a minei. Iar rețeaua XOR realizează o computație. Nu există o procesare centralizată a datelor, dar de la un subsistem la altul al unei rețele complexe se trece după ce s-a realizat o computație.

Filosofic este foarte interesant să amintim că existența unei reprezentări poate fi interpretată ca presupunând o punere

---

[116] D. B. Fogel și L. J. Fogel, "Evolution and Computational Intelligence," *Proceedings of the 1995 IEEE International Conference on Neural Networks*, Perth, Australia, Special Session on Computational Intelligence, IEEE Press, 1995.
Disponibil pe Internet la
http://www.natural-selection.com/people/dbf/docs/perth2.zip

[117] Pentru o sinteză istorică v. P. J. Angeline PJ (1998) "A Historical Perspective on the Evolution of Executable Structures," *Fundamenta Informaticae*, 36, 1-4 (august) 1998, pp. 179-195. Disponibil pe Internet la http://www.natural-selection.com/people/pja/docs/gphist.zip
Articolul conține și o bibliografie substanțială.

în afara lumii, cam aşa cum o fotografie a unei pietre *are de a face* cu piatra doar în sensul că este o reprezentare a ei, dar nu în sensul în care un om *ar avea de a face cu pietrele*. Asemenea presupoziţii sunt ţinta criticilor filosofice. Martin Heidegger a introdus în filosofie ideea de "a-fi-în-lume". În stilul său caracteristic, el scrie:

> *In-Sein (...) meint eine Seinsverfassung des Daseins und ist ein E x i st e n z i a l. Dann kann damit aber nicht gedacht werden an das Vorhandensein eines Körperdinges (Menschenleib) ...*
>
> *... In-Sein ist demnach der formale existenziale Ausdruck des Seins des Dafeins, das die wesenhafte Verfassung des In-der-Welt-seins hat.*[118]

În comentariul său la *Sein und Zeit*, Hubert L. Dreyfus consideră că:

> *... Heidegger pare a sugera că posedarea unui corp nu ţine de structura esenţială a* Dasein-*ului (...) Din generalitatea modului de a fi o activitate prin excelenţă de autointerpretare al* Dasein-*ului decurge, fără îndoială, că* Dasein-*ului nu este în mod necesar întrupat. (...)*
>
> *Heidegger ne oferă o descriere lămuritoare a modurilor diferite în care obiectele şi oamenii sunt în lume. (...) Deobicei nu luăm în seamă rosturile diferitelor sensuri ale multora dintre prepoziţiile şi expresiile noastre tocmai pentru că le folosim într-un mod atât de transparent. Dacă ne detaşăm însă de acest uzaj şi reflectăm la înţelesul unei prepoziţii cum ar fi "în", atunci primul sens care ne vine în minte este cel categorial, cel de incluziune fizică.*

---

[118] Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, ediţia a 4-a, Halle, Max Niemeyer. 1935, p.54.

Când cineva ne atrage atenția că "în" are și un sens existențial care exprimă implicarea, *precum atunci când spunem că suntem în-drăgostiți, că suntem în problemă sau că suntem în lumea teatrului, tindem să tratăm toate aceste utilizări ca pe o extindere metaforică a sensului de incluziune fizică. Este exact lucrul la care ne-am aștepta dacă Heidegger are dreptate atunci când spune că* Dasein-*ul se (rău)interpretează pe sine în termenii obiectelor cu care are de a face.*[119]

Dreyfus, avansând în reconstrucția sa a gândului lui Heidegger, pune în evidență și viziunea diferită despre cunoaștere care este asociată cu ființa-în-lume; cunoașterea teoretică pierde prioritatea ei în favoarea unui "know-how" marcat de implicarea în lume. Dreyfus îl aseamănă pe Heidegger cu autori precum Michael Polanyi și Thomas Kuhn.[120]

Asemenea gen de idei, chiar dacă par pur speculative, se regăsesc în presupozițiile unora dintre modurile de a construi sisteme artificiale inteligente. Un exemplu pare a fi în programare orientarea centrată pe sistemele dinamice. Promotorii sistemelor dinamice critică conexionismul pentru ceea ce ei socotesc a fi menținerea ideii de reprezentare și a computațiilor, ca în computaționalism.

"Sistem dinamic" este poate pentru mulți o sintagmă opacă. Tot ce pot să fac este să explic cum aș încerca eu să risipesc ceața. Mai întâi trebuie să fim atenți că un "sistem" presupune cel puțin *stări* și *secvențe* de stări în care se află sistemul. Starea sistemului nu este altceva decât mulțimea valorilor variabilelor care caracterizează sistemul (valori consemnate la un moment dat). Ideea de *sistem dinamic* nu înseamnă altceva decât că stările sistemului se schimbă (după o

[119] Hubert L. Dreyfus, **Being-in-the-World**. A Commentary on Heidegger's Being and Time, Division I, Cambridge, Mass., The MIT Press, 1991, p. 41.
[120] *Ibidem*, p.46.

anumită regulă). Altfel spus, stările ulterioare depind de stările anterioare.[121]

Un sistem dinamic poate fi descris în limbaj matematic. Iar aici ecuaţiile joacă un rol-cheie. Nu trebuie să uităm că o ecuaţie este o propoziţie (adevărată sau falsă), astfel încât un sistem de ecuaţii este ca un text care descrie sistemul. Pentru a sesiza dinamica sistemului este nevoie să fie surprinsă *rata schimbării unei variabile* la un moment dat (în funcţie de valorile celorlalte variabile). Acest lucru se face cu ajutorul *ecuaţiilor diferenţiale*.[122]

Abordarea centrată pe sistemele dinamice a inteligenţei subliniază faptul că organismul uman este un sistem dinamic integrat în lume, pentru care distincţia obiect-subiect nu are sens.[123] Inteligenţa, din această perspectivă, este o funcţie a sistemului constituit din corp şi mediu.

Recursul la reprezentări este respins de Rodney Brooks, profesor şi constructor de roboţi de la MIT. După Brooks, sistemele inteligente nu trebuie (des)compuse într-un set de dispozitive care procesează în mod independent (reprezentări) şi îşi trimit de la unul la altul reprezentări. Sistemele inteligente se compun mai degrabă din dispozitive care interacţionează direct cu lumea (printr-un ciclu percepţie-acţiune) şi funcţionează în

---

[121] Am găsit foarte util pentru a scrie aceste rânduri "A Brief Dynamical-Systems Glossary" anexat de Edward N. Lorenz la cartea sa *The Essence of Chaos*, University of Washington Press, 1993, pp.205-213.

[122] Pentru cei care s-ar putea gândi că aceste concepte ale analizei matematice sunt închise doar în cărţi destinate celor care ocupă cu matematica sau ştiinţele naturii, ar trebui precizat că există excelente manuale de analiză pentru umanişti (v., de pildă, James Callahan et al., *Calculus in Context*, New York, Freeman and Company, 1993). Lumea ratei schimbării variabilelor poate fi cât se poate de fascinantă pentru oricine.

[123] Vezi despre sistemele dinamice articolul doamnei Margaret A. Boden. "Artificial Intelligence", în *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ediţia pe CD, versiunea 1.0. De asemenea, vezi T. Van Gelder, "What is Cognition, if not Computation?", în *Journal of Philosophy*, 91/1995 (apud Boden, *Op.cit.*).

paralel. Noțiunile de sistem central și sistem periferic se evaporă în acest fel.[124]

Robotul Cog, construit de Brooks la MIT, denotă o preocupare a celor care l-au proiectat în primul rând pentru percepție și acțiune.[125] Lucruri simple, precum joaca sau deplasarea de obiecte, sunt minuțios meșterite de Rodney Brooks și echipa sa. Impresia de ființă vie este într-adevăr mai puternică la acest robot al cărui comportament amintește de acțiunile unui animal de casă. Accentul nu mai este pus în construcția robotului pe sisteme centrale de procesare menite să imite rațiunea umană, ci pe "a-fi-în-lume".

Brooks menționează posibila analogie cu Heidegger, dar refuză să dea curs oricărui *parti pris* filosofic. Fiecare este liber, după Brooks, să folosească aceste sisteme artificiale drept sprijin pentru o poziție filosofică sau alta.

Sistemele artificiale: de la confruntări la rezolvări practice

Înainte de a rezuma pașii făcuți în examinarea sistemelor artificiale, ar trebui precizat că – în ciuda chiar a confruntărilor dintre școli și a tonului polemic adesea aspru – sistemele artificiale prezentate pot fi hibridate.

Larry R. Medsker menționează o serie de sisteme inteligente hibride.[126] Un astfel de sistem poate să combine, de pildă, o rețea neuronală cu un sistem expert. O combinație adesea prezentă este cea dintre sisteme fuzzy (care utilizează logici neclasice cu valori nuanțate, nu doar tranșantele "adevărat", "fals") și rețele neuronale. Sistemele expert pot fi și ele combinate cu o logică vagă.[127] Programele evoluționiste

---

[124] Rodney Brooks, "Intelligence without representation", *Artificial Intelligence*, 47/1991, pp.139-159.

[125] Robotul Cog poate fi văzut pe CD-urile editate de B. Levy și E. Servan-Schreiber, *Les Secrets de l'intelligence*, Paris, Hypermedia.

[126] Cf. Larry R. Medsker, *Hybrid Intelligent Systems*, Boston, Kluwer, 1995, 300 p.

[127] Există, de exemplu, FuzzyCLIPS, o extensie a sistemului CLIPS, o unealtă dedicată special construirii de astfel de sisteme.

sunt adesea combinate cu rețele neuronale și sisteme fuzzy. O posibilitate mai nouă o reprezintă combinarea de sisteme bazate pe cazuri cu alte sisteme. Ideea aceasta apare în mod natural, deoarece aceste sisteme sunt în aceeași categorie cu sistemele expert.

Contrastul pe care l-aş creiona ar fi de aceea unul între două tipuri de interese cognitive și două tipuri de metodologii.

- **Sistemele artificiale ca sisteme logice [în acest caz interesul cade pe obținerea de rezultate cu valoare universală; problema este, pe de o parte, că aceste rezultate ar putea fi obținute însă doar în principiu, nu în timp real și, pe de altă parte, că metodologia logică este, în fond, incompletă.]**
- **Accentul pus o *metodologie inginerească* [care urmărește construirea de sisteme care funcționează în timp real].**

Sistemele expert, cazurile, rețelele de crezăminte, rețelele neuronale, programele evoluționiste, sistemele dinamice sunt toate ilustrări, într-un mod sau altul, ale obținerii rezultate efective, nu doar teoretice, chiar cu riscul de a jertfi ceva din universalitate

Prezența acestui element de metodologie inginerească este, credem noi, firul care străbate tot arsenalul de unelte descris până acum. Pare cam ciudat să invoci metodologia inginerească atunci când este vorba de filosofie, dar tocmai aici constă noutatea.

În post-scriptum-ul la acest capitol care a căpătat deja dimensiuni cam mari vom trece în revistă critici aduse sistemelor artificiale și voi încerca să le contracarez prin punerea în evidență tocmai a rolului acestei metodologii inginerești.

Criticii sistemelor artificiale

Dintre criticii sistemelor artificiale voi reține trei nume proeminente: Hubert Dreyfus, John Searle și Roger Penrose. Cu argumente diferite, cei trei susțin că există activități intelectuale

proprii omului, activități care nu pot fi imitate de către sistemele artificiale.

Obiecțiile celor trei nu sunt interne, nu sunt obiecțiile cuiva care respinge un anumit mod de a construi sisteme artificiale pentru a propune altul. De pildă, Dreyfus se slujește de premise care-și au originea în opera lui Heidegger și Wittgenstein; concluziile sale sunt totuși diferite de cele ale susținătorilor sistemelor dinamice. Este vorba de un scepticism care vizează intenția de a construi sisteme inteligente ca atare.

Dreyfus și-a sintetizat critica sa la adresa "rațiunii artificiale", ca să folosim expresia sa, într-o carte celebră, apărută la începutul anilor 1970.[128] Din felul în care pune Dreyfus întrebările sale se vede imediat că atacul său se îndrepta contra a ceea ce am numit aici inteligență artificială: (1) folosește omul, pentru a prelucra date, reguli formale, aidoma programelor de computer? (2) poate fi descris comportamentul omului cu ajutorul unui formalism, ce apoi ar putea fi transpus într-un program de calculator? Pentru a da substanță răspunsului său (negativ) la aceste întrebări, Dreyfus întreprinde o analiză a diverselor perioade de dezvoltare a inteligenței artificiale: (a) etapa modelării proceselor cognitive (1957-1962); (b) etapa simulării procesării informației semantice.

Dreyfus a pus în evidență contrastul dintre speranțele considerabile din prima perioadă și rezultatele modeste obținute (până în 1967). Astăzi multe dintre observațiile sale ar trebui cântărite cu grijă: programele profesionale de traducere fac, de pildă, o treabă foarte bună dacă textul sursă este scris clar (cu textele obscure au dificultăți și oamenii !); campionul mondial la șah a fost învins de un program de calculator, iar rețelele neuronale reușesc să fie poate mai utile decât un asistent uman managerilor. Au rămas însă și în 1999 multe dintre distanțele semnalate de Dreyfus între speranțele de început și rezultatele de pe parcurs.

---

128 Hubert L. Dreyfus, *What Computers Can't Do. A Critique of Artificial Reason*, New York, Harper, 1972.

Partea mai profundă a investigației lui Dreyfus ține însă de analiza *presupozițiilor* inteligenței artificiale. Pentru ca sistemele artificiale să apară cât de cât umane, ele ar trebui să folosească limbajul. Dar, observă Dreyfus, pentru a atinge acest scop, cei din inteligența artificială încearcă să facă programul să urmeze reguli (formale). Or, susține Dreyfus, noi nu folosim reguli stricte atunci când utilizăm limbajul. Dreyfus îl citează pe Wittgenstein în sprijinul său.

Tot atât de greșită i se pare lui Dreyfus presupoziția conform căreia creierul uman ar funcționa ca un computer numeric. Funcționarea creierului ar semăna mai degrabă cu o combinație *sui generis* între un calculator numeric și unul analogic. Intuiția mea este că, după Dreyfus, ceea ce este foarte important e caracterul sui generis al creierului. Orice imitație ar trebui să urmeze îndeaproape originalul, pentru a obține rezultate similare. Situația aceasta ar face, evident, ca eventualele pretenții teoretice ale unei asemenea întreprinderi să fie foarte limitate. Dacă imit un tablou de Leonardo nu înseamnă că am o tehnică de a realiza în general tablouri ca Leonardo și nici măcar nu înseamnă că am o înțelegere a operei lui Leonardo. Falsurile sunt detectabile.

Dreyfus respinge și ceea ce el numește *presupoziția ontologică*, conform căreia lumea poate fi descrisă cu ajutorul faptelor atomare. Or, această presupoziție este acceptată atât în construcția părții fizice a sistemelor artificiale, cât și în partea lor impalpabilă (atomii de computații).

Omul, susține Dreyfus, pornește de la întreg pentru a înțelege detaliile. Sistemele artificiale pornesc de la detalii pentru a reconstitui întregul.

Omul se simte în lume ca acasă. El ființează *în* lume în sens heideggerian. Corpul omului nu poate fi separat de minte. Corpul contribuie la comportamentul uman. Fără mâini nu am fi ceea ce suntem.

La cea de a doua ediție a criticii sale la adresa rațiunii artificiale Dreyfus a adăugat o prefață,[129] în care analizează evoluțiile intervenite în inteligența artificială în anii 1970. Critica lui Dreyfus continuă să se concentreze asupra inteligenței artificiale bazată pe programe scrise în limbaje gen Lisp. El argumentează în continuare că și dacă am admite că rețeaua crezămintelor noastre poate fi formalizată complet, tot ar rămâne în afara formalizării contextul (dispozițiile noastre sufletești, grijile, abilitățile) fără de care crezămintele nu au înțeles.

John Searle, ca și Roger Penrose, au propus experimente gândite, menite să discrediteze inteligența artificială.

Experimentul lui Searle, numit "camera chinezească",[130] constituie un contraargument la testul lui Turing.[131] Turing, creatorul *conceptului* de computer, și-a pus problema cum ar putea fi dat un sens operațional întrebării "Gândește computerul?". Evident, el discuta lucrurile din perspectiva sistemului computațional ideal (denumit și "mașina Turing"),

---

[129] "From Micro-Worlds to Knowledge Representation: AI at an Impasse", reprodusă în John Haugeland (ed.), *Mind Design*, MIT Press, 1981, pp. 161-204.

[130] Pentru o imagine la zi a dezbaterilor și bibliografiei consacrate experimentului imaginat de Searle vizitați pagina de web http://www.uniroma3.it/kant/field/chinese.html. Această pagină, semnată de Larry Hauser, este parte a ghidului de filosofia minții în construcție (în 1999) pe Internet la Universitatea Roma 3. Sursa întregii dezbateri o constituie articolul lui Searle "Minds, brains, and programs" *Behavioral and Brain Sciences* 3, 1980, pp. 417-424 [reprodus în Haugeland (ed.), *Mind Design*, pp 282-306].

[131] Propus de Alan M. Turing în "Computing machinery and intelligence", *Mind*, vol.LIX, nr.236 (oct.1950), pp.433-460. O versiune în limba română, intitulată "Poate mașina să gândească?", a apărut în volumul *Probleme filosofice și sociale ale ciberneticii* (seria "Dialectica marxistă și științele moderne"), vol.IV, București, Editura politică, 1963, pp.305-330. Este interesant de amintit că acest volum venea ca o încercare de reparație a incredibilelor condamnări ale ciberneticii în anii obscurantismului marxist. De aceea, retrospectiv, este o adevărată ironie că denumirea seriei conținea sintagma "dialectica marxistă". Seria avea, de altfel, să capete, până la urmă, numele mai prozaic, dar onorabil, de "Știință și filosofie".

dar avea speranţa că, într-o zi, programe efective de computer vor putea trece testul următor:

> A este un om, B un computer şi C un om care nu ştie dacă A sau B este computerul. C nu are posibilitatea de a intra în contact direct cu A sau B. El poate doar trimite bileţele cu întrebări (replici) lui A şi B. Poate duce deci un dialog cu A şi B, în urma căruia trebuie să decidă cine este omul şi cine este computerul. Dacă maşina poate să-l păcălească pe C, atunci ea trece testul. Putem să ne imaginăm şi grade de trecere a testului, în funcţie de intervalul de timp în care maşina reuşeşte să treacă drept om.

Pentru a înţelege argumentul lui Searle, să ne amintim puţin de operatorul uman care este capabil să introducă programul în memorie. Acest operator l-am înlocuit apoi cu sistemul de operare. Operatorul pune biţii la locul lor, dar nu înţelege programul ca atare şi nici nu are nevoie să-l înţeleagă pentru a-şi desfăşura activitatea.

În experimentul imaginar al lui Searle operatorul primeşte fişe pe care sunt scrise semne chinezeşti. Trebuie să transforme fiecare fişă într-un şir de biţi (codul semnului chinezesc) şi, în funcţie de structura şirului de fişe primit, să introducă o serie de alte coduri (pentru structura gramaticală) şi să adauge codurile dispozitivelor care prelucrează datele astfel obţinute. Toate acestea sunt făcute de operator respectând regulile din "manualul operatorului", fără a pricepe nimic din înţelesul semnelor, deoarece – pentru operaţiile pe care le face – operatorul nici nu are nevoie de aşa ceva. De asemenea, dispozitivele sistemului evident nu înţeleg semnele şi cu atât mai puţin şirurile de semne. Putem, de altfel, presupune că şirul complet nici nu mai trece printr-un singur dispozitiv. Ceea ce produce sistemul este un nou şir de coduri, pe care operatorul le transformă acum în fişe pe care sunt scrise cuvinte în limba engleză (sau română – operatorului îi este indiferent care este limba la ieşire!). Aceste şiruri de fişe sunt transmise în exterior ca rezultat.

Cum rezultatul ar putea fi nu doar o traducere, ci şi o repovestire, o rezumare, o explicare etc., deci o probă de *înţelegere* a textului chinezesc, Searle trage concluzia că sistemul artificial ar trece testul lui Turing fără să fie o minte.

Searle nu respinge ideea că programele de calculator ar putea fi unelte pe care noi le putem folosi pentru a înțelege mintea umană, dar respinge ipoteza că ar putea fi produse minți artificiale.

Roger Penrose a analizat un experiment gândit menit să ne arate ce ne-ar împiedica să construim un duplicat al unei minți umane date.[132] Experimentul constă în *rasterizarea* (în sensul metaforic folosit aici, cel de transformare în șiruri de biți) proprietăților atomilor creierului cuiva și transmiterea la distanță a șirurilor de biți, unde totul va fi recompus așa cum a fost. Putem, desigur, să ne închipuim că acest lucru a fost făcut cu tot corpul persoanei respective și că se urmărește reconstituirea exactă a configurației fizice în alt loc.

Testul lui Turing ar putea fi trecut de duplicat, ca și cum ar fi originalul, dar aceasta nu arată decât – crede Penrose – caracterul deficitar al testului, care este un test pur operațional. Copia nu este originalul.

În al doilea rând, apar probleme legate de *identitatea personală*. Ce ar zice originalul dacă i s-ar spune că a devenit de prisos din moment ce există o copie la fel de bună ca originalul? Originalul are, metafizic, prioritate și copia, din nou, cum fi la fel de bună cu originalul?

Dar cheia argumentului teleportării, după Penrose, pare să fie legată de fenomene fizice particulare proprii doar unui anume creier. Aceste fenomene sunt de natură cuantică și există o problemă când este vorba de copierea lor.[133] Nu putem face o copie a unei stări cuantice fără ca să o modificăm. Problema identității nu s-ar mai pune, deoarece nu există decât posibilitatea de a avea un singur exemplar. Duplicarea este exclusă.

---

132 Roger Penrose, *Mintea noastră ...cea de toate zilele*, București, Editura Tehnică, 1996, pp.35-37. Titlul în original al cărții lui Penrose este *The Emperor's New Mind*.

133 Penrose, *Mintea noastră ...cea de toate zilele*, pp.293-294.

Penrose pare să ezite să propună drept argument natura foarte particulară a fenomenelor cuantice din creier.[134] El se concentrează asupra a ceea ce el socoteşte că este natura *nealgoritmică* a gândirii noastre conştiente. Pentru aceasta el recurge la faimoasele teoreme ale lui Gödel, la care a revenit într-o carte mai nouă.[135]

Ar însemna să facem un ocol cam mare aici dacă am încerca să explicăm teoremele lui Gödel pe care se sprijină argumentarea lui Penrose. Cea mai cuminte presupunere este aceea că cititoarea sau cititorul cunosc aceste teoreme din logică. Oricum, ceea ce vrea să spună Penrose este relativ simplu: conştiinţa permite acţiuni care trec dincolo de orice activitate computaţională. Penrose susţine că argumentele sale extind argumente anterioare formulate de Gödel însuşi, de Nagel şi Newman, precum şi de J. R. Lucas, profesor şi el (de filosofie) la Oxford, ca şi Penrose (care este profesor de matematică).

În esenţă, argumentul lui Penrose poate fi schiţat după cum urmează. Ştim cu toţii un anume gen de învăţare a matematicii: studiezi bine tipuri de probleme şi afli care este metoda care rezolvă problemele de tipul respectiv. Dacă primeşti spre rezolvare o problemă, atunci cauţi să vezi de ce tip este şi astfel descoperi prin ce metodă o poţi rezolva. Să zicem că sistemul SMM încapsulează totalitatea metodelor matematice cunoscute. Mai precis, extindem la limită această mulţime. Penrose presupune că SMM este un sistem formal (în sens logic). Pare a avea însă noimă să considerăm că SMM este un sistem computaţional în a cărui memorie au fost introduse ca programe toate metodele matematice (introduse într-un mod nu neapărat computaţional, precizează Penrose). Fie acum un matematician ipotetic M. M nu ştie în mod necesar toate metodele matematice. Dar putem gândi că modelul cognitivist al minţii ar putea să confere un sens cât se poate de exact

---

[134] Creierul este "prea cald" pentru a menţine coerenţa cuantică (Penrose, *Mintea noastră ...*, p.434).
[135] Roger Penrose, *Shadows of the Mind. A Search for the Missing Science of Consciousness*, Oxford University Press, 1994. Cartea este disponibilă şi în traducerea românească a Danei Jalobeanu.

propoziției "Eu sunt SMM". Un matematician imaginar ar putea aserta această propoziție. Dacă o face, el extinde însă SMM la sistemul SMMC (SMM plus aserțiunea – adevărată – că este SMM). Sistemul SMM trebuie să fie consistent (în sensul că nu generează aserțiuni contradictorii – dacă ar fi inconsistente ar produce orice fel de aserțiuni și nu ar prezenta deci interes). Dacă SMM este consistent, atunci și SMMC ar trebui să fie consistent. Să spunem că există o "rasterizare" (o codificare) a arhitecturii SMM (inclusiv conținutul memoriei SMM). Putem folosi acest cod pentru a calcula rezultate privitoare la SMM pe o mașină virtuală G(SMM). Între altele, se poate stabili consistența lui SMM. "G" vine de la numele lui Gödel. Principalul rezultat în privința G(SMM) este că mașina virtuală G(SMM) nu poate fi construită pe arhitectura SMM. Același lucru îl putem spune și despre G(SMMC). Dar unul dintre rezultatele G(SMMC) este "Eu sunt SMM", pe care matematicianul M nu-l poate deci computa. Dar M are ideea respectivă. Concluzia lui Penrose este că M folosește metode necomputaționale pentru a ajunge la ideea respectivă.

Cartea lui Penrose a fost subiectul unei substanțiale polemici în revista *Psyche.*[136] Penrose a răspuns unor critici venite din cele mai diferite direcții. El a recunoscut o serie de defecte de ordin tehnic,[137] dar în rest și-a dezvoltat și apărat poziția din carte.

Teoria conștiinței, după Penrose, trebuie să facă apel la fizică,* mai precis la mecanica cuantică. Funcționarea la nivel cuantic a sinapselor dintre neuroni ar explica aspectele non-computaționale ale creierului.

---

[136] *Psyche* ianuarie 1996. Vezi pe web http://psyche.cs.monash.edu.au/v2/. Vezi fișierul psyche-2-23-penrose.html pentru răspunsurile lui Penrose la critici [data accesării de către noi 27.04.1998].

[137] Semnalate în special de S. Feferman. Cea mai importantă eroare privește conceptul de omega-consistență, folosit de Penrose în carte. Dacă expunerea noastră de mai sus ar fost tehnică și nu intuitivă, ar fi trebuit desigur ținut cont de aceste observații. Oricine studiază independent teoremele lui Gödel va da oricum peste acest concept.

Şi totuşi atracţia abordărilor computaţionale

Nici un critic nu contestă valoarea computerelor ca unelte de studiere a minţii. Ar fi şi fără sens să scrii aşa ceva. Cercetările experimentale în psihologie au enorm de câştigat, ca peste tot în ştiinţă, de pe urma computerelor. Simulările pe computer sunt extrem de preţioase.

Ceea ce resping criticii este ideea că simularea pe computer a comportamentelor umane ar însemna şi posibilitatea de a crea *minţi artificiale.* Dacă simulez un vulcan cu ajutorul unui program nu înseamnă că erupe muntele în calculator.

Am putea pune punct aici discuţiei şi accepta observaţia de mai sus ca pe una de bun simţ, dacă nu ar fi şi în opera criticilor o serie de presupoziţii discutabile.

Dreyfus, între altele, susţine că poziţia sa este antimecanicistă. Presupoziţia pe care o văd eu aici în spatele acestei susţineri este că nu există nici o deosebire între ceasul mecanic şi computer. Nu vreau să apăr acum meritele ceasului mecanic, o construcţie remarcabilă şi cu influenţă probabil şi asupra filosofiei politice (reglarea funcţionării statului prin balansarea şi frânarea puterilor). Ceea ce scapă în punerea tuturor mecanismelor în acelaşi coş este caracterul universal al computerului. Prin programare, această maşină poate fi transformată în orice altă maşină.

Searle are, în parte, dreptate când critică testul lui Turing. Dar ceea ce pune el în evidenţă este o presupoziţie behavioristă a testului. Cognitivismul înseamnă, la urma urmei, că mentalul contează. Nu contează doar comportamentul. În sensul acesta, testul lui Turing nu este congruent cu articulaţiile mai profunde ale concepţiei acestuia.

Demonstraţia lui Penrose, inspirată de teoremele lui Gödel, este corectă. Imperfecţiunile ei de ordin tehnic nu cred că ar schimba prea mult tăria concluziei. Presupoziţia însă admisă tacit este că un sistem computaţional nu este *nimic altceva* decât

un sistem logic. Metodologiei inginereşti îi este acordat prea puţin credit.

Oricine a scris vreodată un program ştie că familiarizarea cu logica este avantajoasă, dar nu suficientă. Fără metodologia inginerească adecvată, programul nu poate fi construit. De aceea este cel puţin ciudat că idei precum abstracţia sau modularitatea, în sensul metodologiei ingineriei programelor nu-şi au locul în discuţiile critice.

La urmă, dar nu în cele din urmă, propunerea lui Penrose de a recurge în mod decisiv la mecanica cuantică pentru a explica mintea are drept presupoziţie credinţa că rafinamentele materiei ar fi de preferat rafinamentelor ideilor.

Dacă ţinem cont de aceste contraobservaţii critice, cred că putem merge cu ceva mai multă speranţă mai departe. Cum lecţia criticilor trebuie totuşi luată în serios, am separat în cele ce urmează zonele în care există rezultate palpabile, de cele în care cercetarea minţii este confruntată cu mistere ce par încă impenetrabile.

Abordări computaționale ale minții

Cititorii cu interese filosofice care au sărit peste cel de-al treilea capitol ar trebui avertizați că au pierdut nu doar ocazia de a-şi spori bagajul de unelte conceptuale de care s-ar putea să aibă acută nevoie în continuare, ci şi rădăcinile discuției filosofice.

Filosofia minții, privită ca o componentă a ştiinței cogniției, întreține cu arta construirii de sisteme artificiale inteligente o relație aparte. Asupra ei a atras de multă vreme atenția John McCarthy, creatorul Lisp-ului. Iată ce scria McCarthy:

> *Filosofia are cu inteligența artificială o relație mult mai directă decât cu alte științe. Ambele discipline presupun formalizarea cunoaşterii comune şi remedierea defectelor acesteia. Deoarece un robot dotat cu o capacitate generală de a fi inteligent presupune inculcarea unei anumite viziuni despre lume, deficiențele în investigarea introspectivă de către programator a propriei sale lumi se vor traduce într-o slăbiciune operațională a programului.*[138]

Se impun aici mai multe remarci. Prima este că putem reține fără rezerve observația inițială a lui McCarthy. Semnificația ei este următoarea: filosofia întreține cu ştiințele naturii o relație mai degrabă indirectă (ea analizează structura teoriilor acestora după ce ele s-au constituit sau contribuie la formarea presupozițiilor cunoaşterii în aceste domenii, dar nu direct la construirea teoriilor); în cazul ştiințelor sociale relația este mai complicată şi filosofia pare implicată mai adânc, dar nu în modul în care acest lucru se petrece în inteligența artificială. După cum atrage atenția McCarthy, programele de computer

---

[138] John McCarthy, "Philosophical Notes", in *Epistemological Problems of Artificial Intelligence* 1977, http://www-formal.stanford.edu/pub/jmc [transpus în HTML de John McCarthy la 15 mai 1996].

sunt deficitare dacă filosofia este ignorată sau făcută prost. Motivul este aproape evident. Este vorba în primul rând de faptul că aceste programe implică operarea într-un fel sau altul cu *cunoaștere*. De asemenea, viziunea asupra lumii – după cum precizează McCarthy – are un rol important.

Cei care au parcurs capitolul anterior pot aprecia, pe de altă parte, cât de frământată este istoria construcției de sisteme inteligente și cât de multe sunt ecourile filosofice ale evoluțiilor din acest domeniu.

Ecourile în filosofia minții sunt de-a dreptul ininteligibile fără o familiarizare cu sistemele inteligente. Cel mai bun exemplu este chiar termenul de *computaționalism* (atenție, în această carte se face o distincție între "computațional" și "computaționalist" !). Definițiile sunt inutile pentru a înțelege ceva. Ele sunt simple rezumate a ceea ce deja ai priceput. Iar, în acest caz, o minimă familiarizare cu programarea în Lisp este absolut necesară. Așa ai înțelege mai bine de ce computaționalismul este denumit uneori și *simbolicism*. Încercarea de a înțelege toate acestea plecând doar de pe platforma logicii simbolice nu mi se pare inspirată. Cunoașterea logicii simbolice este utilă, dar nu suficientă, din motive explicate deja (nevoia de a înțelege metodologia inginerească).

Rezultatele obținute sunt fragmentare. Unele zone ale minții sunt iluminate de teorii care, fără să fie infailibile, sunt testabile cu mijloacele uzuale în comunitățile științifice. De asemenea, o serie de dispute filosofice au prins un contur limpede și taberele par să fi intrat în faza unui "război de poziții" (fiecare și-a săpat tranșeele și încearcă de acolo să bombardeze din când în când tabăra adversă). Printre progresele clasice se situează rezultatele lui Marr în teoria vederii, dar și o serie de cercetări referitoare la memorie și, evident, limbaj. Războiul filosofic de poziții cel mai aprig pare să se poarte între computaționaliști și conexioniști, dar și alte subiecte cum ar fi ipoteza limbajului gândirii formulată de J. Fodor sau modularitatea minții sunt viu dezbătute.

Dintre zonele misterioase ale minții iese în evidență, în primul rând, conștiința, dar și teme cum ar fi "gândirea" sau limbajul intern.

Capitolul de față se concentrează asupra a ceea ce poate fi spus cu mai mare limpezime despre minte și cred că acest supliment de claritate este meritul științei cogniției și rodul folosirii noilor unelte conceptuale.

Vederea ca un proces computațional

Mulți oameni, când privesc un film științifico-fantastic în care computere superdotate văd tot ce se petrece în jur, nu par a fi surprinși. Deși cei mai mulți dintre ei ar respinge perspectiva unui computer care "se comportă uman", care - de pildă - are conștiință, ei nu se revoltă la ideea că un computer ar putea vedea.

A vedea este departe de a fi însă un lucru foarte simplu. Cum de nu avem în fața ochilor doar pete de culoare amorfe? Cum de vedem obiectele în spațiu? Sau, mai complicat, ne slujim de vedere pentru a ne feri de pericole sau pentru a afla ce este în lume? Ce ar însemna frumusețea unei imagini? Înțelegerea capacității de a vedea presupune o mai profundă pătrundere a mecanismelor minții decât ni se pare, poate, la o primă examinare a lucrurilor.

La aceste întrebări răspunsurile au venit din multe direcții: neuroștiință, psihologie, estetică. Aceste paragrafe propun, mergând pe urmele deja clasicei contribuții a lui David Marr, un răspuns complex, structurat din perspectiva științei cogniției. Acest gen de răspuns rezumă bine felul în care noua abordare, țesută pe urzeala oferită de înțelegerea proceselor computaționale, a integrat contribuțiile mai multor discipline.

Marr, care a trăit între 1945-1980, a pus o piatră de hotar, în anii șaptezeci ai secolului al XX-lea, la înțelegerea de

către noi a minții.[139] Ideile sale vor ilustra felul în care unelte conceptuale prezentate în capitolul al treilea al cărții servesc la constituirea perspectivei cognitiviste asupra minții.

Marr pune în contrast interesele de cunoaștere ale cercetătorilor sistemului nervos cu cele ale celor preocupați de procesele computaționale. Pentru primii este foarte important să afle cât mai multe despre celulele care alcătuiesc sistemul nervos, felul în care sunt conectate, reacțiile lor la diverse stimulări. Pentru ceilalți, întrebarea ar fi mai degrabă una cu privire la felul în care stimulările sunt tratate de către sistem ca date și supuse unui proces de prelucrare. Dacă vederea este prelucrare de date, atunci ar fi posibil să conectezi cumva o cameră de luat vederi cu un computer și să programezi vederea.[140]

Explicația urmează să vină, pentru David Marr, din multiple direcții. Fiecare dintre părțile menționate mai sus are contribuția sa. Rezolvarea de către creier a unei sarcini legate de prelucrarea de informații are nevoie de diferite genuri de explicații.[141]

Adaptând ideile lui Marr,[142] putem spune că a înțelege vederea ca proces computațional înseamnă: (1) să identificăm problema(ele) vederii; (2) să delimităm condițiile pe care trebuie să le îndeplinească soluția (care sunt datele de intrare și cele de ieșire, care sunt țelurile procesării și strategia procesării datelor);

---

[139] David Marr și-a prezentat concepția într-o formă accesibilă, în cartea sa *Vision - A Computational Investigation into the Human Representation and Processing of Visual Information*, New York, W.H.Freeman and Company, 1982. Prezentări scurte, dar mai dezvoltate decât cea oferită aici, ale concepției lui Marr se găsesc în Philip Johnson-Laird, *The Computer and the Mind*, ed. a II-a, Londra, Fontana Press, 1993, pp.57-126 și, în limba română, în cartea lui Mircea Micle, *Psihologie cognitivă*, Cluj-Napoca, Gloria, 1994, pp.76 ș.u.

[140] Vezi David Marr, *Vision*, p.4.

[141] Cf. David Marr, *Vision*, pp.4-5.

[142] Marr insistă asupra ideii de proces. Ducerea la bun sfârșit a unei sarcini de procesare a datelor are, la el, trei niveluri, botezate "computațional", "reprezentare a datelor de intrare și de ieșire plus algoritm de prelucrare a lor", "implementare la nivel hard". V. David Marr, *Vision*, pp.22-25.

(3) să precizăm modul în care sunt prelucrate datele; (4) să găsim felul în care procesul computațional poate fi realizat fizic. Toți aceşti paşi amintesc foarte bine de individul care calcula noul preț al pâinii în condițiile inflației: (a) acesta avea problema stabilirii noului preț al pâinii; (b) datele sale de intrare erau prețul vechi şi sporul pricinuit de inflație, iar datele de ieşire trebuie să-i furnizeze prețul nou; (c) prelucrarea însemna în esență o adunare; (d) totul se putea face de către un om înarmat cu nişte fişe şi un creion.

Filtrarea critică a ipotezelor cu privire la vedere

De multe ori, când le vorbeşti oamenilor despre abordarea cognitivistă a minții în general şi a vederii în particular, reacția lor este să se întrebe dacă toate aceste încercări au vreo relevanță pentru ceea ce se petrece "în minte". Filosofic, întrebarea aceasta este interesantă. Ce legătură este între computații pe calculator şi vederea reală? În ce sens preluăm noi date din mediu şi le prelucrăm? Se petrec oare lucrurile în minte aşa cum sunt zugrăvite ele în modelele cognitiviste (bazate pe ideea proceselor de calcul)?

Versiunea noastră a răspunsului la aceste întrebări este că noi ne slujim de procesele de calcul imaginate de către noi aşa cum ne slujim de orice încercare de a ghici cum stau lucrurile, de orice ipoteză într-un experiment.

Experimentele au o funcție critică. Ele selectează tentativele noastre de a prezice/explica fenomene. Experimentele nu ne spun deci cum stau lucrurile, ci cum nu stau lucrurile. Toată strădania este să filtrăm treptat ipotezele noastre (cu privire la vedere, de pildă). Noi serii de experimente supun unei critici suplimentare severe ipotezele formulate. Aceste teste sunt sugerate de teorii diverse despre minte, cum ar fi cele ale neuroştiinței sau ale psihologiei ş.a.m.d.

Un exemplu simplu de filtrare a unei ipoteze ne este oferit de către Philip Johnson-Laird. Vederea ar însemna în

perspectiva ipotezei examinate, producerea de imagini, cam așa cum producem tablouri pe care le atârnăm într-o galerie. Filtrul despre care este vorba în acest caz este cel al unei critici filosofice: dacă imaginile sunt atârnate în galeria minții, atunci cine și, mai ales, cum le vede? Explicația văzului nu ar fi decât amânată![143]

Mai mult decât atât, procesele de calcul imaginate pot fi simulate pe computere. Putem astfel să ne "jucăm" în diverse moduri cu ele. Important este, până la urmă, dacă ipotezele noastre trec de filtre de teste cât mai severe.[144]

Problemele vederii

Vederea, scrie Marr, poate fi folosită pentru a soluționa cele mai variate probleme: porumbeii se slujesc de ea pentru a naviga în aer, un păianjen are un mecanism special pentru a distinge între un partener la împerechere și o posibilă pradă, iepurele se pare că are pe retină detectori speciali care recunosc forma unui uliu.[145] Omul are un văz mai puțin specializat, deși anumite mecanisme speciale sunt prezente (de exemplu, când închidem ochiul la apropierea prea rapidă de cap a unui obiect).

Toate acestea sunt probleme la a căror rezolvare contribuie vederea. Dar, în același timp, ele iluminează felul în care se constituie problematica vederii ca atare. Astfel, ca să mă feresc de un obiect ce vine rapid către mine, trebuie să procesez anumite date ce se găsesc în mediul ambiant. Razele de lumină reflectate de obiect sunt astfel de date.

---

[143] Cf. Philip Johnson-Laird, *The Computer and the Mind*, p.57.

[144] Karl Popper a dezvoltat cel mai bine acest punct de vedere al "învățării din greșeli". Schema popperiană este aici adaptată, căci avem de a face cu mai multe teorii și cu efortul de a le testa critic. Fiecare dintre teoriile noastre, luată separat, este însă greu - dacă nu imposibil - de supus unor teste critice. Sub foc critic încrucișat, ideile noastre pot fi trecute prin ciurul discuției critice și avem astfel calea deschisă către cunoaștere.

[145] David Marr, *Vision*, p.32.

Voi prelucra oare raze de lumină ca atare? Nu. Atât omul, cât şi roboții, de pildă, transformă energia luminoasă în semnale electrice.[146] Semnalelor acestora (datele prelucrabile de robot sau mintea omului) trebuie să fie însă cumva distinse unele de altele, grupate, trebuie găsite forme în lumea din jur ş.a.m.d. Acestea sunt problemele vederii.

În rezumat, în primă instanță, problema vederii este să procesezi un set de semnale electrice. Este aici o formă specifică a "rasterizării" prezentate până acum doar în principiu. Marr descrie aceste semnale primare înstructurate ca într-un tabel. O poziție *(x,y)* din tabel va însemna că ne aflăm în punctul sau celula de la intersecția rândului *x* cu coloana *y*. Intensitatea semnalului electric în acest punct este notată cu *I(x,y)* şi este chiar valoarea înscrisă în punctul *(x,y)* în tabel.[147]

Din punctul de vedere al procesului computațional, lucrurile apar ca şi cum ne-am afla în fața unui imens tabel cu numere reprezentând fiecare intensități (ale luminii, în ultimă instanță).

Problema noastră imediat următoare este să localizăm schimbări de intensitate.

Schița primară: pierdere de date şi câştig de structurare

Schimbările de intensitate din tabelul descris mai sus sunt însă adesea prea puțin nete de la o celulă la alta şi au toate şansele să fie încețoşate de "zgomote". Ideea lui Marr este că procesul de calcul transformă aceste treceri graduale în contraste. Imaginea continuă este discretizată.[148]

[146] V., pentru mai multe detalii, Philip Johnson-Laird, *The Computer and the Mind*, p.59 ş.u.
[147] David Marr, *Vision*, p.31.
[148] V. David Marr, *Vision*, în special p.67 (pentru modul de a rezolva problema), precum şi paginile precedente pentru detaliile tehnice.

Structura de tip tabel (cu intensități) capătă o formă mai complexă. Elementele discrete care rezultă au un set de descriptori care sunt aidoma celor de care ne-am putea sluji pentru a trasa o linie pe foaia de hârtie sau pe ecranul computerului. Am putea indica, de pildă, următoarele:

ORIGINE _____

DIRECȚIE _____

LUNGIME _______ .

Cuplând elemente discrete, putem constitui forme mai complicate.

Interesant este că, deși am pierdut date (deoarece, prin discretizare, s-a pierdut continuumul inițial, constând - la origine - din raze de lumină), se câștigă ceva în planul constituirii imaginii. După Marr, noi nu putem sesiza nemijlocit discretizarea primară, ci doar descrierea care ia naștere în ceea ce el a denumit schița primară.[149]

Modularitatea văzului

Schița primară este aidoma unui tipar al contururilor. Ea seamănă oarecum cu desenul pe care un pictor îl face pentru a realiza apoi un tablou. Peste schița făcută sunt așezate culorile, este dozată luminozitatea ș.a.m.d.

Vederea umană este capabilă să sesizeze adâncimea, mișcarea, forme și umbre, textură și culori. După Marr, fiecare dintre aceste capacități este realizată de către un modul. Modulele acestea funcționează în paralel.

Vederea în adâncime Marr o denumește, cu un termen compus din elemente grecești, stereopsis. Computații specifice

---

[149] Cf. David Marr, *Vision*, p.74. Marr arată cum imaginea discretizată (practic, un raster cu puncte foarte mari) a lui Abraham Lincoln, produsă de L.D. Harmon, nu poate fi văzută (de aproape). Dacă îndepărtăm imaginea (și pierdem date, căci nu mai distingem exact fiecare pătrățel din care ea este compusă), atunci sesizăm figura lui Lincoln.

sunt presupuse pentru a da seamă de capacitatea noastră de a sesiza adâncimea. De pildă, capacitatea noastră de a sesiza profunzimea este pusă de cele mai multe ori pe seama faptului că avem doi ochi care produc imagini ușor diferite (dacă ochii ar fi dispuși lateral, imaginile s-ar suprapune relativ puțin).

Marr pornește și el în considerațiile sale de la observații de genul celor de mai sus. Ipoteza este că disparitatea creată între imaginile de la cei doi ochi este exploatată în computații pentru a realiza vederea în adâncime (pentru a obține, cu alte cuvinte, date cu privire la dispunerea în spațiu a obiectelor).

Modulele celelalte funcționează și ele, ca să spunem așa, tot exploatând "indicii", "fire" oferite de datele de care dispunem după construirea schiței primare.

Prin urmare, analogia cu tabloul pictorului are limitele ei, dacă ne-am gândi că schița primară este umplută (oarecum liber) ca și în cazul tabloului. Văzul, în felul în care îl teoretizează Marr, seamănă cu felul de a proceda al unui pictor realist. Obiectele așa cum sunt ele îl constrâng. Sunt exploatate toate datele care sunt deja disponibile, pentru a completa imaginea. Totul este aidoma unei operațiuni arheologice.

De ce aș vedea, de exemplu, o suprafață ondulată? Contururile sinusoidale sesizate de către noi servesc drept indicii care conduc la perceperea unor ondulații. Teoria rezistă și la experimente care ar putea-o infirma: contururi sinusoidale trasate pe hârtie ne fac să vedem o ondulație chiar și acolo unde ea nu există.[150]

Ce anume face ca un om sau un cal să se detașeze de fondul imaginii? De ce, la urma urmei, să vedem obiecte distincte unele de altele? Marr furnizează argumente menite să ne convingă că separarea obiectelor ca atare unele de altele, într-o scenă, nu este realizabilă doar pe baza datelor cu privire la diferențele de intensitate a luminii.[151]

---

[150] Cf. David Marr, *Vision*, p.227.

[151] Pentru explicarea problemei v. David Marr, *Vision*, p.272-273.

Modulele exploatează, cum arătam mai sus, diferite indicii, diferite "fire" pe care le oferă datele de intrare. Cum pot fi însă coordonate toate rezultatele obținute?[152]

Marr a formulat ipoteza că procesul de integrare este în două trepte. O primă fază constă din inferențe cu privire la continuități și discontinuități în spațiu.[153] În felul acesta se articulează reprezentări ale unor obiecte distincte.

Faza a doua înseamnă un nivel de integrare la care suntem capabili să recunoaștem obiecte. Aceasta este de altfel ținta finală a investigației lui Marr.

Pentru a recunoaște obiecte nu ajunge să înțelegem o imagine, ca în procesul de separare a obiectelor de fundalul unei scene. Marr presupune că avem și un catalog de modele, organizate modular, care ne permit să efectuăm recunoașterile.[154] O girafă din catalogul lui Marr, de pildă, seamănă cu orice alt patruped, atâta doar că are gâtul sensibil mai lung.

În loc de rezumat: rolul cunoașterii în cadrul vederii

Philip Johnson-Laird atrage atenția asupra faptului că problema vederii este insolubilă, dar rezolvată totuși de organismele care văd.[155]

Problema vederii este insolubilă pentru că ea înseamnă reconstituirea, pornind de la înstructurări de raze de lumină, a obiectelor care au generat înstructurările respective. Or, mai multe obiecte ar fi putut genera înstructurarea dată.

Ea este rezolvată totuși de către organismele care văd, crede Johnson-Laird, pentru că acestea recurg la <u>cunoaștere</u>. Cunoașterea de care vorbește Johnson-Laird o putem

---

[152] Cf. David Marr, *Vision*, p.276.

[153] V. cazul perechii stereo a lui Andrew Witkin, în care imaginea (bidimensională) ne permite să inferăm existența a două benzi suprapuse (cf. David Marr, *Vision*, p.287).

[154] David Marr, *Vision*, p.305 ș.u.

[155] Philip Johnson-Laird, *The Computer and the Mind*, p.125.

interpreta ca pe o capacitate de a folosi și genera procese computaționale.

Structurile de date și memoria

Acest capitol ilustrează, poate cel mai insistent, intenția de bază a cărții: aceea de a pune în mâna cititoarei/cititorului un set de unelte și de a ilustra apoi felul în care acestea au fost folosite în cercetarea minții. Identificarea structurilor de date reprezintă unealta aflată în paragrafele imediat următoare în centrul atenției. Prin urmare, nu descrierea exhaustivă a tipurilor de memorie, ci prezentarea felului în care structurile acesteia constrâng procese mentale reprezintă aici principalul obiectiv.

În cazul vederii, am constatat cum, la un moment dat, pierderile de date sunt contrabalansate printr-un câștig în planul structurării. *Mutatis mutandis*, există un fenomen familiar și în cazul memoriei. Uităm parcă nu atât pentru a face loc unor date noi, ci pentru că memoria umană este un proces activ de înstructurare a datelor. Nu ținem minte totul și nu aruncăm datele în memorie ca într-o magazie de amintirile care stau claie peste grămadă.

Dispozitivele de memorare, pe de altă parte, sunt dispozitive esențiale în cazul unui proces computațional. Iar dacă urmăm analogia cu computațiile mai îndeaproape, memoria servește atât la stocarea datelor, cât și a programelor de prelucrare a lor.

Sisteme de dispozitive de memorare variate par a se afla și în arhitectura minții umane. Câte numere puteți aduce de-o dată în "fața ochilor minții"? Răspunsul este: șapte, plus sau minus două numere.[156] Nu prea multe! Puteți face același experiment cu altceva decât numere: fețele oamenilor, coperte de cărți. Încercați, de asemenea, să priviți numere și să le

[156] Este vorba de răspunsul cuprins în studiul lui George A. Miller "The magical number seven, plus or minus two", publicat în 1956 în *Psychological Review* (apud Philip Johnson-Laird, *The Computer and the Mind*, p.147).

repetați (fără să vă uitați la ele). Din nou, numărul magic șapte își face apariția.

Memoria la care facem apel în exercițiile de mai sus este memoria de scurtă durată, fără structuri de date bogate. În schimb, memoria de lungă durată este extrem de cuprinzătoare. S-ar putea să nu ținem minte multe numere de telefon, date istorice sau date de naștere, dar tot știm un număr considerabil (și astfel depășim acel șapte fatidic al lui George Miller). Cu toții ținem minte o mulțime de lucruri. Evident, nu le putem aduce însă simultan în memoria de scurtă durată.

Memoria de scurtă durată a fost, la rândul ei, subdivizată în mai multe tipuri. Avem, de pildă, nevoie de o memorie senzorială de scurtă durată pentru a reține schița primară a unei imagini vizuale. Memoria aceasta păstrează schița până când procesarea datelor senzoriale venite de la retină atinge următorul stadiu.[157] Fără acest tip de memorie, am ajunge în următorul stadiu al procesului vederii să sesizăm doar pete de culoare ș.a.m.d.

Până acum am vorbit despre dispozitivele de memorare din arhitectura minții. Să examinăm însă și structurile datelor stocate de aceste dispozitive. După cum am văzut, structurile de date sunt o parte a unui program. Alegerea unor structuri potrivite face ca și algoritmul de prelucrare a datelor să funcționeze eficient. În genere, ca parte a unui program, structurile de date constrâng procesul computațional, fac ca nu toate opțiunile posibile să fie încercate. Dacă asemenea structuri există în memoria umană, atunci ele ar trebui să genereze același efect de constrângere, care poate fi pus în evidență experimental.

Structura de date examinată la care ne vom referi în continuare este stiva (v. despre ea mai multe în capitolul al treilea).

Ideea fundamentală este că o structură de tip stivă care ar fi prezentă în memoria umană ar constrânge posibilitățile noastre de a construi și înțelege propoziții declarative, întrebări

---

[157] Cf. Philip Johnson-Laird, *The Computer and the Mind*, p.149.

etc. Dacă elementele propoziției sau întrebării trebuie ținute minte pentru scurt timp, deoarece sunt necesare în procesul de înțelegere a propoziției, atunci contează foarte cum sunt structurate (dispuse într-o structură de date) în memorie aceste elemente.

Experimentele lui Wanner și Marantsos: punerea în evidență a structurilor tip stivă

Wanner și Marantsos au realizat experimente în care modul de a construi propoziții este explicat cu ajutorul unei structuri a memoriei pe care ei au denumit-o HOLD (reține!) și care este necesară pentru a păstra elementele propoziției în memorie pe parcursul procesului de a analiză a înțelesului acesteia.[158]

O consecință a ipotezei existenței memoriei HOLD este că întreruperea enunțării unei propoziții în momentul în care procesul de detectare a unei părți a înțelesului nu s-a încheiat va solicita mari eforturi din partea subiecților, pentru că memoria HOLD este puternic solicitată (probabil dincolo de capacitățile și destinația ei de bază). Faceți o comparație în acest sens între următoarele propoziții din limba engleză, a căror enunțare este întreruptă de enumerarea unei liste de nume în punctele marcate de paranteza care conține o steluță:

(1) The witch who despised (*) sorcerers frightened little children.

(2) The witch who sorcerers (*) despised - frightened little children.

---

[158] E. Wanner și M. Marantsos, "An ATN approach to comprehension", în M.Halle, J.Bresnan, G.Miller (eds.), *Linguistic Theory and Psychological Reality*, Cambridge (SUA), MIT Press, 1978. Rezultatele lui Wanner și Marantsos sunt descrise în Edward Matthei și Thomas Roeper, *Introduction à la psycholinguistique*, Paris, Dunod, 1988. Am extras exemplele folosite în text din cartea lui Matthei și Roeper.

Înțelesul enunțului (1) este, cu aproximație: vrăjitoarea care-i disprețuia pe vrăjitori speria copiii mici. În timpul experimentului, subiecților, după secvența "the witch who despised", li se dă o listă de cinci nume proprii. Apoi este reluat enunțul (1).

Înțelesul enunțului (2) este: vrăjitoarea pe care vrăjitorii o disprețuiau speria copiii mici. Problema cu care se confruntă subiecții în al doilea caz este că trebuie să facă apel la memoria HOLD. "The which who despised" este o sintagmă care are deja un înțeles conturat (este o "vrăjitoare care disprețuiește"). Dar "the which who sorcerers" nu te lasă să întrevezi despre ce este vorba și elementele trebuie ținute în memoria HOLD până când noi elemente vor putea contura un înțeles. Efortul cerut de memoria HOLD face ca să fie mai greu de reținut lista de nume proprii.

Cum ar putea fi pusă însă în evidență structura memoriei HOLD? În ce fel constrânge ea posibilitățile de a ordona cuvintele într-o propoziție (în limba engleză, în cazul experimentelor lui Wanner și Marantsos)?

Să pornim de la sintagma următoare:

To play a sonata on a piano.

Înțelesul acestei sintagme este "a cânta o sonată la pian". Sintagme precum "to play" (care are înțelesul de "a cânta la un instrument" aici) au un fel de locuri goale (de "lacune" le vom zice pe scurt) care le însoțesc și care trebuie umplute pentru a înțelege despre ce este vorba. De exemplu, "to play _" are o lacună marcată prin "_" și, de asemenea, "on _" are o lacună care dacă nu este umplută înțelesul rămâne suspendat (noi stăm parcă în așteptarea elementului care să ne arate <u>la ce</u> instrument se cântă).

Fie acum propoziția următoare:

(3) A sonata is easy to play _ on a piano.

Sintagma "a sonata" a fost deplasată din poziția în care ar umple lacuna de după "to play". Ea trebuie reținută în memoria HOLD până în momentul în care va fi folosită pentru a umple lacuna respectivă.

Ce se întâmplă oare dacă sunt mai multe elemente de reținut în memoria HOLD? În ce structură vor fi dispuse ele? Pentru a testa acest lucru se poate recurge la întrebări cu "what" (ce).

O întrebare cu "what" este ușor de construit substituind. de pildă, pe "what" sintagmei "a sonata" în propoziția (3):

(3') What is easy to play _ on a piano?

Ceea ce se obține nu este mulțumitor pentru că nu există cel puțin două elemente de reținut în memoria HOLD. Singurul element de reținut este chiar "what". Se poate modifica însă întrebarea în felul următor:

(4) What is a sonata easy to play _ on _?

Înțelesul întrebării (4) este, cu aproximație, "la ce instrument este o sonată ușor de cântat?". Se observă efortul cerut în limba engleză de cele două lacune. Ele trebuie umplute. în ordine, cu "a sonata" și "what"! Dacă HOLD are o structură de tip stivă, lucrul acesta decurge neproblematic: mai întâi este reținut "what", iar "a sonata" va sta, ca să spunem așa, undeva deasupra lui "what"; când elementele acestea sunt extrase din stivă, primul peste care nimerim este "a sonata" și abia apoi "what".

De ce am accepta însă ipoteza de mai sus? Poate structura memoriei HOLD este alta? Ceea ce ne face să acceptăm ideea stivei este ininteligibilitatea întrebării următoare:

(5) What is a piano easy to play _ on _?*

Întrebarea (5*) s-ar dori poate să fie doar o variantă a întrebării (3'). Deplasarea suferită în (5*) de sintagma "a piano" încurcă însă lucrurile. Explicația, conform ipotezei lui Wanner și Marantsos, este că se recurge la memoria HOLD și, în momentul extragerii, primul element peste care dăm este "a piano", pe

care îl folosim (fără succes!) pentru a umple lacuna de după "to play". Or, aceasta este structura de tip stivă.

Cei care se ocupă cu filosofia științei știu prea bine că ipotezele științifice sunt failibile. Ele nu sunt stabilite cu certitudine.

Nici ipoteza lui Wanner și Marantsos nu este desigur o excepție. Ea nu este oferită mai sus cu titlul de "adevăr despre memorie", ci ca o ilustrare a felului în care putem înainta în studiul memoriei. Din punct de vedere filosofic, aceste precizări sunt foarte semnificative.

Prin urmare, mai devreme sau mai târziu, trebuie să ne așteptăm ca o ipoteză să fie confruntată cu fapte care o contrazic. Așa, de pildă, ipoteza lui Wanner și Marantsos nu poate da direct socoteală de exemplul următor:

John has his mother to consider.

Propoziția aceasta inocentă spune ceva de genul că "John la mama sa trebuie să se gândească". Toată problema este că "to consider" are două lacune care trebuie umplute (_ to consider_): când o umplem pe prima ne dăm seama cine anume are grijă; când o umplem pe a doua ne dăm seama de cine se are grijă. Atâta doar că "John", o dată pus în stivă, nu poate fi regăsit la momentul potrivit pentru a umple prima lacună (deoarece primul element în stivă este *his mother* "la mama sa"). Și totuși propoziția este inteligibilă!

Asemenea exemple dau întotdeauna bătaie de cap celor care făuresc și testează ipoteze. Ce fac cercetătorii în asemenea momente? O strategie ar fi abandonarea ipotezei. Altă strategie (mai frecventă !) este de a trata exemplele de genul celui de mai sus ca pe niște anomalii care pot fi explicate prin considerații speciale.

De pildă, se poate susține că prima lacună a lui "to consider" se efasează, umplerea ei nemaifiind luată în considerare. Fără alte analize, "John" este și subiectul lui "to consider".

Chiar dacă o procedură de genul celei de mai sus poate să ni se pară îndoielnică, ea este uzitată. Iar atâta timp cât nu se propune o ipoteză mai bună, ipoteza dată nu este abandonată.

Morala este că e oricum preferabil să lucrăm cu ipoteze. Acestea sunt miezul cercetării științifice, iar alternativa sunt certitudinile sprijinite pe o autoritate sau alta. De bine de rău, între ipoteze știm cum să alegem. Între autorități nu știm cum să alegem și singura soluție cu cap este toleranța: nimeni nu are autoritatea supremă, fiecare susține teza sa. Dar atunci ne trezim cu mai multe "certitudini"?! Desigur că nu; ar însemna să ne contrazicem. Așadar, această mică demonstrație ne arată că suntem condamnați să recurgem la ipoteze.

Limbajul în perspectivă computațională

Limbajul este exemplul tipic de capacitate a minții studiată de către știința cogniției. Este, de altfel, liantul care unește parcă mai bine decât orice altceva disciplinele care compun știința cogniției. Capitolul de *lingvistică computațională* este de acum prezent în manuale de lingvistică generală.[159] Evident, prelucrarea limbajului natural este discutată în manualele de inteligență artificială.[160] Normal, limbajul și problemele acestuia preocupă de zeci de ani neuroștiința (localizare pe creier, afazie etc.) și psihologia (însușirea limbajului și alte probleme). În sfârșit, în ultimul secol cel puțin, interesul pentru limbaj al filosofiei a fost poate mai viu ca niciodată.

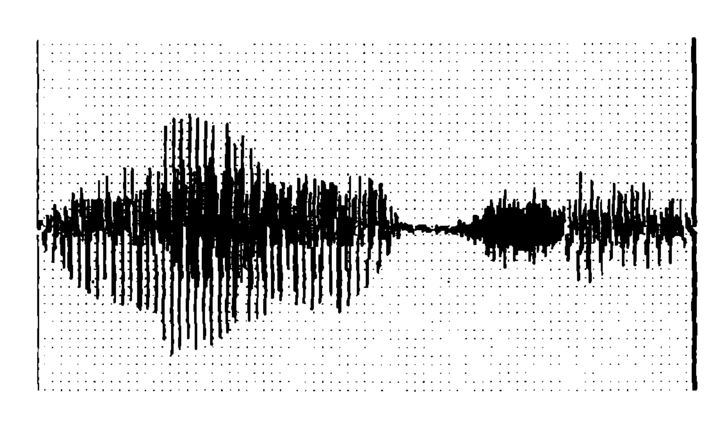
---

[159] Vezi, de exemplu, Judith Klavans, "Computational Linguistics" in William O'Grady, Michael Dobrovolsky (editori) și Mark Aronoff (editorul versiunii americane), *Contemporary Linguistics. An Introduction*, New York. St. Martin's Press, 1993, pp. 532-567.

[160] Vezi, de pildă, "Natural Language Processing", in Dean, Allen și Aloimonos, *Artificial Intelligence*, Menlo Park, Addison-Wesley, 1995, pp. 489-537.

Studiul limbajului oferă, de asemenea, posibilitatea de a trece în revistă tot evantaiul de metode la care recurge abordarea computaţională.

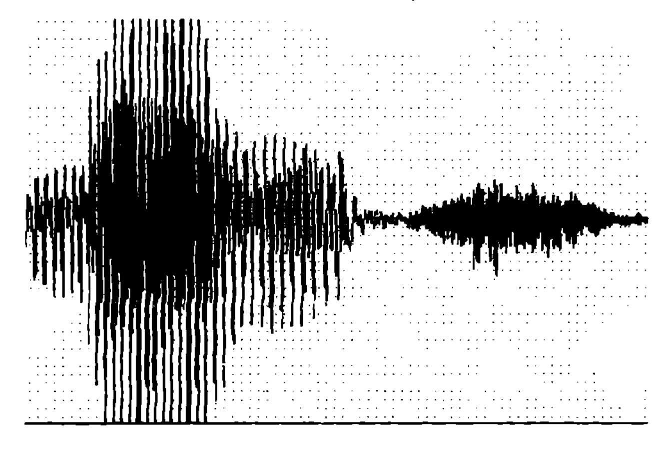
Ca şi în cazul vederii, trebuie să începem cu ceea ce am denumit metaforic *rasterizare*. Înţelegerea vocii umane şi posibilitatea de a răspunde vocal sunt acum la îndemână. Dacă aveţi un computer conectat la Internet, puteţi obţine (gratis) o licenţă de folosire a unui sistem de dezvoltare de programe care analizează şi sintetizează vorbirea vizitând pagina de web de la *Center for Spoken Language Understanding (CSLU) de la Oregon Graduate Institute for Science and Technology (OGI).*[161] Veţi găsi acolo cele mai variate unelte, inclusiv programele necesare pentru a realiza spectrograme (analize grafice ale semnalelor vocale). Undele sonore produse de vocea mea atunci când am pronunţat pe *minţii* din sintagma "filosofia minţii" arată ca în prima imagine. Evident, programul de computer este în stare să construiască nu doar imaginea, ci şi să transforme totul în liste de biţi care pot fi prelucrate ulterior şi apoi iarăşi transformate în sunete pe care le percepe urechea umană.

[161] La adresa http://cslu.cse.ogi.edu/toolkit/ . De acolo puteţi avea acces la documentaţie şi, dacă aveţi un computer foarte performant, puteţi instala vastul sistem integrat (cu mii de programe) ce permite crearea de software care foloseşte limba naturală.

Dacă am spus simplu *minți*, spectrograma a arătat după cum se vede în cea de a doua imagine.

Deşi exemplul pare banal, sensul său filosofic este mai profund decât am crede la prima vedere. Ce ilustrează el în fond? Dincolo de metafora *rasterului*, exemplul ilustrează mecanismul prin care un semnal oarecare din exterior capătă o *reprezentare* în computer, a cărei formă poate fi prelucrată. Noi nu prelucrăm unde sonore ca atare, aşa cum aş putea-o face dacă aş modifica, să zicem, acustica camerei mele sau pe aceea a sălii de curs. Şi totuşi ceea ce rezultă, după ce este iarăşi transformat

în undă sonoră, este perceptibil de către noi ca orice alt sunet.

Mutatis mutandis, aceleaşi considerente se pot formula şi atunci când se recurge la recunoaşterea optică a caracterelor. Efectiv, computerul poate "citi" textul. Lucrul acesta se poate face şi cu un *program* de computer. De pildă, am tipărit pe printer textul unui program PROLOG şi l-am prelucrat la facultate cu ajutorul scanerului. Fără a avea programul pe dischetă îl poţi rula în acest fel. Totul începe şi în cazul acestei "lecturi" cu un raster (de această dată chiar la propriu!) şi se termină cu acţiuni efective ale computerului (de pildă, un dialog cu utilizatorul, precum în clasicul program "Eliza" al lui Weizenbaum).

În figura alăturată se vede un citat din *Cunoaşterea limbii* de Noam Chomsky, pe care programul încearcă să-l

"recunoască" (mai precis, să transforme punctele de pe hârtie în coduri care pot fi folosite de către dispozitivele computerului). Se văd foarte bine în figură punctele rătăcite ale rasterului.

2) (i) P -* GN GV

(i) P -⊞ GN GV
(ii) GV → V GN
(iii) GN → DET N
(iv) GN → N
(v) V → *hit*/lovi
(vi) N → *boy*/băiat
(vii) N → *John*/Ion
(viii) DET → *the*/arti
(ix) X → ...

Se observă cum programul nu poate găsi codul pentru săgeată. Greșeala este în partea de sus a figurii. În partea de jos este încercuit vârful de săgeată care a provocat neînțelegerea. Baza săgeții este luată drept o linie.

Să presupunem că totul merge însă, în această fază, fără probleme. Ceea ce urmează este prelucrarea codurilor obținute sau generarea unor coduri, utilizabile apoi pentru a produce pe linia de ieșire plus periferice de semnale (verbale sau scrise) care sunt percepute de către oameni ca mesaje într-un limbaj natural. Așadar, din ce se compune limbajul natural din punctul de

vedere al acestei etape a procesului computațional? Abstract vorbind, pe de o parte sunt categoriile în care sunt grupate "cuvintele", iar pe de altă parte sunt regulile (fie ca în imaginea de mai sus, ca la Chomsky, fie ca reguli de genul celor discutate aici în capitolele anterioare). Categoriile cuvintelor sunt de două feluri:[162] cuvinte cu conținut și cuvinte funcționale.

În fond, din punctul de vedere al procesului computațional, ceea ce contează este faptul că fiecărui element de limbaj (cuvânt, dacă vreți să-i spuneți așa) îi este atașată o etichetă. Regulile arată apoi cum pot fi grupate cuvintele pentru a forma *sintagme* (sau, altfel spus, *grupuri* de cuvinte). La rândul lor sintagmele pot fi grupate și se dau reguli pentru a construi propoziții.

Motorul semantic

John Haugeland scrie că termenul de *motor semantic* a fost propus de către Daniel Dennett.[163] Tot el explică în felul următor ideea de motor semantic: acesta este un sistem formal automat și astfel interpretat încât să aibă tot timpul sens. Este, cu alte cuvinte, o generalizare a ideii logice uzuale că mașinăria inferențelor trebuie să conserve adevărul, dar să permită efectuarea raționamentelor ținând cont doar de *forma* enunțurilor.

Termenul de "motor" folosit mai sus este o metaforă fericită. Un *motor*, în sens tehnic, "transformă o formă oarecare de energie în energie mecanică a unor corpuri solide în mișcare"[164]. Un "motor *semantic*" este alimentat cu secvențe care au înțeles și produce tot secvențe cu înțeles.

Dacă parcurgem cartea lui Chomsky *Cunoașterea limbii* vom da peste sistemul de reguli prezentat într-o figură mai

---

[162] Cf. Dean, Allen și Aloimonos, *Op.cit.*, p.491.
[163] John Haugeland, "Semantic Engines", in Haugeland (ed.), *Mind Design*, p.24.
[164] *Dicționar politehnic*, București, Editura Tehnică, 1957, p.431.

sus.[165] Din punctul de vedere al mașinăriei formale a motorului semantic categoriile din care fac parte cuvintele cărora li se aplică regulile nu au semnificație.

Primul lucru pe care-l putem face cu ajutorul regulilor este să verificăm dacă un grup de cuvinte este sau nu corect format. Dacă ne este familiară logica, sensul acestor verificări ni se va părea evident. Nu întâmplător, cred, PROLOG pare limbajul cel mai nimerit pentru a ilustra această idee.

Să zicem că în clasa *numelor* (nume comune și nume proprii, în gramaticile tradiționale) este un singur membru, "Ion", iar în clasa *verbelor* sunt cuvinte precum "scrie" sau "citește". Atunci regulile gen Chomsky capătă în KPROLOG forma pe care o vedeți în figură.

```
Ce stiu?> (CONSECINTA (nume ion))
Ce stiu?> (CONSECINTA (verb scrie))
Ce stiu?> (CONSECINTA (verb citeste))
Ce stiu?> (CONSECINTA (grup_nominal X) DIN
> (nume X))
Ce stiu?> (CONSECINTA (grup_verbal Y) DIN
> (verb Y))
```

Acestea sunt reguli minime, ca să spunem așa. Din ele se vede că un grup nominal poate fi format și dintr-un singur nume. Cazul grupului verbal este similar. În română, ca și în multe alte limbi, o propoziție poate fi asamblată dintr-un grup nominal și un grup verbal, ceea ce și stipulează regula următoare.

```
Ce stiu?> (CONSECINTA (propozitie N V) DIN
> (grup_nominal N) (grup_verbal V))
Ce stiu?>
```

Până acum i-am spus noi computerului ce are *de știut*. Acum îl vom întreba ce știe.

[165] Vezi Noam Chomsky, *Cunoașterea limbii*, București, Editura Științifică, 1996, p.67.

```
Ce stiu?> (CONSECINTA?
> (propozitie ion scrie))

Satisfacuta

Ce stiu?> (CONSECINTA?
> (propozitie ion citeste))

Satisfacuta
```

Din câte știe sistemul, "scrie Ion" nu este o propoziție, după cum se vede din răspunsul la întrebarea pe care o punem în acest sens.

```
Ce stiu?> (CONSECINTA?
> (propozitie scrie ion))

Nesatisfacuta
```

Se vede imediat, din exemplele de mai sus, că sistemul KPROLOG se folosește de "nume", "verb", "propoziție" ca de niște simboluri ca orice alte simboluri. Jocul este pur formal. Am fi putut pune orice alte simboluri acolo, atâta timp cât păstrăm constantă funcția (rolul) pe care-l joacă în sistem. Evident, nici cuvinte-cheie KPROLOG, precum "CONSECINTA", sunt folosite în același mod. Atâta doar că aici intră în joc considerente legate de scrierea interpretorului. Alegerea cuvintelor folosite nu are însă o importanță internă. În PROLOG-ul standard, construcții precum "CONSECINTA ... DIN ..." sunt, de altfel, simbolizate diferit.

Farmecul stilului de tip Lisp folosit de către Kamin este acela de a permite punerea în mod limpede în evidență a modului în care propozițiile sunt construite din structuri cuibărite (vezi figura în care se extinde ideea de grup verbal).

```
Ce stiu?> (CONSECINTA (nume prostii))
Ce stiu?> (CONSECINTA (grup_verbal (A B))
> DIN (verb A) (nume B))
Ce stiu?> (CONSECINTA? (propozitie
> (ion (scrie prostii))))

Satisfacuta
```

Reprezentări de acest gen (cu paranteze cuibărite și etichete puse imediat după deschiderea parantezei) sunt utilizate și de către Chomsky.[166]

Gramaticile de genul celei de mai sus sunt programe. Cel de mai sus este scris în PROLOG și maschează poate unele caracteristici ale programelor scrise în limbaje procedurale. Oricum, categoriile gramaticale sunt structuri de date. Operațiile de bază sunt cele de asamblare a unor liste de cuvinte. Operațiile acestea, evident, pot fi repetate. Se pot stipula condițiile în care se face asamblarea și așa mai departe.

Programele de acest gen pot fi, de asemenea, folosite pentru *a analiza gramatical* texte. De această dată, programul va produce o structură care reflectă gramatica textului respectiv. Iar, până la urmă, va fi identificată și categoria din care face parte fiecare cuvânt.

Al treilea mod de utilizare a acestor programe este cel prin care sunt *generate* texte.

O sursă excelentă de sisteme sofisticate de a scrie astfel de programe o constituie cartea lui Terry Winograd *Language as a Cognitive Process*[167]. Winograd descrie, mai întâi, gramaticile bazate pe șabloane. Apoi sunt prezentate gramaticile transformaționale și gramaticile bazate pe rețele de tranziții. Acestea din urmă constituie miezul cărții. Winograd trece în revistă însă și alte gramatici, completând astfel tabloul variat al modurilor de analiză a limbilor naturale.

Probabil că multe cititoare sau cititori au auzit de numele lui Noam Chomsky. Când este vorba de inteligența artificială și analiza computațională a limbii naturale personalitatea al cărei nume ar trebui amintit cu prioritate este însă Terry Winograd.

---

[166] Chomsky, *Op.cit.*, passim.

[167] Terry Winograd, *Language as a Cognitive Process*, vol. I: Syntax, Reading (Mass.), Addison-Wesley, 1983, 640 p. După cum rezultă din pagina de web a lui Terry Winograd (http://hci.stanford.edu/~winograd /publications.html) el nu a publicat niciodată volumul care trebuia să fie consacrat semanticii. Probabil că motivele țin de cotitura în orientarea sa intelectuală semnalată în text.

Merită cu prisosință să amintim câteva repere extrem de interesante ale biografiei lui Terry Winograd. În 1972, Terry Winograd a devenit faimos pentru programul său capabil să execute comenzi formulate în limba engleză. Limita programului ține de faptul că orice dialog trebuie să se mărginească la o *microlume* (de pildă, la o cameră în care sunt corpuri geometrice variat colorate care trebuie manipulate de către program).[168] *Language as a Cognitive Process* marchează încheierea perioadei în care Winograd aderă la proiectul clasic al inteligenței artificiale. Filosofic vorbind, Winograd începe să respingă ideea unei semantici realiste. Obiectele depind de minte. Iar mintea este înrădăcinată în lume. Winograd cunoaște o cotitură[169] în concepția sa. El crede că și modul de a concepe programe de calculator trebuie să reflecte ideea că a ne făuri o unealtă înseamnă a proiecta un mod de viață.[170]

---

168 Terry Winograd, *Understanding Natural Language*, New York. Academic Press, 1972, 191 p. (apărută și în *Cognitive Psychology* 3, 1/1972, pp. 1-191). Eu personal am aflat de carte prin intermediul traducerii în rusă (Moscova, Mir, 1972, 296 p.). Iată un exemplu de dialog între om și computer din cartea lui Winograd:

Omul: *Grasp the pyramid.*

Computerul: *I don't understand which pyramid you mean.*

Omul: *Find a block, which is taller than the one you are holding and put it into the box.* (ed. rusă, p.22)

169 Vezi "Limits of the approach", în *Language as a Cognitive Process*, pp. 28-29. Winograd recunoaște meritele criticii (heideggeriano-wittgensteiniene) formulată de către Dreyfus (p. 32). Iar dacă ținem cont de faptul că una dintre principalele ținte ale criticii în prefața la ediția a doua din *What Computers Can't Do* este chiar Winograd, schimbarea este remarcabilă. Winograd spune că a publicat *Language as a Cognitive Process* conștient că există o incongruență între acest volum și cotitura intervenită în concepțiile sale cu privire la limbaj. Speranța sa era însă că, pe termen lung, materialul cu caracter tehnic din carte își va păstra utilitatea, dar se va integra în mod diferit într-o înțelegere a limbajului ca fenomen uman (cf. p. IX).

170 Cartea care reprezintă vederile mai noi ale lui Winograd este scrisă împreună cu Fernando Flores (Winograd și Flores, *Understanding Computers and Cognition: A New Foundation for Design*, Norwood, NJ: Ablex, 1986, 220 p. Ediția paperback este publicată de Addison-Wesley, 1987). Ea a fost tradusă în franceză, germană, italiană, japoneză și spaniolă.

Winograd compară explicit perspectiva sa cu aceea a motorului semantic, așa cum este formulată de Haugeland.[171] După Winograd, drumul clasic de la sintaxă la semantică și de acolo la pragmatică trebuie inversat. De plecat trebuie plecat de la pragmatică. Nu forma limbajului este importantă, ci faptul că oamenii acționează cu ajutorul limbajului (Winograd îi menționează, în acest context, pe Austin și Searle). Actele de vorbire participă la un dans conversațional. Stările prin care trece conversația nu sunt stările mentale ale unuia sau altuia dintre participanți. Rețelele de tranziții de la o stare la alta nu mai servesc acum la reprezentarea unei gramatici. Programele construite de Winograd se centrează, după cotitura intervenită în concepția sa, pe conversație și opțiunile pe care le oferă aceasta.[172] În programele construite după cotitură nu există tentativa de a imita înțelegerea limbajului. Ele sunt unelte cu caracter general, tot așa – spune Winograd – cum un editor de texte permite să structurezi textul (în paragrafe etc.) dar nu lasă deschise opțiunile legate de conținut.

Opera lui Winograd, în ultimul deceniu al secolului al celui de al doilea mileniu, se centrează pe realizarea de programe care oferă un mediu de coordonare a acțiunilor celor care cooperează.[173] Proiectarea acestui mediu trebuie să țină cont, după Winograd, de relațiile dintre indivizi, de scopuri comune, dar și de conflicte, de autoritate și de modurile în care programul ca atare modifică rețeaua de relații interpersonale.[174]

---

[171] Terry Winograd, "A Language/Action Perspective on the Design of Cooperative Work", in *Human-Computer Interaction* 3, 1/1987-88, pp. 3-30. Versiune pe web: http://hci.stanford.edu/~winograd/papers/language-action.html

[172] Vezi meniurile programului "The Coordinator" în Winograd, *Op.cit.*

[173] Vezi, în acest sens, lista sa de publicații citată mai sus.

[174] Convingerea lui Winograd este că în faza lor inițială computerele au fost percepute și folosite îndeosebi ca unelte de calculat. De aici accentul pe aspectul ***computațional*** al computerelor. La sfârșit de mileniu, o dată cu Internet-ul, accentul s-a mutat pe ***comunicare***. Fundamentală este proiectarea de programe care sunt optime din perspectiva interacțiunii lor cu utilizatorul. (cf. Terry Winograd, "Introducere", *Bringing Design to Software*, Addison-

Întorcându-ne acum la motorul semantic, vedem cum acesta este pus într-o perspectivă care-i circumscrie mult rolul. Atunci când forma nu mai are decât rostul de a face posibilă precizarea unor distincţii utile în conversaţie este firesc ca şi motorul semantic, a cărui funcţie este, în fond, cea de a modifica forme, să aibă un rol diminuat.

Ajunsă în acest punct, dezbaterea din ştiinţa cogniţiei nu pare însă deloc încheiată. Diferitele părţi aflate în dispute pot reveni cu noi argumente. De pildă, de ce nu am putea spera să găsim totuşi un mod adecvat de a reprezenta şi contextul în aşa fel încât să fie şi el luat în calcul în motorul semantic? Sau dacă are atâta greutate conversaţia, cum se face totuşi că suntem în stare să ne susţinem punctul *nostru* de vedere în cadrul ei? Nu joacă totuşi *independenţa* minţii un rol decisiv? Cum arată o lume lipsită de minţi independente? Nu cumva pare mai degrabă lipsită cu totul de minţi! Iar dacă minţile independente au atâta greutate nu înseamnă că trebuie să revenim şi să ne concentrăm asupra lor!

Provocarea ascunsă

Propria mea experienţă de învăţare a limbilor străine, dar şi intuiţiile rezultate din conversaţiile cu cei care reuşesc să stăpânească limbi străine, îmi sugerează o idee care poate părea foarte curioasă. Cele sau cei care ştiu bine o limbă străină au o cunoaştere foarte aproximativă a regulilor gramaticale în sens convenţional. Bănuiesc că prima reacţie venită "din public" ar merge pe linia ipotezei că regulile au fost transformate într-un mecanism care funcţionează inconştient. Am să revin la ideea caracterului inconştient al mecanismului respectiv, dar pe moment vreau să focalizez analiza într-o direcţie diferită. Dar sunt oare aceste reguli, fie ele şi automatizate, inconştiente, cele convenţionale ?

Wesley, 1996 (text electronic pe Internet http://hci.stanford.edu/~winograd/bds/introduction.html).

Primul lucru pe care-l ştiu din experienţă este că e recomandabil să parcurgi mai multe gramatici sau manuale. Unghiurile de vedere diferite te vor ajuta să înțelegi mai bine despre ce este vorba. Pe scurt, concluzia mea este că fiecare își făureşte mai degrabă propriul set de reguli. Cei care învaţă puţine limbi sau deloc încearcă să-şi însuşească regulile altora.

Tehnica intelectuală tradiţională era cea a fişelor şi a creionului. Ea este perfect transferabilă pe computer. Dar a ţine simple însemnări pe computer nu pare un prea mare progres. O direcție mult mai tentantă este aceea de a construi propriul program. Cu alte cuvinte, ar trebui să modelezi propriul tău expert în domeniu. A scrie de la zero un astfel de program ar fi extrem de complicat. Din fericire, există "cochilii" gata pregătite, cum ar fi CLIPS, care pot fi "umplute" cu reguli.

Exemplul simplu care urmează explorează felul în care poate fi construit un astfel de sistem de notiţe. Notiţele sunt formate dintr-un pachet de programe care-ţi permit să ridici treptat schele de pe care să construieşti structura unei cunoaşteri mai solide a limbii. Cazul luat în considerare este cel al limbii finlandeze.[175]

Din pricina unor probleme în funcţionarea CLIPS, literele finlandeze *ä* şi *ö* au fost înlocuite cu perechi convenţionale *a'* *o'*. Pronunţia lor este aproximativ cea a lui *a* din englezescul *cat* şi a literei *o* cu umlaut din germană. Litera *y* se pronunţă în finlandeză ca şi *u* cu umlaut în germană (sau *u* din franceză).

Filosofia acestui paragraf este că fiecare s-ar putea simţi îndemnat să noteze lucruri diferite. Mă voi mărgini, de aceea, la lucruri pe care, într-o formă sau alta, le facem cu toţii. De pildă, încercăm să desprindem tipare recurente în limbă. Limitele acestei metode sunt foarte mari. Dar ea a funcţionat cu succes în programe precum Eliza.

[175] Marea majoritate a informaţiilor lingvistice provin din A. G. Morozova, Учебник финского языка, Petrozavodsk, Karelia, 1972, 288 p.

```
CLIPS> (load ".\\doi.clp")
**********
CLIPS> (reset)
CLIPS> (run)
Care este firul?
casa

Presupozitie ?
vecin obiect
ta'ma' on talo
5 rules fired
```

Ideea în fragmentul de mai sus este că tragem de un "fir" pentru a descoperi un şablon. Înţelesul şablonului găsit este "aceasta este o casă". Programul nu furnizează însă asemenea traduceri. Prefer să trag de fire pentru a vedea alte exemple (pentru *on*, de pildă). Cuvintele româneşti sunt doar "capetele" firelor. *Presupoziţiile* filtrează şabloanele. Este vorba deci de ceva aflat în vecinătate şi care este etichetat drept obiect. Caseta următoare redă fragmente din textul programului scris în CLIPS.

```
.............................................
(defrule casa
  (urma casa)
  =>
  (assert (ipoteza talo))
  (assert (vezi talo))
  (assert (presup-ip obiect)))
.............................................
 (defrule talo
  (vezi talo)
  (presup $?sup)
  (presup-ip $?hyp-sup)
  =>
  (if (and (eq (subset (mv-append obiect) $?hyp-sup) 1) (eq (subset (mv-append vecin
obiect) $?sup) 1))
    then
    (assert (sablon ta'ma' on talo))
    (assert (cheie talo))
    else ...............................
 .............................................

(defrule carte
  (urma carte)
  =>
  (assert (ipoteza kirja))
  (assert (vezi kirja))
  (assert (presup-ip obiect)))
.............................................
```

```
(defrule kirja
  (vezi kirja)
  =>
  (assert (vezi talo)))
```

Regulile permit mersul pe urma unui "fir". Metafora este aceea a muncii de detectiv. Trebuie să foloseşti indicii (sau fire) pentru a rezolva problema.

Fiecare poate plasa într-o regulă ceea ce crede că ar caracteriza mai bine nodul respectiv al firului. Anumite puncte pot avea un caracter paradigmatic. Către ele trimit la alte fire. Ca *obiect*, o carte poate fi precum o casă: aproape, departe etc. Este posibil să introducem diferențe dacă este vorba despre carte *ca* sursă de informaţii ş.a.m.d.

Următorul mecanism este cel al înlocuirilor în şabloane, în limitele permise de presupoziții. Dacă ştiu că se poate spune *seina' on valkoinen* (peretele este alb), atunci pot schimba culoarea în *musta* (negru).

Finlandeza are un sistem bogat de cazuri (restrâns în programele de mai sus la douăsprezece). Iată cum putem merge

```
Fir?
cazuri
Presupozitii?
static intern stare
Tiparul sugerat este: ja'rvi on ja'a'ssa'
```

pe urmele cazurilor.

Şablonul propus s-ar traduce în româneşte prin "lacul este îngheţat". Atâta doar că în finlandeză se spune *lacul este ...* (cu "gheaţă" pus la cazul zis *inesiv*). Ce se sugerează mai sus este că pot să construiesc propriul meu mod de a merge pe firul cazurilor sau al altor forme ale cuvintelor finlandeze.

Dacă am fi utilizat lista de presupoziţii "intern static activitate", am fi găsit un exemplu de genul *ha'n on kalassa*, care înseamnă "el/ea este la pescuit" (*kala* înseamnă "peşte", iar *kalassa* este inesivul). Este ca şi cum am spune ceva de genul

"el/ea este la pește". Tot așa, se spune "el/ea este la muncă" (muncește) folosind inesivul de la *tyo'*.

După cum se vede, mai ales sistemul unei limbi suficient de depărtate de cea de acasă din punct de vedere lingvistic permite variate moduri de elaborare a regulilor. Fiecare prinde diferit "firele". Gândiți-vă, de pildă, că finlandeza, pentru a exprima pe "nu este", are un verb. Englezii ar putea merge pe firul lui "do not" (atenție însă că această construcție nu se folosește în cazul lui *is* "este", a cărui negație este *is not*).

Alte trăsături ale limbii care pot fi prinse în mod diferit, în funcție de punctul de plecare, sunt lipsa unui verb "a avea" sau sufixele posesive atașate substantivelor (*kissamme on kaunis* înseamnă "pisica noastră este frumoasă"). Sunt, de asemenea, numeroase capcane la folosirea cazurilor pe lângă verbe.

Morala este deci că mașinăria poate fi personalizată. Idealul inteligenței artificiale clasice ar fi ca programul să fie capabil să preia orice date (cuvinte, distincții între categorii, presupoziții) în limbaj natural și să creeze automat un program de genul celui de mai sus, care să-mi permită să regăsesc informații și să folosesc reguli pentru a înțelege și pentru a construi un text.

Care ar fi însă provocarea ascunsă în discuția de mai sus? Computerele au fost la început percepute ca fantastice mijloace de calcul; apoi a venit rândul prelucrării masive de date nenumerice, bibliotecile s-au mutat pe CD-uri, arhivele au devenit electronice; apoi a venit momentul comunicării masive pe Internet, rețelele de computere tind să ia locul telefoanelor, radiourilor și televizoarelor, comerțul, bursele chiar se mută pe web. S-ar părea însă că, din punctul de vedere al minții umane, nu suntem însă departe de punctul în care am fost înainte. Diferența dintre a așterne gândurile pe hârtie și a le pune în fereastra unui editor nu este dramatică. Poți face mai ușor trimiteri, poți tehnoredacta textul. Dar acestea erau oricum operații tradiționale. *A scrie* însă programe este o nouă provocare. Șansa este aceea de a lăsa în urma ta în lume nu doar propoziții, ci și moduri de a structura date, opțiuni între diversele căi de

prelucrare a datelor şi de producere de noi distincţii şi aşa mai departe.

Provocarea aceasta ne dă o idee destul de precisă cu privire la ce am putea face. Aşa cum arătata Winograd în cazul comunicării, programul iniţial este o cochilie care urmează să fie completată.

Dacă este vorba de descoperirea limbilor străine, cochiliile pe care le ştiu eu sunt totuşi prea dependente de limba de acasă. Iar principalul serviciu este acela de a te ajuta să creezi liste de cuvinte. Problema este că o limbă suficient de diferită corespunde prost cu cea de acasă. Distincţiile gramaticale sunt altele şi lingviştii au constat de multă vreme că ele trebuie reconstituite din interiorul limbii. De aici imposibilitatea de a avea un program gata pregătit foarte elaborat. Esenţialul trebuie şi este bine să fie făcut cu propria minte. Rezultatul este ar putea fi acela de a avea *amprenta unor minţi.*

În loc de rezumat: şi "maşină" (de calcul) este tot o metaforă

Critici şi apărători ai abordării cognitiviste a minţii împărtăşesc o eroare subtilă. Computerele (nu doar cele reale, ci şi construcţiile imaginare) – spun criticii - nu sunt decât *maşini*. Ele sunt unelte care ar putea fi utile în studiul minţii, dar nu mai mult de atât.

Pe de altă parte, apărătorii computaţionalişti ai cognitivismului sunt fericiţi să constate că un computer poate fi *un sistem formal*. Alimentat cu reprezentări adecvate, un asemenea sistem ar reproduce funcţionarea unei minţi.

Computerele, aşa cum le-a imaginat Alan Turing, pot fi desigur şi sisteme formale. Dar pot fi şi orice alt sistem.

În cazul computerelor reale intră fireşte în joc limitele materialelor din care sunt făcute şi ale programelor pe care le rulează. Ceea ce există potenţial este acea capacitate pe care nu o are ceasul cu arc şi roţi dinţate: posibilitatea de realizare a unei schimbări în funcţionare care să-l transforme în orice

altceva. De aici caracterul metaforic al termenului de "maşină". Aceasta este comparația aflată cel mai la îndemână.

Pe scurt, ceea ce a caracterizat abordările computaționale ale minții prezentate până acum este convingerea că rezultatele valoroase vor veni din transformarea "maşinii" într-un sistem formal, într-o maşinărie perfectă de manevrat simboluri ținând cont doar de forma lor. Demersul acesta are valoarea sa, dar şi limite ce țin de lipsa unei înrădăcinări adecvate în lume.

Este oare posibil ca una dintre limite să fie şi existența unor *sisteme inimitabile*? Ar fi aceste sisteme mințile umane? Aceasta va fi tema penultimului capitol, dar înainte de a ajunge la ea vom continua să explorăm beneficiile pe care ni le aduce abordarea computațională.

Modularitatea minții

În capitolul al treilea am arătat de ce un program organizat modular este superior unuia nemodularizat. Speculativ, ne-am putea întreba dacă o astfel de superioritate s-ar traduce şi printr-un avantaj în cadrul procesului de evoluție a speciilor.

Jerry Fodor este cel care a susținut că există *dovezi* în sprijinul ideii că mintea umană are un caracter modular.[176] Cu alte cuvinte, psihologia facultăților mentale ar trebui să beneficieze de mult mai mult credit decât s-a bucurat în cea mai mare parte a secolului al XX-lea.

Fodor distinge patru moduri de a concepe *structurile mentale*. Primul mod este cel neocartezian, promovat de către şcoala lui Noam Chomsky.[177] Pentru neocartezieni structurile minții sunt bogate şi diverse. Metafora favorită a lui Chomsky este cea a "organului". Aşa cum avem mâini, avem şi *organe mentale*. Ca şi mâinile, aceste organe se dezvoltă pe baza unui

---

[176] Jerry A. Fodor, *The Modularity of Mind. An Essay on Faculty Psychology*, MIT Press, 1983.
[177] Fodor, *Modularity*, p. 3.

program genetic. Spre deosebire însă de mâini, ceea ce este înnăscut în cazul organelor mentale este cunoașterea de care dispunem (pentru a putea, de pildă, vorbi o limbă).

Din cea de a doua perspectivă identificată de către Fodor, structurile mentale se constituie sub forma unei arhitecturi de facultăți orizontale.[178] Aceste facultăți sunt identificate *funcțional*. Criteriul îl constituie efectele pe care le produc. Sistemul memoriei, de exemplu, este identificat prin funcțiile sale. Tot așa și facultatea de judecare etc. Acestor facultăți le este accesibil orice conținut mental. Ele deservesc, cu alte cuvinte, multiple domenii.

Cea de a treia perspectivă este cea a facultăților verticale.[179] Din acest punct de vedere nu ar exista atenție sau voință ori o facultate de judecare. Există mănunchiuri de competențe sau înclinații. *Talentul* pentru ceva (muzică, să spunem) ar fi un exemplu în acest sens.

Cea de a patra perspectivă identificată de către Fodor este cea asociaționistă. Pentru asociaționiști relațiile dintre conținuturile mentale sunt mecanice.[180]. Dinamica mecanică a acestor conținuturi (atracția sau respingerea ideilor) joacă un rol cheie.

Fodor precizează că există un contrast între asociaționism și cognitivism. Pentru cognitiviști ceea ce contează sunt computațiile care pot fi făcute cu conținuturile mentale. Structurile mentale, din perspectivă computațională, pot avea un grad arbitrar de complexitate.[181]

Ceea ce-l interesează, până la urmă, pe Fodor sunt *sistemele cognitive modulare*. Sistemele cognitive sunt capabile să înregistreze ceea ce se întâmplă în afara lor. Orice mecanism capabil să *covarieze* cu evenimentele din mediu va furniza

---

178 Fodor, *Modularity*, p. 10.
179 Fodor, *Modularity*, p. 14.
180 Fodor, *Modularity*, p. 31.
181 Fodor, *Modularity*, p. 34.

sistemului *reprezentări* ale stărilor mediului.[182] Aceste reprezentări sunt apoi prelucrate computaţional.

Sistemele cognitive sunt divizate, la rândul lor, în subsisteme. Fodor distinge clase mari de asemenea subsisteme. Recurgând la metafora folosită aici, prima clasă este formată din subsisteme care produc "rastere". O altă clasă este cea a subsistemelor care constituie intrările în sistemul cognitiv. De asemenea, Fodor distinge şi clasa procesorilor centrali.[183]

Este foarte interesant să ne oprim puţin asupra sistemelor care asigură intrările. Sistemele de intrare sunt sistemele percepţiei plus limbajul.[184] Fodor ilustrează astfel foarte bine o *teorie comunicaţională a limbajului natural*.

Acum nu rămâne decât să constatăm că sistemele de intrare sunt module. La rândul lor, aceste sisteme, cum am aflat în cazul teoriei vederii, sunt modularizate.

Ca şi în cazul programelor, o dată declanşate, modulele nu pot fi influenţate în funcţionarea lor. Dacă soţia a deschis televizorul, oricât m-aş concentra asupra textului lui Fodor, tot aud ştirile de la jurnal.[185] Se observă, de altfel, că intră în funcţiune şi mecanismul de înţelegere a cuvintelor. Desigur, pot la un alt nivel să nu procesez fluxul de date care-mi parvine, dar de venit el tot va veni.

Modulele sunt *încapsulate informaţional*: chiar dacă dau un rezultat greşit acesta tot nu poate fi corectat. Testul în acest sens îl oferă iluziile vizuale.[186]

Modularitatea în sensul lui Fodor are un caracter funcţional. De aceea, nu este obligatoriu să existe o localizare pe

---

182 Fodor, *Modularity*, p. 39.
183 Fodor, *Modularity*, p. 41.
184 Fodor, *Modularity*, p. 44.
185 Vezi Fodor, *Modularity*, pp. 52-53.
186 Fodor, *Modularity*, p. 66.

creier a modulelor.[187] Procesarea centrală integrează datele furnizate de către sistemele de intrare.[188]

Una dintre concluziile cele mai provocatoare trase de către Fodor din modularitate este legată de ceea ce el numeşte *impenetrabilitate cognitivă*. Modulele nu pot fi influențate sau condiționate din exterior. Ideea este plauzibilă dacă ne gândim, din nou, la programe. Un program ar deveni extrem de încâlcit şi treptat s-ar prăbuşi din pricina erorilor dacă nu ar fi modularizat. Modulele nu preiau tot timpul noi date sau, mai rău, noi instrucțiuni. Ele sunt doar apelate. Dacă şi mintea este organizată modular, atunci sisteme precum vederea sunt cognitiv impenetrabile. Aceasta contrazice frontal ideea, populară în filosofia actuală, a influenței contextului, crezămintelor sau teoriilor asupra percepțiilor.

Credința în "încărcarea" de un fel sau altul a vederii sau altor sisteme de intrare este răspândită în filosofia ştiinței şi ştiințele sociale. Acest contrast între cognitivism şi modelele standard în ştiințele sociale nu este singular. Ştiințele sociale sunt influențate de Whorf şi modelul lor este cel al unei interpenetrări între cultură, gândire şi limbaj. Cognitiviştii gen Fodor tratează limbajul ca pe un modul aparte.

Cum de au gândurile efecte în lumea fizică?

Pentru mentalişti a fost foarte greu să explice eficacitatea cauzală a minții în lumea fizică. Pe de o parte, această eficacitate este un fapt. Dacă mă hotărăsc să şterg acest paragraf din carte, atunci el dispare fizic. Nu va mai exista imaginea sa pe ecran. Nu va exista nici pe foaia de hârtie. Pe de altă parte, lumea fizică şi lumea mentală sunt distincte. A spune că "interacționează" între ele sau că una o condiționează pe cealaltă, fără a arăta care ar fi mecanismul acestor influențe, nu este decât o probă de

[187] Fodor, *Modularity*, p. 98.
[188] Fodor, *Modularity*, p. 103.

verbalism. În fond, știam deja că interacțiunea se produce. Ne interesează cum anume are ea loc.

Unul dintre motivele atracției abordării computaționale ține de capacitatea de a furniza o dezlegare problemei de mai sus. Această rezolvare este inteligibilă dacă ne reamintim ideea de *limbaj-mașină.*

Articularea teoretică a soluției o putem găsi în ipoteza lui Jerry Fodor privitoare la *limbajul gândirii.*[189] În ciuda "vechimii" sale și a faptului că Fodor însuși a schimbat recent argumentarea, ipoteza lui Fodor este în centrul multor dezbateri[190] și, mai important, se mulează pe firul argumentului pe care vreau să-l construiesc în această carte.

Punctul de start al demersului lui Fodor este teoria reprezentării. Computațiile au drept intrări reprezentări. De ce avem nevoie de reprezentări? De ce nu le-am respinge, după sfatul behaviorist, pe motiv că sunt entități mentale? Aici momente ale răspunsul lui Fodor sunt deosebit de pertinente: reprezentările ne permit să distingem *stări de lucruri* diferite.[191] În acest fel ne putem reprezenta și stări de lucruri *posibile*, nu doar pe cele reale. Importanța acestor stări posibile nu mai trebuie să fie, cred, subliniată.

Când este vorba despre reprezentări, strategia intelectuală este, în fond, aceeași cu cea pe care o vedem în programare atunci când se vorbește despre *structuri de date.*

---

[189] Jerry A. Fodor, *The Language of Thought*, Harvard University Press. 1975.

[190] Știința cogniției are o evoluție foarte rapidă. Rezultatele se pot învechi de la un an la altul. De aceea, teorii ca ale lui Marr despre vedere sau Fodor despre limbajul gândirii sunt teorii clasice. Teorii atât de vechi au mari șanse să fie depășite. Există însă și excepții. Criteriul de bază aici cred că este persistența unor dezbateri animate în jurul teoriei respective. La aceasta se adaugă, desigur, lipsa unor soluții alternative. Pentru literatura la zi referitoare la limbajul gândirii se poate consulta Larry Kaye, "The Language of Thought: Annotated Bibliography" din ghidul de filosofia minții al Universității Roma 3, consacrată ipotezei lui Fodor: http://www.uniroma3.it/kant/field/lotbiblio.html [accesat pe data de 5.11.1999].

[191] Fodor, Language of Thought, p. 33.

Computațiile sistemelor artificiale au drept intrări date de un anumit tip (numere, liste etc.). Tot așa mintea prelucrează date de un tip sau altul.

O dată ce admiți ideea reprezentărilor, ai nevoie de un limbaj în care să fie exprimate aceste reprezentări. Argumentul lui Fodor este că acest limbaj nu poate fi unul dintre limbajele zise naturale (limbajele folosite în procesul de comunicare). Cum am putea explica atunci gândirea copiilor mici sau a animalelor care nu cunosc nici o limbă naturală?[192] Trebuie să admitem, crede Fodor, că acesta este un *limbaj al gândirii*. Limbajul gândirii este unul singur pentru toți oamenii, în vreme ce limbile naturale sunt numeroase.

Fodor se concentrează, în cartea mai veche, asupra aspectelor de ordin logic ale limbajului gândirii. Asupra lor el avea însă să revină relativ recent cu noi idei (privitoare la concepte și felul în care ele sunt prezente în mintea noastră). Din punctul de vedere adoptat aici (care favorizează masiv tehnicile programării) ceea ce este semnificativ în limbajul gândirii este posibilitatea de a exprima în acest limbaj *reguli* (în sensul tehnic precizat anterior). Vom vedea în paragraful următor efectele lor în viziunea lui Fodor. Prezența regulilor asigură posibilitatea de a prelucra și reprelucra reprezentările. De aici și capacitatea minții de a obține un număr nelimitat de gânduri.

Legătura cea mai interesantă este însă cea cu limbajul-mașină.[193] Limbajul-mașină conține coduri de două feluri: date care urmează să fie preluate ca intrări de dispozitivele sistemului și coduri de activare a dispozitivelor. A plasa un cod de activare într-un dispozitiv este o operație de genul celei pe care o facem când apăsăm un întrerupător. Pozițiile deschis-închis pot, de altfel, fi interpretate ca "0" și "1". Dacă ne închipuim că un cod are opt biți, atunci opt întrerupătoare vor fi o reprezentare fizică potrivită. În funcție de felul în care sunt

---

[192] V. Fodor, *Language of Thought*, în special p.56 ș.u.

[193] Fodor prezintă lucrurile din perspectiva a ceea ce el numește proprietatea critică a limbajului-mașină de a avea formulele în corespondență de unu la unu cu stări fizice relevante computațional ale sistemului (cf. Fodor, *Language of Thought*, p. 67).

deschise sau închise, se înscrie un cod sau altul. Această operație de înscriere a codului este însă un eveniment fizic și declanșează un lanț de evenimente fizice. Concluzia este că o configurație sau alta a codurilor are efecte fizice diferite.

Astfel este deschisă calea pentru a produce o rezolvare a problemei cu care am deschis paragraful. Pe de o parte, limbajul gândirii are eficacitate cauzală după un tipar analog celui folosit în cazul limbajului-mașină. Semnale adecvate declanșează dispozitive. Pe de altă parte, putem explica și de ce mentalul nu face parte din lumea fizică. Lanțurile cauzale fizice pot evident modifica semnalele (codurile) limbajului gândirii, dar nu pot reconfigura sistematic semnalele limbajului gândirii. Schimbarea configurațiilor este operată de către sistem în baza examinării configurațiilor codurilor formulate în limbajul gândirii, nu a legilor fizicii.

Argumentul de mai sus este susținut evident de faptul că procesele computaționale nu sunt reductibile la legi fizice, dar au eficacitate cauzală. De aici, probabil, fascinația pe care o exercită.

La urmă, dar nu în cele din urmă, ar trebui menționat faptul că ideile lui Fodor intră (sau par să intre) în conflict cu critica lui Wittgenstein la adresa unui limbaj privat.[194] Crucial este însă, după Fodor, faptul că un limbaj folosit pentru computații (precum limbajul-mașină sau limbajul gândirii) nu presupune capacitatea cuiva de a *stabili* dacă termenii sunt folosiți consistent; el presupune doar ca ei *să fie* folosiți corect.[195]

Cred că Fodor are dreptate. Mie cel mai periculos mi s-ar părea argumentul lui Wittgenstein în interpretarea lui Kripke. De aceea l-am și prezentat în cartea de față. În versiunea lui Kripke punctul crucial ar fi stabilirea regulii care se aplică. Aici sunt însă două observații. Mai întâi, după cum arată Fodor, nici nu este nevoie să se stabilească nimic. A doua privește faptul că în

---

[194] Fodor însuși discută ideile lui Wittgenstein (cf. Fodor, *Language of Thought*, în special argumentul de la p. 69).

[195] Fodor, Language of Thought, p.70.

cazul operațiilor de bază, codul acestora declanșează un dispozitiv. Astfel, întrebarea lui Kripke va suferi o deplasare și va privi funcționarea dispozitivului. Chiar dacă noi nu putem preciza ce anume va face dispozitivul (la urma urmei, funcționarea sa depinde de legi empirice!) efectele acestei funcționări, fie și indirect, le putem observa în acțiuni.

Conexionism contra computaționalism

Dezbaterea anterioară este departe de a se fi încheiat. Eficacitatea cauzală a minții ar putea primi și alte explicații. Cea mai plauzibilă alternativă vine din direcția conexionismului. Un sistem conexionist, după cum am arătat, are o arhitectură bazată pe rețele de neuroni artificiali.

Într-un articole celebru, Paul Smolensky a oferit ceea ce el numește PTC (*Proper Treatment of Conexionism*) - o prezentare a conexionismului menită să arate superioritatea acestuia față de modelele zise clasice sau computaționaliste, de genul celui la care recurge Fodor pentru a formula ipoteza limbajului gândirii.[196] Smolensky pune modelele clasice sub semnul unei *paradigme simbolice*.[197] Termenul *simbol* este menit să accentueze două lucruri: computaționalismul folosește limbaje de tip Lisp[198]; simbolurile au un înțeles, în sensul că reprezintă obiecte externe sistemului.

---

[196] Paul Smolensky, "On the Proper Treatment of Connectionism". *Behavioral and Brain Sciences* 11, 1988, pp. 1-23. Reprodus parțial în Alvin I. Goldman, *Readings in Philosophy and Cognitive Science*, MIT Press, 1993, pp. 769-799.

[197] Smolensky, PTC, p. 773.

[198] Dacă examinați atent limbajele de tip Lisp prezentate în această carte veți vedea o oarecare imprecizie în această formulare: în Lisp structura de date centrală este *lista* (de simboluri). De asemenea, cred că structurile de date sunt mai bogate în aceste limbaje decât sugerează termenul ales de Smolensky. Ca și mulți alți autori, el pare însă atras de ideea că totul nu este decât o transpunere a unor idei familiare din logică. Adevărul este că logica e doar o parte a poveștii și, după cum am arătat, nu cred că este în centrul ei.

După Smolensky, conexionismul oferă modele care operează cu *subsimboluri*. Acestea sunt activitățile unui neuron dintr-o rețea conexionistă (vezi capitolul al treilea). Se poate opera cu *reprezentări* la acest nivel al subsimbolurilor.[199] Conceptul de *mașină virtuală* poate fi reintrodus; din perspectivă conexionistă este vorba despre mașini virtuale care se constituie peste acest nivel subsimbolic.[200]

Din perspectiva adoptată în această carte, cea a unor sisteme de dispozitive abstracte, sensul conexionismului cred că ar putea fi descifrat în felul următor: în computaționalism, pentru a realiza un dispozitiv virtual, se recurge la plasarea de coduri adecvate în dispozitive deja existente, cu alte cuvinte la un program în limbaj-mașină; în schimb, într-o rețea conexionistă se modifică ponderile conexiunilor și astfel apar, de fapt, noi dispozitive.

Se observă imediat, din prezentarea de mai sus, că miza disputei este legată de rolul limbajului. Conexionismul se poate plasa la un nivel la care nu trebuie recurs la un limbaj-mașină și nici la un program în sens computaționalist. Desigur că această abordare ar reteza temeiurile ipotezei limbajului gândirii.

Smolensky crede că PTC răspunde argumentelor cu care Fodor și Zenon Pylyshyn au încercat să pareze ascensiunea conexionismului. Nu este, de aceea, lipsit de interes să vedem ce spun cei doi computaționaliști.[201]

În esență, Fodor și Pylyshyn susțin că există o serie de *trăsături ale cogniției* care nu pot fi reproduse într-un sistem conexionist. Vom examina aici doar două dintre aceste trăsături.

Sistemele cognitive, spun Fodor și Pylyshyn, sunt *productive*. Termenul "productiv" este ușor de explicat dacă ne

---

[199] Smolensky, PTC, pp. 783-785.
[200] Smolensky, PTC, p. 790.
[201] Jerry A. Fodor și Zenon W. Pylyshyn, "Connectionism and cognitive architecture: A critical analysis", *Cognition*, 28, 1988, pp. 3-71. Articolul este reprodus parțial în Goldman, *Op.cit.*, pp. 801-818. Fodor și Pylyshyn au avut acces la articolul lui Smolensky, ca și Smolensky la articolul lor. Aceasta face, de altfel, cu atât mai interesante articolele respective.

gândim că în literatura de specialitate *regulilor* li se spune curent *reguli de producție* sau chiar *producții*. Ceea ce vor să spună Fodor și Pylyshyn este că un sistem care poate opera cu reguli (de producție) adecvate va genera, cu ajutorul unui număr finit de reguli, o infinitate de construcții (asamblate urmând regulile). În particular, gândirea umană este productivă.[202]

O altă trăsătură a sistemelor cognitive este *sistematicitatea*. Pentru a înțelege despre ce este vorba, Fodor și Pylyshyn ne propun un contrast între două moduri de a învăța o limbă străină: (1) memorarea expresiilor dintr-un ghid de conversație uriaș; (2) învățarea limbii în mod normal.[203] Dacă ne uităm la exemplul învățării limbii finlandeze, discutat de noi mai sus, vedem imediat în ce capcană formidabilă am intra dacă am învăța pe de rost șabloane corespunzătoare unor expresii românești. Paralelismul de structură dintre "el este la pescuit" și "lacul este înghețat" din expresiile finlandeze corespunzătoare ne-ar scăpa. Am avea în memorie doar simple liste de cuvinte.

Sistematicitatea este legată, până la urmă, tot de reguli, de regulile care ne permit să trecem într-o limbă de la o expresie la alta și, mai profund, de la cunoaștere explicită la cunoaștere implicită. Nu ajunge să memorăm liste pentru a ști o limbă, trebuie să stăpânim reguli.

Fodor și Pylyshyn reproșează, în fond, conexionismului că tratează reprezentările ca pe niște liste.[204] Doar cu liste nu poți face mare lucru. Este ca și cum în KPROLOG (v. mai sus) am avea doar construcțiile cu "(CONSECINTA (...))", dar nu și pe cele de forma "(CONSECINTA ... DIN ...)". Concluzia este că nimic, în afara intervențiilor *ad hoc* ale constructorului, nu ar putea determina formarea într-o arhitectură conexionistă a mașinilor virtuale necesare pentru a avea productivitate și sistematicitate. Trebuie să recurgem la un limbaj și mecanismele sale pentru a explica trăsăturile cogniției. De aici și ideea că

---

[202] Fodor și Pylyshyn, Connectionism, p. 33 ș.u.
[203] Fodor și Pylyshyn, Connectionism, p. 37.
[204] Fodor și Pylyshyn, Connectionism, p. 49.

argumentele lui Fodor şi Pylyshyn se constituie într-un sprijin pentru ipoteza limbajului gândirii.

Care este replica lui Smolensky? Obiecţiile lui Fodor şi Pylyshyn vizează doar anumite sisteme conexioniste, spune el.. PTC include ipoteza unui *sistem dinamic conexionist* (v. capitolul al treilea pentru sisteme dinamice). Aceasta ar fi alternativa la mecanismele sintactice din paradigma simbolică. Smolensky crede că poate oferi, de asemenea, o alternativă şi la semantica din paradigma simbolică.[205]

Competiţia ipotezelor

Ştiinţa cogniţiei nu este o "ştiinţă" doar cu numele. Ca în orice ştiinţă, există ipoteze alternative. Tot ca în orice ştiinţă, este hazardat să alegi între ipoteze pe baza unor argumente pur speculative.

Am mai putea adăuga la aceste observaţii că selecţia ipotezelor este, de asemenea, greu de făcut pe baza unor rezultate de moment. Se confruntă, de fapt, *programe de cercetare*.

Nu are rost, din aceste motive, să tragem concluzii pripite cu privire la superioritatea unei ipoteze sau a alteia. Conexionismul a părut complet ieşit din competiţie în anii 1960 din pricina incapacităţii de a modela calcularea unor funcţii precum XOR. A revenit însă în anii 1980. Nu doar pentru că a modelat pe XOR. Conexioniştii au putut trece, între altele, peste critica lui Fodor şi Pylyshyn pentru că au realizat reţele care modelează regulile de producţie (vezi capitolul al treilea).

Orice rezultat practic obţinut este însă sub semnul întrebării privitoare la limitele sale. Până la ce nivel de complexitate pot ajunge ierarhii de maşini virtuale din arhitectura reţelelor conexioniste? Eu personal bănuiesc că există unele bariere.

La urmă, dar nu în cele din urmă, trebuie trasă şi concluzia că, în vreme ce în programele de cercetare din ştiinţele naturii filosofia este prezentă la nivelul *presupoziţiilor*

---

205 Smolensky, PTC, în special pp. 780-781.

programului, în ştiinţa cogniţiei filosofia este o parte a jocului propriu-zis. Şi, pentru că am început capitolul cu un citat dintr-o lucrare a unui reprezentant marcant al computaţionalismului, trebuie să menţionăm în încheiere şi interesul pentru legătura dintre conexionism şi filosofia minţii.[206]

---

[206] Vezi, de pildă, Terence Horgan şi John Tieson, *Connectionism and the Philosophy of Mind*, Kluwer Academic Publishers (în special William Bechtel, "Connectionism and the philosophy of mind: an overview", pp. 30-59).

Noi orizonturi

Ştiinţa cogniţiei, după cum arătam în primul capitol. are un caracter interdisciplinar. Până acum interferenţele explorate au fost însă doar cele dintre sistemele computaţionale, filosofie şi, în parte, lingvistică. Acest lucru este firesc dacă ţinem cont de impactul masiv al inteligenţei computaţionale asupra ştiinţei cogniţiei în ansamblul ei. Pasul făcut în continuare este cel al examinării şi altor interfeţe, între filosofie şi psihologie, intre filosofie şi teoria evoluţionistă.

Interferenţele de care vorbeam sunt *noile orizonturi* ale cooperării, inclusiv între discipline care păreau despărţite pe vecie, precum psihologia şi filosofia.

Psihologia cognitivă

Studiul capacităţilor cognitive ale minţii umane (percepţia, memoria, limbajul etc.) a existat şi ar exista şi independent de cognitivism. De altfel, cel care a sintetizat pentru prima oară perspectiva cognitivistă în psihologia cognitivă. Ulric Neisser,[207] a renunţat ulterior la cognitivism, în favoarea unei abordări *ecologice*.[208] Conform vederilor sale mai târzii, centrală pentru percepţie este activitatea subiectului. Informaţiile dintr-o scenă pe care o percepe subiectul uman sunt infinit de bogate, iar omul recurge la un proces de selecţie pozitivă.[209] Atenţia nu este altceva decât percepţie, din această

---

[207] Ulric Neisser, *Cognitive Psychology*, New York, Appleton, 1967. Cartea aceasta a contribuit, se pare considerabil, la răspândirea cognitivismului printre psihologi.

[208] A se vedea Ulric Neisser, *Cognition and Reality. Principles and Implications of Cognitive Psychology*, San Francisco, Freeman, 1976 (tradusă în rusă în 1981). Cartea este dedicată, de altfel, lui James şi Eleanor Gibson, reprezentanţi cunoscuţi ai orientării ecologice.

[209] Neisser, *Cognition and Reality*, cap.5, p. 97 (ediţia rusă).

perspectivă.[210] Conștiința este și ea mai degrabă un aspect al activității omului.[211]

Neisser creionează un contrast între vederile sale din 1967 și cele din 1976. În 1967 accentul cade pe urmărirea "fluxului" informațiilor în sistem (în creier); în 1976 el crede că vechea perspectivă este vulnerabilă din unghiul *validității ei ecologice*.

Cotitura intelectuală a lui Neisser amintește izbitor de aceea a lui Terry Winograd, cu accentul ei pe unitatea dintre limbaj și acțiune și pe rolul conversației (al interacțiunii dintre membrii unui colectiv).

Psihologia cognitivă de factură cognitivistă a fost printre vârfurile de lance ale științei cogniției, inclusiv la noi în țară.[212] În continuare mă voi referi doar la ea.

Psihologia cognitivă are, în linii mari, două variante. Una stă sub semnul paradigmei simbolice, a computaționalismului cu alte cuvinte. Alta stă sub semnul paradigmei subsimbolice, altfel spus a conexionismului. Cum unele dintre capacitățile cognitive par a se preta mai bine abordării simbolice, iar altele celei subsimbolice pare cât se poate de rezonabilă ipoteza că sistemele cognitive ale minții umane sunt, de fapt, hibride.[213] O astfel de arhitectură cognitivă hibridă propune, la noi în țară, Mircea Miclea. În varianta lui Miclea, stimulii intră mai întâi în câmpul atenției, pentru ca, pe parcurs, să treacă și prin rețele conexioniste, dar să fie prelucrați și în sisteme cu reguli în sens computaționalist.[214]

Din punct de vedere filosofic, un aspect foarte interesant al psihologiei cognitive îl constituie raporturile acesteia cu behaviorismul. Dacă între computaționalism și behaviorism

---

[210] *Ibidem*, p. 104.
[211] *Ibidem*, p. 122.
[212] Vezi contribuția școlii de la Cluj-Napoca și cartea lui Mircea Miclea, *Psihologia cognitivă*, Cluj-Napoca, Gloria, 1994, 488 p.
[213] Am văzut că există, de altfel, tendința de a construi și sisteme artificiale hibride.
[214] Miclea, *Psihologia cognitivă*, pp. 458-461.

incompatibilitatea este limpede, în schimb raporturile dintre behaviorism şi conexionism nu sunt tot atât de clare. Spre deosebire de behaviorism, conexionismul admite reprezentările. Într-unele dintre versiuni, reprezentările sunt locale (ele sunt atribuite unor unităţi, care pot să fie activate sau nu de alte părţi ale reţelei), într-altele ele sunt distribuite (sunt atribuite unor configuraţii de unităţi din reţea, o unitate putând participa la mai multe astfel de configuraţii). În schimb, cele două orientări împărtăşesc o presupoziţie *asociaţionistă*. Reţelele sunt antrenate pentru a obţine o legătură, o asociere între stimuli şi reacţii.

Computaţionalismul este nativist; presupune că e nevoie de structuri mentale înnăscute pentru a putea prelucra stimulii veniţi din exterior. Antrenamentul, presiunea mediului nu pot rezolva problema. Din punct de vedere teoretic nu ne putem mulţumi cu lanţuri de asociaţii între stimuli şi reacţii.

Testul crezămintelor false

Pot însă filosofii să treacă dincolo de genul de analiză a presupoziţiilor şi să intre mai direct în jocul dezbaterilor din psihologie?

Crezămintele (beliefs, în limba engleză) sunt una dintre "bijuteriile coroanei" din teoria cunoaşterii[215] şi din logica filosofică. Într-o perspectivă mai largă, crezămintele trebuie plasate în perspectiva discuţiei despre *atitudinile propoziţionale*.[216] O atitudine propoziţională are forma "A că *p*", unde A poate să fie, de pildă, "cred" sau "doresc", iar *p* este o parte propoziţională (propoziţie în sens gramatical sau un *conţinut propoziţional*)[217]. Curentă în logica filosofică este

[215] Pentru cunoaştere şi crezăminte vezi A. Phillips Griffiths (ed.), *Knowledge and Belief*, Oxford University Press, 1967.

[216] Vezi Nathan Salmon şi Scott Soames (editori), *Propositions and Attitudes*. Oxford University Press, 1988, 282 p.

[217] Ca în "cred că *Pământul este rotund*". Uneori forma lingvistică firească în limba română poate să ceară altceva în locul lui "că" (precum în "doresc să *merg la teatru*").

versiunea în care partea propozițională este un *conținut propozițional*. Evident, persoana care are atitudinea poate să varieze. Important este că ea are o *relație* cu un conținut propozițional. În cazul crezămintelor, persoana dă *crezare* conținutului propozițional.

Crezămintele sunt propoziții în sens logic: pot fi adevărate sau false. De pildă, cineva poate să creadă că Budapesta este capitala României. Persoana respectivă are, în acest caz, un crezământ fals (dă crezare unui conținut propozițional fals). Dar o persoană poate să dea crezare și unui conținut propozițional de genul "Andrei știe care este capitala României". Dacă Andrei crede că Budapesta este capitala României, atunci persoana respectivă are un *crezământ fals cu privire la ceea ce este în mintea* lui Andrei.

Ni se pare foarte firesc să atribuim crezăminte false altora. Dacă o persoană a ieșit din sală și, între timp, noi am schimbat subiectul discuției, atunci când persoana revine în sală ni se pare normal să o punem în temă. Ne dăm seama că are un crezământ fals despre ceea ce vorbim și încercăm să corectăm acest crezământ. Oamenii maturi au, în mod normal, această capacitate de *a citi mintea celorlalți*. Pot face oare și animalele sau copiii mici același lucru?

Întrebarea de mai sus a fost pusă sub forma "au maimuțele o *teorie a minții*?" de către Premack și Woodruff.[218] Daniel Dennett, unul dintre cei mai cunoscuți filosofi cognitiviști, a propus să se testeze capacitatea maimuțelor de a atribui altora crezăminte false, pentru a putea răspunde la întrebarea dacă au sau nu o teorie a minții.[219]

Înainte de a spune care au fost rezultatele testelor empirice, se impune un scurt comentariu cu privire la întrebarea lui Dennett. Ea are la bază o distincție filosofică între realitate și ceea ce credem noi despre ea, de fapt între realitate și minte. A

---

[218] D. Premack și G. Woodruff "Does the Chimpanzee Have a Theory of Mind?", *Behavioral and Brain Sciences* 4, 1978, pp. 515-26.

[219] Daniel C. Dennett, "Beliefs about Beliefs". *Behavioral and Brain Sciences* 1, 1978, pp. 568-70.

atribui altcuiva doar crezăminte care corespund realității înseamnă implicit a trata persoana respectivă ca pe un simplu depozit de adevăruri. O minte comite și erori. De aceea atribuirea de crezăminte false presupune implicit acceptarea ideii că și cealaltă parte are o minte.

Psihologii au preluat întrebarea filosofică și, mai întâi, s-au făcut experimente cu maimuțe. Premack a raportat rezultate, în linii mari, negative. A venit însă și ideea revoluționară a lui Wimmer și Perner de a aplica testul crezămintelor false copiilor mici.[220] Rezultatele au fost spectaculoase.

Cum au procedat psihologii? Scenariul, desigur simplificat, al experimentului este următorul: copilul urmărește o scenetă în care, să zicem, sunt două personaje, pe nume Ana și Maria. Ana are o ciocolată pe care o pune în sertar și iese din cameră. Cât timp Ana lipsește, Maria mută ciocolata în dulap. Ana revine în cameră. Copilul este întrebat unde crede Ana că se află ciocolata.

Copiii foarte mici spun că Ana crede că ciocolata se află în dulap. Ei se ghidează deci după realitate. Copiii mai mari răspund că Ana crede că ciocolata se află în sertar. Experimentele acestea au fost repetate de mai multe ori și vârsta la care este trecut testul a variat.[221] În mod normal, el este trecut la vârsta de patru ani.

Experimentele consacrate crezămintelor despre crezăminte marchează un moment crucial. O problematică filosofică sofisticată ajunge să intereseze și psihologia. Asemenea preocupări aveau să aducă pe masa de lucru a psihologilor chestiuni filosofice dificile privitoare la logica atitudinilor propoziționale, teoria înțelesului și teoria cunoaște-

---

[220] H. Wimmer și J. Perner, "Beliefs about Beliefs: Representation and Constraining Function of Wrong Beliefs in Young Children's Understanding of Deception", *Cognition* 13, 1983, pp.103-28.

[221] Pentru o prezentare succintă a acestor experimente și a cadrului mai general vezi Alan M. Leslie, "Child's Theory of Mind", in *Routlege Encyclopedia of Philosophy*.

rii. Filosofia, la rândul ei, a fost puternic marcată de experimente empirice, fără ca prin aceasta să "piardă subiectul", ca să spun așa, cum se întâmplă în cazul fizicii. Nu se pune problema ca, de acum înainte, acest subiect să fie doar apanajul unei științe, iar filosofia să analizeze rezultatele obținute. Mai mult decât atât, crezămintele interesează în mod inevitabil și inteligența artificială.[222] Avem toate motivele să tragem concluzia că o chestiune de filosofia minții a fost ferm ancorată în orizontul științei cogniției.

Interpretarea minților

Ne este familiară ideea de *interpretare* a unui text. Uneori, cu un termen mai pretențios, o denumim *hermeneutică*. De asemenea, ne ciocnim de interpretare, în alt sens decât acela de "hermeneutică", în logică, mai precis în semantica logică. Într-o carte recentă,[223] Radu J. Bogdan[224] propune să numim interpretare competența care le permite primatelor să atribuie atitudini, intenții, sentimente minților. Cu alte cuvinte, interpretarea este competența care permite "citirea" altor minți, dezvoltarea unei întregi *psihologii populare*.

Sintagma "psihologie populară" se referă la capacitatea minților umane de a se raporta spontan la alte minți în termeni precum "intenții", "dorințe" ș.a.m.d. și de a produce în acest cadru predicții și explicații ale comportamentului celorlalți. După cum am văzut în capitolul al doilea, behavioriștii au tins să

---

[222] Pentru utilizarea crezămintelor în programele de inteligență artificială vezi Dean, Allen și Aloimonos, *Artificial Intelligence*, pp. 273-277. Pentru un program de inteligență artificială care folosește crezămintele agentului (artificial) vezi "Oscar", scris de John L. Pollock (Departamentul de filosofie, Universitatea din Arizona). Programul (sursele în Lisp) și documentația aferentă sunt disponibile pe Internet (v., inclusiv pentru copyright, pagina de web a autorului și trimiterile făcute în această pagină http://www.u.arizona.edu/~pollock).

[223] Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, MIT Press, 1997, 304 p.

[224] Cititoarele și cititorii din România sunt familiarizați cu contribuții ale lui Radu J. Bogdan la știința cogniției din *Grounds for Cognition* (1994), tradusă în limba română, la editura ALL, de către Mircea Dumitru.

înlocuiască toată această teorie naivă şi limbajul ei cu ceea ce ei credeau că reprezintă o *psihologie ştiinţifică*. Dacă este să ne limităm la mintea umană, interpretarea minţilor nu este deci altceva decât psihologie populară sau naivă.

În *Temeiuri ale cogniţiei* Radu J. Bogdan pornea, ca să spunem aşa, de la anul zero al cogniţiei, de la cristale care se pot reproduce. Evoluţia precede viaţa biologică. Selecţia naturală operează şi în cazul cristalelor. Atâta doar că acestea sunt lipsite de un *scop*. Mai departe, forţa argumentului nu se bazează doar pe ideea că selecţia naturală, în cazul vieţii, va conduce până la urmă la minţi, ci pe ideea că selecţia este suficientă pentru a explica apariţia unor *organisme care au scopuri*. Partea fascinantă a argumentului rezidă ulterior în ideea că aceste organisme care au scopuri au resurse modeste de atingere a lor. în comparaţie cu forţele potenţial distructive care le înconjoară în mediu. De unde rezultă, până la urmă, succesul lor? Din *orientarea* către un scop. Iar un organism are *cunoaştere* dacă are acces la datele care-i permit să atingă scopul. Organismele pot dirija lanţuri cauzale în aşa fel încât să poată atinge scopurile. Iar o minte recurge pentru aceasta la reprezentări.

Nu ne putem noi oare forma crezăminte şi despre alte minţi? Ba da. Şi în felul acesta putem dirija şi un fel aparte de lanţuri cauzale! Este vorba de lanţurile care îşi au temeiul în eficacitatea cauzală a minţilor.

Interpretarea minţilor este desluşită de Radu J. Bogdan din perspectivă evoluţionistă. Aşa cum arată şi Radu J. Bogdan. deşi figuri de marcă ale ştiinţei cogniţiei, precum Daniel Dennett,[225] au evidenţiat virtuţile recursului la evoluţie, cultivarea valenţelor explicative ale acesteia nu este, de regulă, agreată în ştiinţa clasică a cogniţiei.[226]

Din perspectiva orizontului evoluţiei, interpretarea este o *adaptare*.[227] Ea conferă, cu alte cuvinte, avantaje în procesul de

[225] Despre spiritul evoluţionist al lui Dennett vezi Radu J. Bogdan. *Interpreting Minds*, p. 262.
[226] Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, p. 49.
[227] Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, p. 25.

selecție. Care ar fi *rațiunile* pentru care ființe precum maimuțele sau oamenii recurg la interpretare? Bogdan distinge trei serii de asemenea rațiuni, pe care el le-a botezat *epistemice, comunitare și politice.*[228] Denumirile acestea sunt sugestive, dar pentru a le prinde înțelesul trebuie urmărite detaliile tehnice. Activitățile comunitare asigură, de pildă, menținerea integrității grupului (luat într-un sens mai general decât cel de grup uman; poate fi și un grup de maimuțe), prin cooperare împotriva prădătorilor, făurire de unelte etc. "Politic" are, de asemenea, un sens mult mai larg decât cel uzual. Este vorba despre "competiție, exploatare, vicleșug și alianțe tactice" în grupuri foarte variate. Există politică, în acest sens, și în familie; există politică la mai toate mamiferele care trăiesc în grupuri.[229] În rezumat, cele trei serii de rațiuni corespund unor serii de *presiuni evolutive* generate în procesele de educație și comunicare (presiuni epistemice), viața în grup (presiuni comunitare) și manipulări și vicleșuguri (presiuni politice).

În viziunea lui Radu J. Bogdan, interpretarea ia startul (la copiii mici, de pildă) ca *interpretare situată* (dependentă de un context, de o situație concretă).[230] Ea este o *practică* fasonată de evoluție. De ce? Pentru că la fiecare cotitură a procesului evolutiv, conferă avantaje celor care o practică mai bine.[231] Dacă animalul poate urmări *linia privirii* altei ființe, atunci va putea deduce către ce se îndreaptă atenția celeilalte ființe și care sunt *scopurile* acesteia în lume.[232]

De ce începe, la trei-patru ani, copilul să treacă teste precum cel al crezământului fals? Interpretarea din stadiile inițiale este situată, dependentă de contextul concret. Copilul se îndreaptă însă, în stadiile mai târzii, către o interpretare nesituată. Nu mai depinde doar de ceea ce este aici și acum. Nu vede doar lucruri de genul privirii care se îndreaptă *acum* către ceva. Compară situații. Evaluează situații care nu mai există în

---

[228] Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, p. 31
[229] Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, pp. 31-32
[230] Cf. Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, p. 69 ș.u.
[231] Cf. Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, p. 78.
[232] Vezi analizonul privirii în Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, p. 138.

momentul actual. Copilul se îndreaptă către o *revoluție mentală*.[233] În contrast cu maimuțele, care rămân la o interpretare situată, copiii trec la interpretarea nesituată. Revoluția mentală eliberează de tirania contextului; cultura este cea care reintroduce constrângeri.[234]

Partea cea mai frapantă a argumentului de mai sus este legată de faptul că practici precum cea a recursului la vicleşug sunt strâns legate de fibra intimă a minții umane. Vicleşugul, pentru a fi eficient, presupune o interpretare corectă a intențiilor celuilalt, cuplată cu interpretarea adecvată a crezămintelor şi dorințelor, precum în povestea Calului Troian. Ulise interpretează bine mințile troienilor şi astfel grecii pătrund în cetate. În felul acesta, interpretarea permite dirijarea lanțurilor cauzale declanşate de alte minți – ceea ce şi era problema centrală analizată în acest paragraf.

Incapacitatea de a interpreta mințile

Cineva poate să aibă handicapul de a nu vedea sau de a nu auzi. S-ar putea ca handicapul să fie strict fizic, precum lipsa unor degete. Relativ recent, în 1943, doctorul Leo Kanner a descris un handicap care ține de dezvoltarea minții. El se concretizează, într-o formă a sa, prin incapacitate a comunica, printr-o redusă integrare socială. Kanner a denumit acest fenomen *autism*.[235] Alte forme de autism se caracterizează prin combinarea lipsei de interacțiune socială cu o stăpânire normală a limbajului şi trecerea testelor de inteligență la nivel mediu şi peste medie (varianta Asperger) sau prin pierderea deprinderilor dobândite între unu şi patru ani şi pierderea deprinderii de a folosi mâinile (varianta Rett), prin dereglarea semnificativă a unor comportamente (autism atipic).

---

[233] Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, p. 177.
[234] Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, p. 200.
[235] Cf. "What is Autism?", pagină de web a Autism Society of America (http://www.autism-society.org/autism.html) [actualizare din data de 17.04.1999].

Autismul nu este o boală. Dacă am folosi limbajul lui Chomsky, am putea spune că autiștilor le lipsește un *organ mental*, mai precis le lipsesc capacități legate de interpretarea minților. Rezultatul este că, în unele cazuri, au capacități de ordin logic perfect dezvoltate, dar nu pot pricepe glumele sau nu reacționează normal la tachinare. De asemenea, au serioase dificultăți de a înțelege durerea sau suferința altora.

Cazurile de autism au devenit adevărate teste pentru susțineri filosofice-cheie. Cel mai important pare a fi felul în care autismul pune sub semnul întrebării ideea filosofică larg răspândită, conform căreia capacitățile logice, cu alte cuvinte *rațiunea*, înțeleasă ca o facultate de a judeca logic sunt centrale pentru mintea umană. Or, pot exista autiști care au această capacitate logică perfect dezvoltată, dar nu sunt deloc buni interpreți ai altor minți, nu pot lega relații de prietenie sau folosi cu ușurință limbajul relațiilor interumane.[236]

În literatura de specialitate, fapte de acest gen au condus, firește, la ipoteza că există un *modul* (v. anterior ideea de modularitate a minții) care este răspunzător de interpretare. După unii autori, acest modul produce *teorii ale minții*. Altfel spus, modulul generează ipoteze și strânge dovezi în legătură cu mintea altora. Dacă modulul este defect, persoana nu "vede" mințile din jur.[237]

Ipoteza că autiștii nu "văd" mințile altora este coroborată de rezultatele obținute de către ei la testul crezămintelor false.

Există însă și o ipoteză aflată în competiție cu ipoteza defectării modulului dedicat teoriei minții. Conform acestei ipoteze, deficiența de care suferă autiștii este mai profundă. Ea

236 Într-una din prelegerile sale al Universitatea din București, Radu J. Bogdan îi compara cu programele de calculator centrate pe logică, care pot judeca fabulos de repede dar au un aer de robot lipsit de umanitate. Vezi și Radu J. Bogdan, *Interpreting Minds*, p. 166, unde scrie că "a avea concepte, drapate în haine lingvistice și procesate logic, nu înseamnă și a avea o interpretare a crezămintelor și intențiilor".

237 Cf. Peter K. Carruthers, "Autism as mind-blindness: an elaboration and partial defence", in P. Carruthers & P. K. Smith (editori), *Theories of theories of mind*, Cambridge University Press, 1966, pp. 257-273.

ține de lipsa unei capacități de a se angaja în exerciții de imaginație, în supoziții (de genul "să zicem că ..."). Această incapacitate îi face pe autiști să nu poată *simula* în mintea lor ceea ce se petrece în mintea altora.

Asemenea ipoteze conduc evident la iluminarea unor aspecte profunde ale funcționării minții umane și la controversele pe care sunt de natură să le stârnească asemenea investigații.

Care ar fi unele argumente în favoarea modulului dedicat teoriei minții? Dacă acesta ar lipsi, atunci persoana respectivă este văduvită de arsenalul de concepte și de capacitatea de a face inferențe cu privire la orice eu. Se pare că acest lucru este susținut de constatările empirice, conform cărora copiii autiști nu sunt în stare să-și amintească nici propriile lor crezăminte false.[238] Alte teste experimentale sugerează incapacitatea autiștilor tip Asperger de a relata trăiri interne (limbaj interior, de pildă).[239]

Pentru ipoteza lipsei capacității de a simula există însă, de asemenea, argumente. Autiștii nu se angajează în jocuri în care copiii pretind că sunt altceva sau altcineva. De aici ideea că ei ar avea, de fapt, o deficiență de imaginație.[240]

Deschideri către psihanaliză?

Până acum a fost vorba despre capacitatea de a interpreta sau nu și mai puțin despre ascunderea de interpretarea altora. Desigur, în cazul vicleșugurilor, o parte a artei este aceea de a nu permite celorlalți să ghicească intențiile celei sau celui care întinde o capcană.

---

[238] Carruthers, *Autism*, p. 260.

[239] Carruthers, *Autism*, p. 261.

[240] Carruthers susține că teoria conform căreia autiștii nu "văd" alte minți poate explica aceste cazuri prin lipsa de *motivație*: copiii autiști nu au acces la propriile trăiri și nu pot *gusta plăcerea* de a-ți închipui că ești o altă persoană sau că ești în altă parte.

Clasică este în psihanaliză explicația lapsusurilor. Acestea ar revela prezența unor dorințe ascunse. Ascunse chiar față de subiect. Ca și în cognitivism, în psihanaliză structura *mentală internă* este bogat articulată și prezintă o capacitate de a trece dincolo de lanțuri de stimuli și reacții. Specifică însă psihanalizei este ideea că sistemul minții are o structură *multinivelară.*[241] Are cel puțin două niveluri, unul la care propriile atitudini propoziționale sunt accesibile subiectului și altul la care acestea nu sunt accesibile, dar au o eficacitate cauzală.

Din această perspectivă, cel de al doilea nivel, cel ascuns privirii interpretative, găzduiește *dorințele inconștiente.* Acestea au acces, din când în când, la căile care conduc către ieșirile din sistem. Dacă ar fi să adoptăm anumite versiuni ale psihanalizei, de pildă cea care-și are originea în opera lui Lacan, mecanisme de tipul celor ale unui limbaj sunt în funcțiune la nivelul inconștientului.

Dacă încercăm să ne apropiem însă de versiunea clasică a psihanalizei, ceea ce vedem pare a fi mai degrabă un mod energetist de a înțelege mintea. Inconștientul "fierbe" și "supapele" lasă, din când în când, să scape vaporii fierbinți. Un asemenea model se apropie mai curând de mecanicismul atracției și respingerii ideilor despre care vom vorbi în continuare.

Trei modele ale minții

Acest paragraf încearcă să tragă o linie sub care să așeze o concluzie cu privire la drumul parcurs până acum în filosofia minții. De ce acum și nu după capitolul următor? Cred că motivele vor deveni evidente fie și din titlul respectivului capitol. Oricum, vor exista și acolo două modele ale minții și

---

[241] Pentru raporturile între știința cogniției și psihanaliză vezi Evelyne Caralp și Max Gallo, *Sciences cognitives et psychanalyse*, Toulouse, Milan, 1998, pp. 44-49.

cititoarele sau cititorii sunt liberi să încerce să le combine cu modelele de mai jos.

Ar mai fi de adăugat încă o observaţie preliminară. Titlul acestei paranteze rezumative este "Trei modele" şi nu "Cele trei modele". Nu există deci pretenţia exhaustivităţii. Tot ce aş susţine doar este că nu există multe modele ale minţii. Într-un fel, acest lucru este surprinzător. El arată, cred, că modelele minţii corespund unor mari viziuni din istoria ştiinţei şi a tehnologiei, precum şi unor diviziuni în câmpul cercetărilor: o viziune mecanică şi energetistă, una centrată pe ştiinţele şi disciplinele umaniste şi o viziune informaţională. Corespondenţa nu este strict biunivocă, dar analogiile sunt frapante.

- **Modelul asociaţionist. Termenul "asociaţionist" este teribil de simplificator, dar el sugerează ceva: mintea face legături între ceea ce se petrece în jurul ei şi comportamente. Behavioriştii au considerat că secretele minţii pot fi surprinse dacă studiem meticulos lanţuri lungi de asemenea legături. Pentru aceasta nici nu este nevoie să postulăm entităţi mentale. Legătura este totul. În alte versiuni ale modelului accentul este mai puternic pe atracţia şi respingerea ideilor. Iar în alte variante pe ceva care seamănă cu transformările energetice. Obiectele nu sunt oglindite de către minte, ci ele se transformă în energii ale dorinţelor noastre, pe care le refulăm şi le defulăm.**

- **Modelul acţional. Din nou termenul "acţional" poate să pară prea restrâns. Ideea modelului este legată însă strâns de imposibilitatea de a separa mintea de acţiune. Omul este o fiinţă implicată în lume. Este o fiinţă activă. Nu obiectele vin peste om, ci omul selectează din mediu. În acest model unitatea dintre minte şi lume, precum şi interacţiunile dintre minţi formează întreguri care nu pot fi înţelese dacă sunt disecate.**

- **Modelul computaţional. În acest model mintea are o structură internă bogată, iar cunoaşterea de care dispune mintea sub diferite forme este elementul care contribuie decisiv la rezolvarea problemelor cu care ea se confruntă. Structura internă a minţii are o arhitectură**

compusă din dispozitive capabile să preia, să memoreze, să prelucreze date şi să dirijeze fluxuri de date şi procese de prelucrare a datelor, precum şi să le transmită către ieşirile în exterior. Această arhitectură are o parte fizică şi o parte virtuală. Proprietatea crucială a acestei arhitecturi este marea ei flexibilitate. Pot exista diverse metode de exploatare a flexibilităţii: schimbarea părţii virtuale prin programarea dispozitivelor fizice; reconfigurarea dispozitivelor prin schimbarea unor parametri la nivelul structurilor subiacente dispozitivelor. Poate exista o prelucrare centralizată a datelor sau una în paralel.

Misterele minții

Dacă nu ar fi cam ciudat ca numai acest capitol să aibă motto, atunci sigur că extrasul care ar servi cel mai bine acestui scop ar fi "conştiinţa este cel mai mare mister"[242].

Într-un fel aşa este: *misterele* au în nucleul lor un mister central, de la care se trag toate celelalte. Cum se întâmplă de multe ori, trecerile sunt însă graduale. Nu tot ce nu ţine de conştiinţă este limpede şi nu tot ce ţine de conştiinţă este misterios.

Capitolul începe cu câteva date relativ tehnice despre reprezentarea cunoaşterii din perspectiva sistemelor artificiale. De ce ar fi notele tehnice despre reprezentarea cunoaşterii incluse aici? Evident, nu este nimic misterios în aceste tehnici dacă le luăm doar ca simple tehnici. Dacă ambiţia este însă aceea de a *reprezenta cunoaşterea* aşa cum o reprezintă şi mintea, atunci semnele de întrebare sunt numeroase. Ele vor fi puse în evidenţă de distincţia lui Chalmers între două modele ale minţii. Abia apoi urmează o trecere în revistă a unor versiuni ale abordării filosofice a conştiinţei.

Capitolul nu are rezumate sau concluzii. Prezentarea cărţii lui Chalmers despre conştiinţă se încheie însă cu concluzia că există temeiuri pentru a crede că studiul sistemelor computaţionale conduce la o lărgire mult mai substanţială şi surprinzătoare a orizontului nostru decât ni se pare la prima vedere. Un paragraf cu obiectivele atinse în acest sens ni se pare însă nepotrivit în cazul unui domeniu dinamic, cum este cel constituit de filosofia minţii şi ştiinţa cogniţiei. Ar însemna să anunţăm că acest ultim mare mister care este mintea a fost pătruns, ceea ce nu este cazul.

Oricum, acesta nu este ultimul capitol, deoarece bibliografia este aranjată sub forma unui ghid, care poate fi citit

---

[242] David Chalmers, *The Conscious Mind. In Search of a Fundamental Theory*, Oxford University Press, p. Xi.

și ca un rezumat al rezultatelor obținute și al problemelor ce-și așteaptă rezolvarea.

Câteva repere ale reprezentării cunoașterii

De multe ori, în textul de mai sus am făcut apel la ideea de *reprezentare*. Lucrurile au fost tratate însă din punctul de vedere care mi se pare prudent: reprezentările sunt prelucrate computațional; deci ceea ce intră și ceea ce iese din procesele computaționale constituie, dacă vrem să gândim așa, "reprezentări". Altfel, și mai prudent pare să vorbim despre *date*. Iar cel mai prudent este să vorbim, abstract, despre listele de biți, cum am și făcut-o adesea.

Istoria reprezentării cunoașterii în sisteme artificiale este cât se poate de recentă. Ea începe practic cu primii pași ai inteligenței artificiale. Iar a vorbi despre reprezentări in aceste sisteme înseamnă în primul rând o referire la structuri de date adecvate reprezentării cunoașterii.

După cum am arătat, sistemele expert, cel puțin din punct de vedere comercial, formează partea cea mai reușită a sistemelor computaționale artificiale. Nu se presupune că un sistem expert *are cunoaștere* în sensul în care spunem că oamenii posedă cunoaștere. Sistemul are însă o reprezentare a cunoașterii (de care dispune expertul uman). Această reprezentare în programul de computer are forma extrem de simplă a unor *reguli*. După cum se poate vedea din exemple prezentate aici, limbaje dedicate sistemelor expert, precum CLIPS, folosesc o notație de genul:

FAPTE

=>

ACȚIUNI.

Dacă sistemul găsește în baza sa de date FAPTE-le, atunci execută ACȚIUNI-le. Majusculele sunt folosite aici

intenționat, deoarece "FAPTE" înseamnă doar șiruri de simboluri formale corespunzătoare unor stări de lucruri, iar "ACȚIUNI"-le sunt operații cu simboluri formale.

Din punctul de vedere al filosofilor, o reprezentare familiară a cunoașterii este *rețeaua propozițională.*[243] Abstracția, în sensul tehnic din programare, a unei rețele semantice este o mulțime de *noduri* (sau puncte) și de *legături* între noduri. Legăturile pot fi de diverse tipuri (marcate prin etichete corespunzătoare). O propoziție este reprezentată sub forma unor noduri între care există legături. De exemplu, "Socrate" și "om" pot fi două noduri. Dacă nu au legătură, nu există o propoziție. Dacă legătura este de tipul "este", atunci propoziția e "Socrate este om".

Din punctul de vedere al elaborării de programe de computer, reprezentările de mai sus sunt foarte importate pentru că definesc structuri de date. O dată definite aceste structuri este posibil să fie proiectate metode de prelucrare a datelor care vor fi incluse în structurile respective. Iar dacă structurile de date și metodele sunt "împachetate" într-un singur tot, se poate construi un obiect. Cum am văzut deja, din obiecte se pot făuri programe.

De exemplu, pe o rețea propozițională este posibil să fie definită o metodă de generalizare existențială: de la "Socrate este om" se poate trece la "Există un om".

Un alt mod de a reprezenta cunoașterea este cel al *cadrelor* (în engleză "frame"). Am putea sugera felul în care arată abstracția unui cadru comparându-l cu un formular de cerere. Formularul necompletat are *rubrici* în care se pun date de bază sau date structurate complex (inclusiv sub forma unui cadru).[244]

---

243 Denumită și *rețea semantică*. Vezi Giarratano and Riley, *Expert Systems*. pp.69 ș.u. pentru o expunere introductivă.

244 Pentru o prezentare detaliată și exemple vezi H.Ueno et.al., *The Representation and Use of Knowledge*, cap. 3 (originalul este în Japoneză; am folosit traducerea în rusă: Moscova, Mir, 1989).

Visul lui Turing a fost acela că într-o zi un program va putea să se comporte ca o minte umană în asemenea măsură încât să nu poată fi distins de aceasta decât prin suportul fizic.

O parte cheie a visului lui Turing pare să fie însă legată de *înțelegerea* de către program a reprezentărilor. Dacă eu am o reprezentare a unei propoziții despre pisica noastră și o folosesc conștient, atunci sunt capabil să înțeleg *conținutul propozițional* aferent. Mai simplu, orice reprezentare aș avea despre motanul de acasă, dacă o folosesc conștient, atunci înțeleg că este vorba despre motanul de acasă.

După cum am văzut deja, adversarii inteligenței computaționale au folosit observații precum cea de mai sus pentru a respinge în bloc întregul efort de a construi sisteme artificiale inteligente. Pentru Dreyfus această încercare este o alchimie a secolului al XX-lea. Distincția care pare necesară este însă alta. Este o distincție între nivelurile (sau părțile) minții care funcționează automat și cele care funcționează conștient. Paradoxal, știm să le modelăm mai bine pe primele, deși avem o cunoaștere directă doar a celor din urmă.

Atunci când vorbim despre părțile accesibile și inaccesibile ale minții ar trebui amintit că filosofii își fac mari probleme din accesul la mintea altora, ba consideră chiar că este o mare problemă demonstrarea existenței altor minți. Cum s-ar spune, chestiunea arzătoarea este vindecarea autismului filosofic.

Să presupunem însă, pentru o clipă, că Robinson a ajuns pe insula sa și suferă de o amnezie completă: orice este legat de cultura umană a fost uitat. El poate însă continua să acționeze rațional, în sensul că este un maximizator de utilități. Robinson supraviețuiește. Teoria alegerii raționale ne ajută să înțelegem cum se poate petrece acest lucru.[245]

---

[245] Vezi David Friedman, *Price Theory*, ediția a doua, Cincinnati, South-Western Publishing Company, 1990, pp.2-15 (întreaga carte este o excelentă introducere în abordarea din perspectiva alegerii raționale a comportamentului uman).

Cheia experimentului imaginar de mai sus este legată de ideea că acțiunea rațională fără minte este perfect posibilă.[246] Ce poate face Robinson poate face și un computer programat în mod adecvat. Mintea noastră este problema reală. Există ea oare? Mai precis, s-ar părea că problema celorlalte minți nu poate fi despărțită de problema propriei noastre minți.

După cum am văzut, cercetările recente din știința cogniției au scos la iveală importanța capacității minții umane de a recunoaște existența altor minți și de a le interpreta. O parte a soluției problemei de mai sus se spune că ar sta în recunoașterile reciproce. Ce se face însă Robinson, cel puțin cât timp este singur pe insulă?

Pentru a specula în legătură cu un posibil răspuns, aș face o paranteză și aș menționa caracterul aparent superfluu al unora dintre distincțiile din limbile naturale. Sunt limbi care au anumite categorii. Altele nu le au, dar funcționează cât se poate de bine și fără ele. Iar, în sfârșit, limbajele logice tind evident să nu se încarce cu prea multe categorii.

Un exemplu frapant în acest sens îl constituie *genurile*. De ce există genuri? O posibilă sursă a lor este în credințele religioase cu privire la obiecte și fenomene.[247] Nu pare să existe un temei logic pentru genuri.

Ce ar putea readuce mintea în experimentul imaginar cu Robinson? Să zicem că Robinson își închipuie că tunetul este o voce care-i transmite un mesaj. Presupoziția este, în acest caz, din perspectiva lui Robinson, că există ceva care prelucrează cunoaștere și are o reprezentare a existenței lui Robinson în lume (căci îi transmite un mesaj). Jocul în care se angajează Robinson îl pune în aceeași situație în care sunt oamenii care recunosc existența altor minți.

---

[246] Pentru ideea "raționalității fără minte" vezi discuția din David Friedman, *Price Theory*, pp.15-17. El se referă explicit și la programele de computer care pot învăța.

[247] Cf. Götz Wienold, *Genus und Semantik*, Meisenheim am Glan, Verlag Anton Hain, 1967, pp.110 ff. Vezi întreaga carte pentru problema genurilor în lingvistică.

Ipoteza este jocul în care s-a angajat Robinson va reintroduce mintea în peisajul experimentului imaginat mai sus.

Care ar fi morala? Mintea umană, pe de o parte, nu este cu adevărat o minte dacă nu există și reprezentări *conștiente*. Pe de altă parte, ceea ce numim cultură umană joacă un rol în funcționarea minții. Religia este o parte a acestei culturi. Chiar dacă ar fi doar un produs al imaginației, ea tot este importantă, contrar celor susține de atei și liber-cugetători. Este un mod, de fapt, de a produce un exercițiu de imaginație aparte, care creează o minte care privește *ca pe o minte* pe cel care o imaginează.

Două concepții despre minte

Unul dintre reperele principale în peisajul ultimilor ani în filosofia minții îl constituie cartea lui David Chalmers *The Conscious Mind*. În ea, Chalmers distinge, ca și alți autori de altfel, două tipuri de concepții despre minte, care corespund în fapt cu două aspecte ale minții. Dacă veți avea răbdarea să parcurgeți prezentarea din paragrafele care urmează, veți vedea însă la ce poziție surprinzătoare ajunge Chalmers.

Știința cogniției, scrie Chalmers, deși nu are aproape nimic de spus despre mintea conștientă, are totuși o mulțime de lucruri de zis despre minte în genere. Știința cogniției furnizează explicații ale comportamentelor și este preocupată de acele stări mentale care sunt cauzal relevante pentru comportament. Găsim aici rădăcina unei *concepții psihologice despre minte*.[248]

Cealaltă concepție posibilă despre minte are la bază mintea văzută ca *trăire conștientă*. Din punctul de vedere al acestei concepții, există stări mentale trăite conștient. Acestea nu epuizează spectrul stărilor mentale, dar constituie un aspect dificil de înțeles al minții.

Cele două concepții despre minte, arată Chalmers, nu se exclud una pe alta. Ele vizează fenomene diferite.[249] Ele sunt

[248] Chalmers, *The Conscious Mind*, p. 11.
[249] *Ibidem*.

menite să explice însă prezența, între altele, a unor diverse moduri de a înțelege conștiința.

Pe de altă parte, după Ned Block, *conștiința* este un concept-cupolă, un fel de *mall* sub acoperișul căruia se vând fel de fel de lucruri.[250] De pildă, Block arată că, pentru a explica fenomene legate de conștiință, trebuie să distingem o *conștiință fenomenală* de o *conștiință care mediază accesul*. Prima are un conținut fenomenal, a doua are un conținut reprezentațional.[251]

La rândul său, Chalmers pune aspectele minții în corespondență cu două moduri de a înțelege conștiința, ca o conștiință *psihologică* și ca o conștiință *fenomenală*.[252] Trăsătura caracteristică pentru conștiința psihologică o constituie capacitatea de a raporta (de exemplu, verbal) stări mentale în care se află subiectul.

Nu este nimic misterios, până la urmă, crede Chalmers, în conștiința psihologică, deoarece este limpede că un sistem poate să scaneze stările sale interne și să folosească datele astfel obținute în procesele computaționale. Adevărata problemă o reprezintă conștiința fenomenală.

În orice caz, o primă concluzie este limpede. Termenul "conștiință" trimite la un mănunchi de concepte reunite sub o singură cupolă. Folosirea sa trebuie să includă și precizarea tipului de conștiință vizat.

Superveniența

Superveniența este un *cadru filosofic* în care pot fi duse nu doar discuții privitoare la filosofia minții. Îl veți găsi, de pildă, în filosofia morală. De asemenea, deși conceptul de *superveniență* a fost creat în secolul al XX-lea, probleme de

---

[250] Ned Block, "On a confusion about a function of consciousness", *Behavioral and Brain Sciences* 18, 2/1995, pp. 227-287.
[251] *Ibidem*.
[252] Chalmers, *The Conscious Mind*, pp. 25-26.

genul celor care se pun în cadrul supervenienței se ridică și atunci când se vorbește despre proprietăți emergente.[253]

Abstract vorbind, pentru a avea *cadrul* supervenienței este nevoie de două *mulțimi de fapte.* O mulțime va fi numită subiacentă sau de bază, iar cealaltă supervenientă sau de nivel superior. Principiul fundamental al cadrului este următorul: dacă este determinată regula apartenenței la mulțimea subiacentă, atunci este fixată și regula apartenenței la mulțimea supervenientă. Implicația inversă nu este adevărată.

Exemplul cel mai la îndemână aici este cel al sistemelor computaționale. Mulțimea faptelor subiacente este cea a proprietăților dispozitivelor fizice. Faptele privitoare la mașinile virtuale aparțin mulțimii superveniente. Pentru ca un program să poată fi rulat pe una dintre mașinile virtuale, dispozitivele fizice trebuie puse în funcțiune. Inversând lucrurile însă, același program poate rula pe sisteme fizic foarte diferite. Mașinile virtuale pot fi construite în sisteme de dispozitive fizic foarte diferite.

Un lucru ar trebui poate precizat. Dacă anumite fapte sunt constatate la nivelul supervenient, atunci nivelul subiacent nu poate arăta în așa fel încât aceste fapte să fie imposibile. Legile fizicii nu pot fi, din acest motiv, acceptabile dacă exclud existența vieții sau a omului (este așa-numitul principiu antropic).

De ce este atrăgător cadrul supervenienței pentru filosofi? Răspunsul este destul de simplu: (1) cele două niveluri nu sunt reduse unul la altul (vezi mai sus exemplul cu programele care nu pot fi reduse la o anume mulțime de evenimente fizice); (2) nu se instalează nici un dualism greu de explicat (programele, pentru a fi stocate sau executate, au nevoie de o mulțime subiacentă de fapte fizice).

Cadrul conturat mai sus este cadrul de bază. Pentru a dezvolta argumente sofisticate, filosofii extind acest cadru.

---

253 Simon Blackburn, "Supervenience". *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0

Principalul mijloc de extindere a cadrului îl constituie *lumile posibile*. Pentru nevoile prezentării care urmează "lumile" ar putea fi tratate chiar prin analogie cu "lumea" în care trăim găsim în ea indivizi, proprietăţi, relaţii. Prin abstracţie, aceştia pot deveni indivizi, proprietăţi şi relaţii în sens logic. Tehnic vorbind, principalul avantaj al unei lumi posibile este că putem relativiza conceptul de *adevăr* al unei propoziţii la lumi posibile. Astfel şi mulţimile de *fapte* despre care este vorba mai sus sunt relativizate la lumi posibile.

În cadrul astfel îmbogăţit, se pot face noi distincţii. Chalmers, de pildă, distinge între supervenienţă *locală* şi supervenienţă *globală*. O mulţime de proprietăţi *B* este supervenientă local peste o mulţime de proprietăţi *A* subiacente dacă orice individ *i* şi orice individ *j* care au aceleaşi proprietăţi *A* au şi aceleaşi proprietăţi *B*.[254]

Conceptul de supervenienţă locală este oarecum limitat, deoarece o copie exactă a Columnei lui Traian nu are exact aceeaşi valoare ca şi originalul. Lucrul acesta se vede chiar mai bine atunci când copia este pusă exact *în locul originalului*, cum este cazul leilor din Delphi (duşi, pentru a fi protejaţi, într-un muzeu).

Supervenienţa este *globală* dacă este definită pentru o întreagă lume posibilă. Dacă două lumi posibile *l* şi *w* au aceleaşi proprietăţi subiacente, atunci au şi aceleaşi proprietăţi superveniente.

Mai importantă, după Chalmers, este distincţia dintre supervenienţa *logică* şi cea *naturală*. Aici intră în joc felul în care este definit *universul accesibil* de lumi posibile printr-o relaţie de *accesibilitate R*: dacă *l* este o lume posibilă, atunci *w* aparţine universului accesibil dacă şi numai dacă există relaţia *R* între *l* şi *w*. Mai simplu spus, lumea *w* este o alternativă la *l*, dacă şi numai dacă este adevărat că *l* are relaţia *R* cu *w*. Dacă relaţia *R* înseamnă *logic accesibilă* (posibilă *logic*), atunci universul accesibil este cel al lumilor *logic* posibile. Dacă *R* înseamnă că *w* este o alternativă *naturală* (altfel spus, că *R*

---

[254] Chalmers, *The Conscious Mind*, pp. 33-34.

înseamnă că în *l* și *w* sunt valabile aceleași legi ale naturii), atunci universul accesibil este cel al lumilor *natural* posibile.[255]

Se observă că, dacă înțelegem prin *lume posibilă* o situație, atunci *univers accesibil* nu este altceva decât o mulțime de situații alternative.

Spuneam mai sus că *adevărul* este relativizat la lumi posibile. Cu alte cuvinte, fiind date *condiții de adevăr*, ele sunt îndeplinite sau nu de către o lume posibilă din universul dat. Chalmers distinge însă între două mulțimi de condiții de adevăr asociate unui enunț. Pentru aceasta trebuie să examinăm ceva mai îndeaproape ideea de "condiție de adevăr".

Ce înseamnă că enunțul "*x* este pătrat" e adevărat? Cu toții vom încerca să vedem ce *se înțelege* prin "pătrat". Poate vom descoperi ceva de genul "are toate laturile egale". Are mai puțină importanță cum anume formulăm ideea de pătrat. Important este că, într-o lume *l* dată există o mulțime a obiectelor care sunt pătrate. Aceasta este *extensiunea* lui "pătrat" în lumea *l*. Dacă luăm însă în considerare felul în care arată extensiunea lui pătrat în orice lume alternativă *w*, atunci spunem că am definit *intensiunea*.

Conceptele de mai sus sunt foarte alunecoase de îndată ce nu lucrăm cu termeni precum "pătrat". Am văzut deja acest lucru în discuția despre argumentul lui Kripke împotriva materialismului în filosofia minții.

Filosofilor, spre deosebire de istoricii tradiționaliști, le plac lumile *contrafactuale*. Ei și-ar pune bucuroși întrebări de genul "ce se întâmpla dacă Napoleon nu ar fi pierdut bătălia de la Waterloo?" dacă ar putea construi astfel un experiment imaginar care să aibă vreun rost.

Fie *r* o lume reală și *w* o lume contrafactuală în raport cu lumea *r* (o lume în care se întâmplă fapte care nu se întâmplă să fie adevărate în lumea reală, fapte de genul victoriei lui Napoleon la Waterloo). Să zicem, mergând pe urmele unui exemplu celebru, că vrem să fixăm intensiunea termenului

---

[255] Chalmers, *The Conscious Mind*, pp. 34-38.

"apă". Chalmers distinge două moduri de a face acest lucru. Fie pornim de la lumea luată drept reală, lumea *r*, şi în orice lume alternativă extensiunea termenului "apă" este fixată *ca şi cum* aceasta ar fi lumea reală, atunci se spune că s-a definit *intensiunea primară*. În cazul concret, în orice lume posibilă alternativă "apă" se referă *în sens primar* la lichidul pe care îl bem, la lichidul din lacuri, mări etc. Dacă se întâmplă ca o lume alternativă să fie ca şi lumea reală, atunci "apă" se referă la H_2O. Dacă extensiunea în orice lume posibilă alternativă este fixată *ca şi cum* aceasta ar fi o lume contrafactuală, atunci rezultatul este *intensiunea secundară*. În cazul termenului "apă" aceasta ar putea însemna că "apă" se referă în sens secundar la vreo substanţă cu o compoziţie chimică X_nZ.

Se vede acum de ce pot exista, în această versiune, două serii de condiţii de adevăr. Dacă evaluăm un enunţ de genul "*x* este apă" din punctul de vedere al intensiunii primare a termenului "apă", obţinem o serie de condiţii de adevăr. Dacă folosim intensiunea secundară, obţinem cealaltă serie. Similar, vom avea de a face şi cu două *conţinuturi propoziţionale* ale unui enunţ.[256]

Date fiind aceste noi distincţii şi maşinăria supervenienţei, dacă foloseşte lumi posibile, devine mult mai complexă. Care este intenţia care stă în spatele acestei maşinării conceptuale? Foarte simplu spus, Chalmers are nevoie de un spaţiu logic în care să poată face *analize conceptuale* (să tragă concluzii, cu privire la ce este necesar sau nu, din analiza conceptelor). Intensiunile primare se pretează unui asemenea tip de analiză. Intensiunile secundare ţin de zona lui *a posteriori*. În fond, ceea ce se încearcă este punerea cât mai bine la adăpost de obiecţii a concluziilor (surprinzătoare !) care vor urma. De aceea aceste distincţii însuşite de către Chalmers sunt plasate aici şi nu în contextul argumentelor lui Kripke contra materialismului în filosofia minţii. La un prim contact cu argumentele prezentate în

---

[256] Vezi Chalmers, *The Conscious Mind*, pp. 56-65 pentru detaliile acestei concepţii despre caracterul bidimensional al referentului. Chalmers sintetizează o întreagă literatură produsă de autori precum Putnam, Kripke, Kaplan şi alţii.

continuare, aceste măsuri de precauție filosofice pot fi însă ignorate.

Tipuri de explicații și experimente imaginare cu ființe zombi

Supervenienţa are un rol semnificativ de jucat dacă vrem să distingem între diverse tipuri de explicaţii. Dacă se explică existenţa unui fapt de nivel superior (un fapt la nivelul proprietăţilor superveniente) prin fapte de la un nivel subiacent, atunci *explicația* este una de tip *reductiv*.

Exemplul clasic de explicaţie reductivă în filosofia minţii îl constituie explicaţiile propuse de fizicalism, despre care am mai vorbit. În acest caz, nivelul subiacent este cel al proprietăţilor fizice. Fizicalismul nu este altceva decât un proiect filosofic de a oferi explicaţii reductive în termenii proprietăţilor fizice pentru orice fel de proprietate mentală.

O explicaţie este nonreductivă dacă ea face apel la fapte de acelaşi nivel sau la fapte de nivel superior. Explicarea acțiunilor, de pildă, drept rezultat al unor crezăminte şi dorinţe este o explicaţie *nonreductivă*. Dacă am lua în considerare efectul fizic ca atare al acţiunii ("piatra care a spart geamul"), atunci este vorba chiar de explicarea unor fapte subiacente, fapte de la nivel fizic, printr-o serie de fapte de nivel superior ("*x* a crezut că ..." şi "*x* a dorit ca să ...").[257]

În ştiinţa cogniţiei, explicaţiile sunt de tip *funcțional*, ele fac apel la funcţionarea unui sistem (abstract) de dispozitive. Se explică felul *cum* o maşină virtuală care face cutare sau cutare lucru poate fi realizată (fie prin programare explicită, fie prin antrenarea unei reţele) din alte dispozitive. Aceasta este o explicaţie de tip *reductiv*. În principiu, ea ar putea fi transformată într-o explicaţie care recurge la stări

[257] Chalmers, *The Conscious Mind*, pp. 43 – 48, pentru o discuție mai amănunțită a diverselor genuri de explicații.

neurofiziologice: cutare stare a rețelelor de neuroni reali este răspunzătoare de o anume funcție a sistemului.[258]

Se poate recurge oare la explicații reductive și în cazul conștiinței? Ideea lui Chalmers este că acest lucru este posibil în cazul conștiinței psihologice. Nu este posibil în cazul conștiinței fenomenale. Chalmers trece în revistă mai multe argumente menite să arate acest lucru. Unul dintre aceste argumente este construit în jurul experimentului imaginat de Frank Jackson, pe care l-am prezentat deja.[259] Ce este impresionant însă în cartea lui Chalmers este faptul că este produsă o întreagă serie de argumente care converg toate către o concluzie antifizicalistă.

Cele mai spectaculoase sunt argumentele care folosesc *zomboizi*. Termenul de "zombi" este preluat din literatura științifico-fantastică.[260] Din această perspectivă, o ființă *zombi* este "un corp fără suflet, înviat din morți, și folosit drept sclav".[261] Aspectul interesant în această definiție este lipsa de suflet. Un zombi are corp, este viu, dar nu are "suflet".

Din perspectivă filosofică, definiția de mai sus devine "o ființă care se comportă ca și noi și ar putea avea aceeași organizare funcțională ca a noastră, ba chiar aceeași structură neurofiziologică, dar nu are trăiri conștiente sau *qualia*"[262]. Personajul din experimentul lui Jackson era lipsit de trăirea culorilor pentru că stătea închis într-o cameră de unde totul se

---

258 Chalmers, *The Conscious Mind*, pp. 46-47, pentru acest mod de a vedea explicațiile din știința cogniției.

259 Cf. Chalmers, *The Conscious Mind*, pp. 103-104.

260 Dacă vă uitați pe Internet, veți găsi imediat referiri la povești, filme sau jocuri cu zombi. Un asemenea joc este, de pildă, *Zombie Dinos from Planet Zeltoid*, în care dinozauri zombi sunt pe punctul de a distruge planeta noastră (http://www.interplay.com/games/zombie.html).

261 Definiție apud L. S. Hauser, *Zombies Invade Philosophy*. http://members.aol.com/lshauser/zomboid.html [accesat 23.11.99]. Această pagină este foarte utilă pentru că are numeroase legături cu alte pagini despre zombi. Există aici și trimiteri la texte filosofice care conțin experimente imaginare cu zombi.

262 Larry Hauser, "Zombie", în *Dictionary of Philosophy of Mind*, pe web http://www.artsci.wustl.edu/~philos/MindDict/zombie.html [accesat 23.11.99].

vede în alb și negru. Un zombi nu are însă deloc trăiri. Dar poate funcționa aidoma unei ființe ca noi.

Este oare o ființă zombi posibilă? Dar în ce sens ar fi ea posibilă? Primul argument al lui Chalmers este că ființele zombi (în sens filosofic) sunt logic posibile. Putem examina, de pildă, o ființă zombi care este, din punct de vedere fizic și funcțional, exact ca și mine. Este o copie a mea în altă lume. Are chiar și conștiință psihologică. Nu are o conștiință fenomenală. Este **logic** posibilă pentru că este conceptual coerentă. Chalmers crede că *onus probandi* cade pe umerii celei sau celui care vede vreo contradicție logică într-un astfel de concept de zombi.

Se pare că un rol decisiv îl joacă aici ideea că un alt sistem poate fi funcțional echivalent cu mine, fără să fie *fenomenologic* echivalent. Mai simplu spus, intuiția este că explicația funcțională lasă loc, logic vorbind, unui sistem care nu are trăiri, dar se comportă aidoma unui om.[263]

S-ar putea ca argumentul de mai sus să nu convingă pe toată lumea. Obiecția ar putea fi de tipul "conștiința fenomenală" joacă totuși un rol în funcționarea minții (oricare ar fi acest rol). Există atunci un alt experiment imaginar, al cărui rezultat este că unor seturi de fapte fizice identice le corespund trăiri conștiente diferite. De data aceasta lumea alternativă este populată cu ființe care sunt fizic identice cu mine sau cu tine și, pe deasupra, sunt conștiente în sens fenomenal. Chalmers arată că este posibil ca trăirile conștiente să fie diferite. Acolo unde eu văd (în sens fenomenal) "roșu" omologul meu vede "verde". Este așa-numitul *spectru inversat*.[264]

Piesa cheie din angrenajul argumentului pare să fie următoarea: să zicem că omologul (meu) este doar funcțional echivalent cu mine, dar este făcut din siliciu. Atunci chiar că

---

[263] Nu întâmplător la originea acestor experimente cu zombi se află Searle. Despre Searle și zombi vezi comunicarea lui Larry Hauser, "Revenge of the Zombies" la Colocviul A.P.A. (filiala de Est), 29 decembrie 1995 (text pe web la http:// /members.aol.com/lshauser/zombies.html [accesat 23.11.99]).
[264] Chalmers, *The Conscious Mind*, pp. 99-101.

este conceptual coerentă ideea posibilității logice a inversării spectrului.

Alte argumente sunt legate asimetria epistemică și absența analizei. Asimetria epistemică este un nume pentru situația (ciudată) de a nu avea probe despre existența conștiinței decât din observațiile noastre interne. Alte observații sunt doar indirecte. Eliminativismul în raport cu conștiința este implauzibil numai pentru că noi suntem familiarizați cu trăirile conștiente. Absența analizei, pe de altă parte, înseamnă lipsa unei analize funcționale a conștiinței fenomenale.

Pe scurt, concluzia seriei de argumente aduse de Chalmers este că faptele legate de conștiința fenomenală nu sunt logic superveniente peste faptele fizice. Desigur, în funcție de rafinarea ideii de superveniență, se pot opera distincțiile de rigoare. Concluzia la care se ajunge ar fi însă tot aceea că nu este posibilă o explicație reductivă a conștiinței fenomenale.

Conștiință fenomenală și inteligență artificială

După concluzia că faptele ce țin de conștiința fenomenală nu sunt logic superveniente peste fapte fizice, să trecem în revistă trăiri conștiente. Exemple de trăiri conștiente sunt trăirile vizuale (clasic este exemplul culorilor), auditive, tactile, olfactive, gustul, durerea, ceea ce se numește *imaginația mintală* (producerea în minte de imagini care nu au corespondent în realitate, dar a căror percepție o putem trăi), gândirea conștientă, simțul eului.[265] Toate acestea constituie "cealaltă față" a minții noastre, prima fiind cea psihologică.

Absența unei explicații reductive a feței fenomenologice a minții noastre a fost denumită *lacună explicativă*.[266] Terminologia aceasta ar sugera un soi de lipsă care ar putea fi cumva eliminată. Nu este nimic de eliminat însă aici dacă

[265] Chalmers, *The Conscious Mind*, pp. 6-10.

[266] De către J. Levine în 1983 (cf. Chalmers, *The Conscious Mind*, p. 107).

acceptăm ideea imposibilității supervenienței logice. Faptele ce țin de conștiința fenomenologică sunt fapte suplimentare în raport cu faptele de ordin fizic.

Din acest punct, la prima vedere, te-ai aștepta ca discuția să ia în filosofie turnura pe care a mai luat-o în trecut. Faptele ce țin de conștiința fenomenologică ar ține de o zonă inaccesibilă investigației științifice. "Misterele" conștiinței ar fi cumva prin natura lor inaccesibile. Ar fi vorba despre mistere nu în sens metaforic, ci chiar la propriu. David Chalmers crede însă că este posibil un alt drum.

Cuvântul peste care nu trebuie trecut prea repede în toate argumentele discutate mai sus este "logic". Ființele zombi sunt logic posibile. Asta nu înseamnă că lucrurile nu se schimbă dacă luăm în considerare nu lumile alternative logic posibile, ci doar alternativele naturale. Punctul de vedere susținut de Chalmers este că există superveniență naturală a conștiinței fenomenologice, dar nu o superveniență logică a acesteia peste mulțimea faptelor fizice. Chalmers numește această viziune filosofică *dualism naturalist.*[267]

Implicația poziției de mai sus este însă o *expandare* a naturii. Faptele ce țin de conștiința fenomenală vin să se adauge celor fizice. Cu acest concept lărgit de natură se poate, mai departe, opera pentru a produce explicații *naturale* ale conștiinței.

Dacă o luăm pe acest drum, ne așteaptă la capăt o surpriză de proporții. Argumentele de mai sus au o structură izbitor de asemănătoare cu acelea ale criticilor inteligenței artificiale, mai precis cu cele ale lui Searle. Plasate însă în carcasa conceptuală creată de superveniență, ele conduc la ideea că sunt totuși posibile explicații naturale ale conștiinței fenomenale. Dacă aceste explicații sunt posibile, atunci este posibilă, cel puțin în principiu, realizarea de sisteme artificiale

[267] Chalmers, *The Conscious Mind*, p. 123 ș.u.

inteligente într-un sens foarte tare și anume sisteme care să aibă și trăirile noastre.[268]

Care este cheia argumentului în favoarea susținerii de mai sus? Totul ar ține, crede Chalmers, de implementarea unui sistem computațional. Pentru a realiza un astfel de sistem pornim de la abstracția sa (vezi capitolul despre *noile unelte* pentru acest sens al conceptului de *abstracție*). Ca să ajungă să fie un sistem real, un sistem abstract trebuie însă *implementat*. Structura cauzală a sistemului real trebuie să reflecte structura abstractă. Abordarea computațională oferă însă suficiente resurse pentru a "captura" structura cauzală relevantă.

În cel mai rău caz, ar trebui recurs la experimente filosofice imaginare de genul celui în care neuronii dintr-un creier care are trăiri conștiente sunt treptat înlocuiți cu mici demoni care au însușirea de a duce la bun sfârșit aceleași sarcini ca și neuronii. Înlocuirile sunt făcute treptat. Nu există nici un motiv pentru a crede că trăirile dispar.[269]

Perspectiva deschisă mai sus este cea unui funcționalism nonreductiv.[270] Organizarea funcțională a sistemului computațional determină trăirile conștiente. Conștiința nu se reduce însă logic la organizare funcțională.

Din perspectiva cărții de față acest argument este important deoarece coroborează poziția conform căreia sistemele computaționale nu sunt o simplă instanțiere a unor sisteme logice. În aceste condiții, ar fi și surprinzător ca numai metodele

---

[268] Chalmers, *The Conscious Mind*, pp. 314-315

[269] Pentru argumentarea pe care o implică acest experiment gândit vezi Chalmers, "Absent Qualia, Fading Qualia, Dancing Qualia", cap.7 din *The Conscious Mind*, pp. 247-275.

[270] Chalmers, *The Conscious Mind*, p. 274.

logice să permită realizarea de sisteme computaționale. De aici caracterul genuin al *noilor unelte*.

În jungla bibliografiei

Fişele făcute de-a lungul anilor, cu notiţe şi extrase pregătite pentru a scrie acest text, au luat aspectul unui labirint care mă deprimă. Nici forma electronică adoptată mai nou nu pare a fi mai puţin întortocheată. De aceea, a le transforma într-o listă alfabetică nu mi se pare cu rost. Voi încerca să găsesc firul sau firele Ariadnei prin acest labirint, în aşa fel încât cititoarea sau cititorul să poată alege calea cea mai potrivită.

Mai precis, bibliografia de mai jos este construită pe ideea "capetelor de fir": un număr relativ mic de lucrări citate, dar care o dată consultate permit descoperirea altor lucrări (citate de către autorii lucrărilor menţionate aici) şi aşa mai departe. Sunt menţionate şi unele "rădăcini" (*rădăcini* în sensul că nu mai conduc către altceva prin această metodă a *arborelui bibliografic*; Ryle *The Concept of Mind* este exemplul limită de "fundătură": nu are note de subsol şi, în text, trimite practic doar la Descartes). Nu sfătuiesc pe nimeni să ia aceste *rădăcini* drept puncte de plecare. Sunt nenumărate fire care pleacă din ele, se desfac şi se încurcă în aşa fel încât nu se ştie unde ajungi prin junglă şi dacă mai dai peste dezbaterile vii în prezent. Ca să te descurci ar trebui *să refaci istoria*[271] acestor căutări, lucru care este în afara obiectivelor pe care ni le-am propus aici.

În altă ordine de idei, un defect *local* al listelor bibliografice este lipsa, în bibliotecile din ţară, a titlurilor la care se face referire. Există două remedii ale acestor lacune. Primul este recursul la fonduri de carte relativ mici, dar selecţionate cu grijă. Nu veţi găsi toate titlurile, dar veţi găsi aproape toate <u>ideile</u> esenţiale. De exemplu, cei care au acces la Biblioteca Facultăţii

---

[271] Cred că *echilibrul prin răsfrângere*, cum se spune uneori, este cheia unei bune istorii: să reiei drumul de la rădăcini, dar cu o bună cunoaştere a "capetelor de fir" (a rezultatelor din prezent), să reconstitui rădăcinile şi apoi să faci mişcări de balans, pentru a echilibra înţelegerea, prin prezent, a trecutului cu iluminarea, prin trecut, a prezentului. Investigaţia care mi se pare cea mai inspirată din acest punct de vedere este cea a lui Jan Łukasiewicz din *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic* (1957).

de Filosofie a Universității din București pot consulta un fond de cărți de filosofia minții și știința cogniției al cărui nucleu a fost constituit, începând cu 1990, prin donațiile profesorului Radu J. Bogdan de la Tulane University (SUA).[272]

Pe de altă parte, entuziasmul organizatorilor Cercului de știința cogniției din Facultatea de Filosofie, Gabriel și Mihai Vacariu, a contribuit considerabil la depășirea barierelor bibliografice. Multe dintre titlurile menționate mai jos au fost găsite și reunite de către ei în biblioteca cercului.

Din păcate, nu toate titlurile de mai jos sunt disponibile în cadrul Universității din București. Multe lucrări se găsesc fie în biblioteca CEU la Budapesta, fie în biblioteci din Paris, Oxford sau Tulsa. Ar fi și greu să-i numesc aici pe toți cei care m-au ajutat să ajung la ele, dar le sunt profund îndatorat.

Am adăugat mici notițe explicative. Acestea pot da o idee cu privire la conținut, dar și cu privire la ce anume ar putea înlocui foarte bine titlul respectiv. De exemplu, o carte despre limbajul Pascal poate fi substituită cu alta. Cazul cărților de filosofie, este drept, e mai dificil, dar trebuie observat că oricum trebuie croit un drum prin jungla bibliografiei. Nu se poate citi tot.

Al doilea remediu la insuficiențele de ordin bibliografic este recursul la Internet. Filosofia minții și știința cogniției sunt excelent reprezentate pe Internet. Aș zice chiar că există un contrast, din acest punct de vedere, cu alte arii ale filosofiei (cu excepția textelor clasice). Cea mai bună ilustrare a acestei idei o constituie, cred, posibilitatea de a urmări, la zi, discuțiile care preced publicarea unui articol în *Behavioral and Brain Sciences*. Mari dezbateri din filosofia minții și știința cogniției s-au desfășurat prin intermediul acestei reviste (vezi

---

[272] Dacă veți deschide tratatul de știința cogniției editat de Michael I.Posner (*Foundations of Cognitive Science*, Cambridge[S.U.A.], MIT Press, 1989, 888p., cota III 1008) veți da peste următoarele rânduri, ce trădează entuziasmul generat de anul 1989: "Bibliotecii Facultății de Filosofie, și prin ea, prietenilor întru cogniție. Un omagiu și o modestă contribuție noilor timpuri politice și intelectuale. Radu J.Bogdan, București, iunie 1990." Fiecare carte pe care profesorul Bogdan a adus-o Bibliotecii Facultății de Filosofie, an de an începând cu 1990, stă mărturie pentru generozitatea sa și stabilitatea amintitei prietenii întru cogniție.

http://www.cogsci.soton.ac.uk/bbs/Archive pentru arhivele revistei; tot la această adresă veţi găsi şi cuprinsul revistei, precum şi articole propuse spre publicare şi care, după regula celebră a revistei, sunt comentate în mod deschis de către membrii comunităţii de specialitate).

Internetul, în măsura în care este accesibil, face ca decalajul informaţional dintre Est şi Vest să fie în mare măsură depăşit. Dacă este completat şi cu un mic laborator care să permită desfăşurarea investigaţiei în direcţia *filosofiei computaţionale* situaţia tinde să se apropie de normal în zona această zonă.

Volumul de faţă presupune o anume familiarizare cu logica. Referirile din text sunt indirecte şi netehnice. Câteva trimiteri la o literatură mai tehnică sunt incluse în continuare (v Miroiu, *Logica filosofică*, p. 200 pentru o instructivă trecere în revistă a nivelului de tehnicitate al literaturii relevante).

La urmă, dar nu în cele din urmă, ar trebui adăugat că foarte mult soft pentru ştiinţa cogniţiei poate fi găsit pe Internet (vezi pagina de web a Facultăţii de Filosofie a Universităţii din Bucureşti la http://www.fil.unibuc.ro pentru legăturile cu centrele de unde se pot obţine asemenea programe).

Bibliografii, ghiduri, dicţionare şi enciclopedii

- **CHALMERS, David. *Contemporary Philosophy of Mind: An Annotated Bibliography.* Pe Internet la http://www.u.arizona.edu/~chalmers/biblio.html** [Este probabil cea mai bună bibliografie de filosofia minţii. Conţine sute de titluri. Vechea adresă pe Internet era la ling.ucsc.edu/~chalmers. Schimbarea de adrese pe Internet este, desigur, o problemă. La nevoie, se poate căuta însă adresa dorită folosind cuvinte-cheie.]
- **CRAIG, Edward (editor general) şi Luciano Floridi (editor consultant). *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Londra, Routledge, 1998.** [Disponibilă şi pe CD-ROM. Cea mai vastă enciclopedie de filosofie conţine ample articole de filosofia minţii, precum şi bibliografii. Este foarte uşor de căutat prin ea în formatul electronic şi oferă o

posibilitatea de a arunca o privire asupra contextului mai vast, inclusiv istoric, al dezbaterilor din filosofia minții.]

- **DENNETT, Daniel. *Publications List* [URL = http://ase.tufts.edu/cogstud/pubpage.htm].** [Ghidul publicațiilor lui Dennett, unul dintre autorii cei mai importanți din filosofia minții și știința cogniției. Numeroase texte sunt publicate electronic.]
- ***Dictionary of Philosophy of Mind* [URL = http://www.artsci.wustl.edu/~philos/MindDict/main.html]** [Explicații ale termenilor fundamentali în filosofia minții și biografii. Puteți găsi și biografia lui Brentano, dar și pe cea a lui Rodney Brooks (unul dintre creatorii lui Cog) sau pe cea a lui Jerry Fodor.]
- **FIESER, James (editor) și Bradley Dowden (editor asistent). *Internet Encyclopedia of Philosophy*. URL = http://www.utm.edu /research/iep/ .** [Conține și o colecție de texte. Articolele sunt relativ scurte. Menționează reperele cele mai importante. De pildă, articolul despre *behaviorism* (din 1997) trasează distincția dintre behaviorism *hard* și *soft* (inclusiv *metodologic*), legătura dintre behaviorism și verificaționismul pozitivist, behaviorismul logic al lui Ryle, precum și criticile posibile la adresa behaviorismului.]
- **GUTTENPLAN, Samuel (ed.). *A Companion to the Philosophy of Mind*. Oxford, Blackwell, 1994.** [Articolele sunt ordonate alfabetic și sunt însoțite de bibliografii substanțiale. Ghidul acesta de filosofia minții include autoprezentări ale unor mari personalități ale domeniului: Chomsky, Davidson, Dennett, Dretske, Fodor, Putnam, Searle, Stalnaker. Există și articole consacrate lui Quine, Ryle, Turing și Wittgenstein. Guttenplan a scris o introducere amplă pentru cei nefamiliarizați cu filosofia minții.]
- **HODGES, Andrew. http://www.turing.org.uk/turing/ Turing.html** [Este locul de pe Internet de unde se poate porni explorarea științei cogniției. În fond, inteligența artificială începe cu Turing. Ca ghid, acest site de pe Internet este prețios prin orientarea pe care o oferă în opera lui Turing.]

- **HOUDÉ, Olivier şi Daniel Kayser, Olivier Koenig, Joëlle Proust, François Rastier (coordonatori).** ***Vocabulaire de sciences cognitives.*** **Presses Universitaires de France, 1998.** [În introducere sunt prezentate pe scurt disciplinele acoperite de către dicţionar: neuroştiinţa, psihologia, inteligenţa artificială, lingvistica şi filosofia. Este schiţat şi drumul parcurs de către ştiinţa cogniţiei în Franţa. Articolele sunt de tip enciclopedic, în sensul că tratarea subiectului este făcută din perspectiva mai multor discipline. Bibliografiile sunt extrem de preţioase pentru că permit urmărirea literaturii relevante şi în limba franceză.]

- **LAU, Joe. The International Directory of On-Line Philosophy Papers. URL = http://hkusuc.hku.hk/philodep/directory/ .** [Aceasta este o bază de date cu legături către diversele locuri de pe Intemet unde se găsesc texte de filosofie. Avantajul acestui ghid este că lucrările sunt clasificate şi nu trebuie căutat prin toată lumea pentru a le găsi. Evident, este mai mult decât o bibliografie tradiţională, deoarece poţi să ajungi rapid şi la texte.]

- **LYCAN, William G. "Philosophy of Mind" în *The Blackwell Companion to Philosophy*. Oxford, Blackwell, 1996, pp. 167-197.** [Cuprinde următoarele secţiuni: raportul corp-minte, behaviorism, teoria identităţii, funcţionalismul, psihologia cognitivă, inteligenţa artificială şi modelul computaţional al minţii, funcţionalism homuncular şi alte teorii, qualia şi conştiinţa, intenţionalitatea, ipoteza limbajului gândirii, instrumentalismul, eliminativism şi neurofilosofie, problemele psihologiei populare.]

- **MALATESTI, Luca. Philosophy of Mind. URL = http://lgxserver.uniba.it/lei/MINDE/Homemine.htm .** [Ghid al resurselor de filosofia minţii de pe Internet. Are baze de date cu legături către bibliografii, pagini de web, anunţuri ale manifestărilor ştiinţifice, reviste, lucrări de referinţă, instituţii, texte. Deosebit de utile mi s-au părut informaţiile cu privire la cărţile recent apărute şi cele care urmează să apară. Sunt indicate inclusiv legăturile către cărţile aflate în lucru. De exemplu, cunoscutul filosof John Perry elaborează o carte intitulată *Knowledge, Possibility and Consciousness* (pe baza prelegerilor Nicod) şi o variantă preliminară poate

di consultată pe web la URL = **www-csli.stanford.edu/~john/NICOD/VERSIONS/0-book/node1.html** Prezența variantelor de lucru pe Internet spune mult şi despre diferențe de mentalitate. Autorii nu se ascund într-o peşteră, de unde ies cu cartea gata şi aşteaptă laudele. Cartea este citită pe parcurs de colegi, se adună observații; autorul încearcă să respingă obiecțiile; dacă nu poate să o facă, atunci modifică textul său. În rezumat, toate aceste resurse şi ghidurile către ele țin de standarde mai degrabă neobişnuite pe la noi.]

- **NANI, Marco şi Massimo Marraffa (editori).** ***A Field Guide to the Philosophy of Mind.*** **URL = http://www.uniroma3.it/kant/field/index.html** . [În 1999 ghidul acesta este încă în construcție. Cuprinde eseuri destul de întinse pe marile probleme ale filosofiei minții plus bibliografii adnotate. Dintre temele deja acoperite menționăm: filosofia kantiană a minții, argumentul cunoaşterii (experimentul lui Jackson etc.), internalism/externalism, limbaj şi gândire, limbajul gândirii, metafizica minții, Pământurile îngemănate (vestitul experiment gândit propus de Putnam). Multe eseuri sunt semnate de autori din țările de limbă engleză. Există însă şi eseuri semnate de filosofi din Italia. De exemplu, eseul despre contrastul dintre internalism şi externalism este semnat de Alberto Voltolini (Universitatea din Torino – Vercelli). Exemplu de externalism este poziția lui Putnam (din 1975 încoace). Internalişti sunt autori ca Fodor, Chomsky, Jackendoff.]

- **Philosophie des Geistes [URL = http://www.philo.de/Philosophie-Seiten/themen/geist.htm]** [Ghid de legături pe Internet, inclusiv pentru Germania. Trimiteri utile la cărțile de filosofia minții şi ştiința cogniției apărute în Germania.]

- **RAGGETT, Jenny şi William Bains.** ***Artificial Intelligence from A to Z.*** **Londra, Chapman and Hall, 1992.** [Un dicționar elementar al inteligenței artificiale. Există şi o traducere în maghiară (Budapesta, 1994). Număr foarte mare de articole care explică termeni filosofici – un semn al relației aparte dintre filosofie şi inteligența artificială.]

- **WILSON, Robert A. şi Frank Keil (editori).** ***The MIT Encyclopedia of Cognitive Science*****. The MIT Press, 1999.** [Cât timp a fost în construcţie, înainte de a apărea în volum şi pe CD, enciclopedia a fost accesibilă liber pe Internet, până în iunie 1999. Aceasta face parte desigur din efortul autorilor de strânge cât mai multe reacţii critice faţă de proiect şi de texte ca atare. Din varianta finală sunt accesibile liber (URL = **http://mitpress.mit.edu/MITECS/**) rezumatele articolelor. Ele sunt practic ca un mic dicţionar de ştiinţa cogniţiei. Marele lor avantaj este însă altul. Rezumatele sunt însoţite de bibliografii substanţiale.]

- **ZALTA, Edward N. (editor).** ***Stanford Encyclopedia of Philosophy*****. URL = http://plato.stanford.edu/ .** [Articolele de filosofia minţii (câte sunt scrise până în acest moment) nu sunt foarte numeroase, dar sunt bine structurate şi utile De exemplu, articolul despre ştiinţa cogniţiei este semnat de către Paul Thagard. Începe cu un scurt istoric, în care George Miller, John McCarthy, Marvin Minsky, Allen Newell, Herbert Simon şi Noam Chomsky sunt prezentaţi ca fondatori ai domeniului. Continuă cu o secţiune despre reprezentări şi computaţii (ipoteza centrală a ştiinţei cogniţiei este că gândirea poate fi înţeleasă în termenii structurilor reprezentaţionale şi ai procedurilor computaţionale care le prelucrează – paralelismul este cu structurile de date şi algoritmii din programare). A treia secţiune este dedicată filosofiei. Accentul cade pe posibilitatea de a da din perspectivă computaţională soluţii unor vechi probleme filosofice. Sunt sistematizate şi criticile la adresa ştiinţei cogniţiei. O bibliografie şi o listă de legături pe Internet încheie articolul.]

Antologii şi introduceri

- **ANDLER, Daniel.(ed.)** ***Introduction aux sciences cognitives*****. Paris, Gallimard, 1992.** [Cuprinde o introducere în problemele calculului şi ale reprezentării, creierului, modularităţii minţii, limbajului şi comunicării, formării conceptelor şi teoriilor, sistemelor sociale văzute din

perspectivă cognitivă. Este rodul cooperării unor cercetători din Franţa[273], Canada, Anglia, Australia şi SUA.]

- **Block, Ned (editor). *Readings in Philosophy of Psychology*, Vol. II. Harvard University Press, 1981.** [Cuprinde texte importante, scrise de Chomsky, Fodor, Katz ş.a., precum şi dezbateri în probleme celebre, ca - de pildă – cea a ideilor înnăscute.]

- **BOGDAN, Radu J. (editor). *Mind and Common Sense*. Cambridge University Press, 1991.** [Este un volum colectiv, care reuneşte studii despre psihologia simţului comun, semnate - între alţii – de către Paul M. Churchland, R. Cummins, Colin McGinn, Alexander Rosenberg, Jonathan Bennett.]

- **BRADDON-MITCHELL, David şi Frank Jackson. *The Philosophy of Mind and Cognition*. Oxford, Blackwell, 1996.** [Introducerea porneşte de la discuţia despre dualism şi behaviorism; trece apoi la teoria identităţii şi funcţionalism, conţinut mental şi explicarea comportamentelor. Cuprinde părţi foarte utile despre experimentele imaginare propuse de către Frank Jackson. Autorii combină o introducere pentru cei care explorează pentru prima dată filosofia minţii cu dezvoltarea şi apărarea propriei viziuni în filosofia minţii. S-ar putea să greşesc, dar impresia mea a fost că volumul trădează un anumit izolaţionism filosofic – legăturile cu alte discipline interesate de cogniţie sunt practic tăiate. Autorii sunt centraţi pe funcţionalismul lor care privilegiază ideea că rolurile pe care simţul comun le asociază stărilor mentale conferă înţeles termenilor care se referă la stările mentale.]

[273] În Franţa, din perspectiva filosofiei, centrul unde se cultivă investigaţiile de filosofia minţii şi ştiinţa cogniţiei este CREA (Centre de Recherche en Epistémologie Appliquée). CREA este totodată vârful de lance al filosofiei analitice în Franţa. Directorul CREA este Daniel Andler, profesor la Paris X Nanterre. Dintre membrii Centrului, doamna Proust a fost editoarea părţii de filosofie a *Vocabulaire de Sciences Cognitives*. Pascal Engel, profesor la Sorbona, este cercetător în cadrul Centrului. Membri ai Centrului sunt şi Pierre Jacob, François Récanati, E. Pacherie. Centrul a publicat o serie întreagă de caiete, inclusiv unul dedicat filosofiei minţii (vezi URL = http://www.polytechnique.fr/laboratoires/crea/F/cahiers.html).

- **CARALP, Evelyne şi Alain Gallo. *Sciences cognitives et psychanalyse*. Toulouse, Milan, 1998.** [Introducere concisă, dar foarte utilă. Cuprinde elemente de psihologie cognitivă, neuroştiinţă, inteligenţă artificială şi psihanaliză.]

- **CHURCHLAND, Paul M. *Matter and Consciousness*. Ediţie revăzută. The MIT Press, 1996.** [Ediţia originală a apărut în 1984. Începe cu analiza a patru probleme: ontologică, semantică, epistemologică şi metodologică. Prezintă rezultatele inteligenţei artificiale şi ale neuroştiinţei. Expunere foarte clară şi concisă. Introducerea în neuroştiinţă este preţioasă pentru filosofi. Este probabil modelul de introducere în filosofia minţii din perspectiva ştiinţei cogniţiei.]

- **DENNETT, Daniel. *Kinds of Minds*. Londra, Orion, 1997.** [Prima ediţie 1996. Este tradusă în limba română la Editura Humanitas. O ilustrare excelentă a importanţei întrebărilor pentru filosofie. Foarte utilă pentru cei care vor să înţeleagă ce anume înseamnă *intenţionalitate* în filosofie: a fi despre, a fi orientat către altceva, a avea un obiect. Reprezentările au caracter intenţional: sunt orientate către un referent.]

- **ENGEL, Pascal. *Introduction à la philosophie de l'esprit*. Éditions La Découverte, 1994.** [Introducere în universul cauzelor mentale, crezămintelor, interpretării umane şi animale, conţinutului şi imaginilor mentale, identităţii personale şi al conştiinţei. În Franţa există şi o altă filosofie decât cea prezentă în jurnale. Această filosofie, de factură analitică, are printre reprezentanţii săi de marcă pe Pascal Engel.]

- **FLONTA, Mircea. *Cognitio. O introducere critică în problema cunoaşterii*. Bucureşti, ALL, 1994.** [Deşi teoria cunoaşterii este mai puţin implicată direct în ştiinţa cogniţiei decât filosofia minţii, zonele de suprapunere sunt totuşi semnificative (atitudini propoziţionale, discuţia despre empirism *versus* raţionalism în învăţarea limbii şi, fără doar şi poate, însuşi conceptul de cunoaştere). Mircea Flonta expune cu obişnuita sa limpezime şi sistematicitate aceste subiecte. A se vedea, în special, "Înnăscut şi dobândit" (pp. 105-112), inclusiv pentru terminologie (*minte, nativism, ştiinţa cogniţiei*). Am deviat de la terminologia din *Cognitio*

în cazul lui *belief*, pe care Mircea Flonta îl redă prin *opinie* (aici *crezământ*), şi *proposition*, pe care Mircea Flonta îl traduce prin *judecată* (aici *conținut propozițional*). Pentru o prezentare enciclopedică a teoriei cunoaşterii a se vedea Jonathan Dancy şi Ernest Sosa (editori) *A Companion to Epistemology* (Oxford: Blackwell, 1992), din care un prim volum a fost tradus în limba română la Editura Trei de către Dan Bărbulescu, Corina Ştefanov, Gheorghe Ştefanov şi Anabela Zagura. Interesant este că Dancy şi Sosa au un articol despre *alte minți*, în vreme de Guttenplan *Companion to the Philosophy of Mind* nu conține un articol separat pe această problemă tradițională în filosofia minții.]

- **GARDNER, Howard. *The Mind's New Science. A History of the Cognitive Revolution.* 1985 [Cu o postfață a autorului la ediția din 1987]** [O sursă de date foarte prețioasă, mai ales atunci când este vorba despre istoria ştiinței cogniției. Probabil că şi astăzi este lectura cu care ar trebui începută familiarizarea cu ştiința cogniției.]
- **GLOVER, Jonathan (editor). *The Philosophy of Mind.* Oxford University Press, 1976.** [Problematica antologiei este divizată în patru arii: descriere şi clasificare, modele ale minții, problema corp-minte, problema identității personale. Glover crede că studiile lui Derek Parfit ("Personal identity", pp. 142-162) şi Bernard Williams ("The self and the future", pp. 126-141) reprezintă pentru oricine adevărate teste ale interesului pentru filosofie: dacă eşti în stare să le comentezi, atunci eşti apt/aptă pentru filosofie. Oricum ar sta lucrurile, aceste investigații sunt, ce-i drept, veritabile modele de utilizare a experimentelor imaginare în filosofie. Ele fac apel însă la experimente propuse Shoemaker, aşa că nu este rău să vă uitați şi prin scrierile acestui filosof.]
- **GOLDMAN, Alvin I.(ed.) *Readings in Philosophy and Cognitive Science.* The MIT Press, 1993.** [Acoperă tematica impactului ştiinței cogniției asupra filosofiei în general. Capitolul al treilea este dedicat filosofiei minții. Ultimul capitol, cel consacrat fundamentelor conceptuale, cuprinde texte foarte importante pentru bazele ştiinței cogniției, inclusiv faimoasa dispută dintre Fodor şi Pylyshyn, pe de o parte, şi Smolensky de cealaltă parte. Simplul fapt

că volumul are peste 850 de pagini spune ceva despre explozia interesului pentru ştiinţa cogniţiei în filosofie.]

- **HANSEN, Frank-Peter (editor). *Philosophie von Platon bis Nietzsche*. Berlin, Directmedia, 1998.** [Această antologie pe CD-ROM, tipărită, s-ar întinde pe zeci de volume. Are însă şi lipsuri, poate tocmai din perspectiva filosofiei minţii. De pildă, din Aristotel sunt incluse doar *Organon*-ul, *Fizica*, *Metafizica* şi *Etica nicomahică* Avantajul este însă dat de posibilitatea de a căuta electronic. De exemplu, dacă vom căuta cuvântul *Physiognomie* (şi termenii înrudiţi), îl vom găsi nu doar la Hegel, ci şi la Aristotel, Paracelsus, Mendelssohn, La Mettrie, Rousseau, Herder, Lessing, Jean Paul, Lange. Hartmann, Schopenhauer şi alţi autori. Evident, referirile trebuie selectate. Este vorba uneori de "fizionomie" în sensul uzual al termenului. De asemenea, nu înseamnă că discuţia are aceeaşi greutate ca la Hegel ş.a.m.d Avantajele textelor electronice sunt însă considerabile, chiar şi atunci când este vorba despre căutări foarte simple.]
- **HAUGELAND, John (editor). *Mind Design*. The MIT Press, 1981.** [Una dintre antologiile care au contribuit la răspândirea ştiinţei cogniţiei. Cuprinde, între altele, studiile lui Newell şi Simon despre simboluri şi căutare, Minsky despre reprezentarea cunoaşterii, Marr despre inteligenţa artificială, Fodor despre solipsismul metodologic, Davidson despre mintea materială, precum şi reflecţiile critice ale lui Dreyfus şi Searle.]
- **HEIL, John şi Alfred Mele (editori). *Mental Causation*. Oxford, Clarendon Press, 1995.** [Davidson precizează, în "Thinking Causes" (pp. 3-17) modul în care a introdus ideea de *superveninţă* în filosofia minţii şi raporturile cu felul în care ea a fost folosită în filosofia morală de către Moore şi Hare. Pentru Davidson un predicat *p* este supervenient peste o mulţime de predicate *S* dacă *p* nu poate servi drept trăsătură distinctivă a unei entităţi fără ca să poată fi folosit în acelaşi scop un predicat din *S*. Cazurile interesante sunt cele în care *p* nu poate fi redus la predicatele din *S* Davidson precizează apoi atitudinea sa faţă de idei ale lui Kim, Fodor şi alţii. Tot în acest volum Frank Jackson şi Philipp Petit semnează "Some content is narrow"

(pp. 259-282). H. W. Noonan scrie despre gânduri dependente de obiecte (despre disputa internalism-externalism, cu alte cuvinte).]

- **HEIL, John. *The Philosophy of Mind*. Routledge, 1998.** [Este o introducere din perspectivă *metafizică* în filosofia minţii.]
- **HONDERICH, Ted. (editor). *Philosophy Through Its Past*. Pelican Books, 1984.** [Filosofia actuală a minţii şi, cu atât mai mult, ştiinţa cogniţiei au memoria scurtă. Scrierile din jurul anilor 1975-1980 sunt deja *clasice*, ca să nu mai vorbim de textele dintre 1950-1975, care în mod sigur sunt clasice. Asta nu înseamnă că nu este interesant să ne aruncăm o privire mai atentă în trecutul mai îndepărtat. Reputata colecţie de eseuri editată de Honderich selectează nouăsprezece nume din istoria filosofiei (de la Platon la Sartre). O treime dintre eseuri au o tematică centrată pe probleme de filosofia minţii. Anthony Kenny îl studiază pe Toma d'Aquino din perspectiva conceptului de *intenţionalitate*. Pune în evidenţă rosturile conceptului aristotelic de *formă* pentru înţelegerea intenţionalităţii (formele pot fi în natură, dar pot fi şi în minte). Gândim în forme universale, dar în *contexte* senzoriale. Bernard Williams scrie despre *cogito* şi *sum* la Descartes. Ceea ce mă derutează oarecum în textul lui Williams este felul în care el se centrează pe structura inferenţială, nu pe experimentele imaginare când este vorba de domeniul evenimentelor de gândire (*thought-events*). J. L. Mackie discută teoria percepţiei la Locke. Din cunoscuta carte a lui Barry Stroud despre Hume este ales capitolul despre acţiune, raţiune şi pasiune. Alasdair MacIntyre încearcă să găsească la Hegel un sprijin în favoarea ideii că fizica nu poate oferi o explicaţie cauzală a reflecţiei raţionale şi a conştiinţei. Hegel se raporta polemic la fiziognomie şi frenologie. Obiecţiile hegeliene, dacă ar sta în picioare, s-ar aplica şi neuroştiinţei din ziua de azi. Dacă "vedem" că o persoană are o expresie facială tristă, lucrul acesta se explică hegelian prin convenţii culturale. În altă cultură, ar trebui să "vedem" conform convenţiilor locale. Nu este nimic de corelat cu ceva intern. Ayer atrage atenţia asupra analizei minţii la Russell (fără să focalizeze, este adevărat,

întreaga discuție pe problemele minții). Russell credea că sunt două moduri de a ne referi la un obiect: putem să-l *indicăm* (în engleză: *point*) sau să-l descriem. Pentru ca *indicarea* să funcționeze este nevoie ca obiectul să existe. Iar existența sa este stabilită prin datele senzoriale din prezent. Putem oare indica şi un obiect de care doar ne amintim? Până la urmă, Russell avea să ajungă la concluzia că la obiectele din memorie avem acces tot indirect. (Vezi şi Russell *The Analysis of Mind* mai jos, în secțiunea despre problemele tradiționale.) În sfârşit, Danto pune în evidență felul în care, dincolo de expresiile strălucitoare ale lui Sartre, de genul *L'enfer c'est les autres*, se găseşte o rafinată sensibilitate filosofică pentru problema altor minți. Starea de *ruşine*, de pildă, nu este inteligibilă filosofic, din perspectiva lui Sartre, decât dacă este presupusă existența altor minți. Aşadar filosofia minții este o prezență considerabil mai veche în istoria filosofiei decât ar sugera-o notele de subsol ale majorității scrierilor de specialitate din ziua de azi. Diferența cred că este dată de impactul ştiinței cogniției. De aici şi limitele tradiției, mai ales că o traducere a vechilor idei în cadru cognitivist, aşa cum se face în antologia lui Honderich în cadru analitic, lipseşte.]

- **HOOK, Sidney (editor). *Language and Philosophy*. New York, 1969. [Traducere în italiană (Roma: Armando, 1971)]** [Conține lucrările unui simpozion de la Universitatea din New York din 1968. Secțiunea dedicată raporturilor dintre lingvistică şi filosofie se deschide cu intervenția lui Noam Chomsky. Chiar de la bun început Chomsky afirmă că lingvistica şi filosofia sunt de nedespărțit. Dacă vom corela această afirmație cu cea a lui McCarthy despre legătura dintre inteligența artificială şi filosofie şi cu insistența aceluiaşi Chomsky în direcția unei legături între lingvistică şi psihologia cognitivă, regăsim sistemul de raporturi care stă la baza ştiinței cogniției ca demers multidisciplinar.]

- **JOHNSON-LAIRD, Philip. *The Computer and the Mind. An Introduction to Cognitive Science*. Ediția a doua. Fontana Press, 1993.** [O excelentă introducere în ştiința cogniției făcută din perspectiva psihologului. Cuprinde şi o prezentare a teoriei modelelor mentale dezvoltate de

Johnson-Laird. Dacă vreau să prind ideea că "dulapul se află la dreapta frigiderului", atunci un item din model va fi pus la dreapta altui item. Ambiţia este de a pune în evidenţă felul în care situaţiile pot fi reprezentate în minte.]

- **LEVY, Bruno (redactor-şef) şi Emil Servan-Schreiber (realizator).** ***Les Secrets de l'intelligence.*** **2 CD-ROM. Paris, Hypermind [URL = http://www.hypermind.com] în colaborare cu Ubi Soft, 1997.** [Se vorbeşte cu groază în unele cercuri despre dispariţia cărţilor. Cel puţin în cazul lucrărilor de popularizare a ştiinţei câştigul pare însă evident. Cele două CD-uri realizate la Paris prezintă ştiinţa cogniţiei cu o forţă pe care nu ar putea-o avea nici o carte. Textul este combinat cu expuneri filmate. Poţi face chiar experimente. Poţi vedea faimosul robot Cog în acţiune. Îl poţi asculta pe Rodney Brooks vorbind despre Cog. Grafica arată, de asemenea, fascinant şi, desigur, creierul nostru – cum spun realizatorii – ne surprinde. Despre inteligenţa artificială şi programele expert vorbeşte Herbert Simon. Imagistica mintală este prezentată de către Stephen Kosslyn. Iar conţinutul, deşi este cel al lucrărilor de popularizare, dat fiind caracterul multidisciplinar al ştiinţei cogniţiei, poate fi util studenţilor şi chiar celor care se ocupă cu ştiinţa cogniţiei, dar nu s-au specializat în zona pe care o tratează secţiunea respectivă.]

- **McGINN, Colin.** ***The Character of the Mind.*** **Oxford University Press, 1997.** [Susţine că distincţia dintre filosofia psihologiei şi filosofia minţii este similară cu cea dintre filosofia lingvisticii şi filosofia limbajului. Bibliografia folosită nu este întinsă, dar oferă un model de selecţie exemplară: Armstrong, Davidson, Kripke, Nagel, Putnam, Chalmers, Burge, Fodor, Stich, Penrose, Searle, Parfit, Shoemaker, Chomsky şi câteva alte nume cu o greutate similară.]

- **McGINN, Colin.** ***Problems in Philosophy. The Limits of Inquiry.*** **Oxford, Blackwell, 1993.** [Conţine capitole dedicate conştiinţei, eului, identităţii personale, dar şi înţelesului, liberului arbitru şi ordinii cauzale, cunoaşterii şi adevărului. Vezi şi McGinn, *The Problem of Consciousness.*]

- ***PERSEUS PROJECT***. [Pe Internet există Perseus Project Cuprinde, între altele, o colecţie de scrieri filosofice greceşti Proiectul Perseus are şi textele în original, şi traduceri, şi analize gramaticale, şi dicţionarul Liddel-Scott. A se vedea de asemenea, *Thesaurus Linguae Grecae: Greek Texts* (colecţie completă a textelor greceşti în format electronic) Cu aceste surse nu se întâmplă, ca în antologia lui Hansen să nu găseşti Aristotel *De Anima*. Singurul regret este că utilitatea pentru filosofia minţii este limitată.]

- **PLÉH, Csaba (ed.). *Kognitiv tudomány*. Budapest. Osiris, 1996.** [În mod sigur aceasta este o carte utilă şi pentru mulţi cititori şi cititoare de limbă maghiară din România. Antologia a fost pregătită pentru Colegiul Invizibil din Budapesta. În introducere, Pléh este de părere că presupoziţiile filosofice ale computaţionalismului sunt realiste (regulile sunt stări mentale ale subiectului), iar ale conexionismului sunt nominaliste (regulile există doar în mintea cercetătorului).]

- **POSNER, Michael I. (editor). *Foundations of cognitive science*. The MIT Press, 1989.** [Trecere în revistă amplă a ştiinţei cogniţiei. Capitolul omonim – cel introductiv – este semnat de Herbert A. Simon şi Craig A. Kaplan. Simon este unul dintre părinţii inteligenţei artificiale şi ai ştiinţei cogniţiei o personalitate al cărei prestigiu trece dincolo de graniţele acestor domenii (Simon este laureat al premiului Nobel pentru economie).]

- **ROSENTHAL, David M.(ed.) *The Nature of Mind*. Oxford University Press, 1991.** [Antologia are cinci părţi: (1) problemele minţii; (2) eul şi alte minţi; (3) minte şi corp. (4) natura minţii (gândire, percepţie, conştiinţă, eu şi persoană); (5) explicaţia psihologică.]

- **SMITH, Peter şi O. R. Jones. *The Philosophy of Mind*. Cambridge University Press, 1987.** [Partea întâi examinează dualismul. Partea a doua este consacrată atitudinilor propoziţionale şi evaluării teoriei funcţionaliste a minţii. Partea a treia este consacrată senzaţiilor, gândirii şi libertăţii.]

Probleme tradiționale în filosofia minții

Jerry Fodor scrie că atunci când era în primii ani de facultate filosofia minții avea două părți mari: problema raportului corp-minte şi problema altor minți.[274] Experiența mea a fost similară.[275] Acestea şi sunt probleme centrale în discuțiile tradiționale de filosofia minții. Nu sunt însă şi singurele probleme discutate de-a lungul istoriei filosofiei minții.

- **DENNETT, Daniel. Recenzie la Karl R. Popper şi John C. Eccles *The Self and Its Brain* in *The Journal of Philosophy* LXXVI, 2/1979, pp. 91-97.** [Dennett susține că volumul lui Popper şi Eccles are două defecte majore: autorii nu sunt coautori – părțile scrise separat de cei doi sunt discordante, iar discuția dintre ei are loc înainte ca ei să le scrie şi nu rezolvă diferențele; autorii ignoră literatura recentă. Dennett avea să folosească totuşi, ulterior, sugestia lui Popper că noi punem ideile să moară în locul nostru – v. Dennett, *Kinds of Minds*, p.116.]
- **DESCARTES, René. *Méditations métaphysiques*. Presses Universitaires de France, 1956. [Ediția a doua: "Quadrige", 1988]**
- **FELDMAN, Fred. "Kripke and the identity theory" în *The Journal of Philosophy* LXXI, 18/1974, pp. 665-676.** [Comentat de William G. Lycan. Prezentat la Simpozionul despre Kripke şi materialişti din 1974.]
- **KIM, Jaegwon. *Supervenience and Mind*. Cambridge University Press, 1993.** [Discuțiile despre tradiționala problemă corp-minte sunt mai rafinate în prezent, grație recursului la *superveniență*. Acest instrument analitic este folosit şi în dezbaterile despre conştiință. Kim este unul dintre autorii de referință în materie de superveniență.]

---

[274] Jerry Fodor, Autoprezentare în Guttenplan (ed.) *Companion*, p. 292.

[275] Cu precizarea că am aflat despre problema corp-minte la cercul organizat de profesorul Mircea Flonta. Nu exista un curs de filosofia minții, în Facultatea de filosofie. Evident, exista un curs de psihologie. Cât despre problema altor minți, de ea am aflat tangențial, din pricina interesului pentru Wittgenstein, cultivat – în anii '80 – la un cerc al cărui mentor era tot Mircea Flonta.

KRIPKE, Saul A. "Naming and Necessity" în D. Davidson şi G. Harman (editori), *Semantics of Natural Language*. Ediţia a doua. Reidel, 1972, pp. 253-355. [A se vedea critica din final la adresa teoriei identităţii (pp. 334-342).]

KRIPKE, Saul A. *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Oxford, Blackwell, 1982. [Conţine şi un post-scriptum despre Wittgenstein şi problema altor minţi.]

MORICK, Harold (ed.). *Wittgenstein and the Problem of Other Minds*. McGraw-Hill, 1967. [Cuprinde, între altele, şi critica lui Chihara şi Fodor – din 1965 – la adresa analizei făcute de către Wittgenstein termenilor mentali ai limbajului obişnuit.]

O'CONNOR, John (ed.). *Modern Materialism: Readings on Mind-Body Identity*. New York, 1969. [Înţelegerea aprofundată a disecării teoriei identităţii, de la Saul Kripke şi Frank Jackson la David Chalmers, nu se poate lipsi de consultarea surselor şi evaluărilor critice reunite în acest volum: texte de J.J.C. Smart, Norman Malcolm, Richard Rorty, Richard Brandt, Jaegwon Kim şi alţii.]

POPPER, Karl R. *Knowledge and the Body-Mind Problem*. Londra, Routledge, 1994. [Tradusă în româneşte de Florin Lobonţ la Editura Trei (1997).]

POPPER, Karl şi John C. Eccles. *The Self and Its Brain*. Springer, 1977 [ediţia originală; ediţie revizuită 1881]. Routledge and Kegan Paul, 1984. [Ca în toată filosofia sa târzie, Popper distinge între trei lumi: *lumea 1* – obiecte şi stări fizice -, *lumea 2* – cea a stărilor mentale şi *lumea 3* – conţinuturile obiective ale gândirii. Cele trei lumi interacţionează. Interacţiunea dintre lumea 1 şi lumea 2 este mai bine înţeleasă dacă luăm în considerare rolul lumii 3 – gazda ideilor, ipotezelor oamenilor – care face posibilă selecţia critică a ipotezelor. V. şi recenzia lui Dennett la carte.]

PUTNAM, Hilary. "Mind and Body" în *Reason, Truth and History*. Cambridge University Press, 1981. [Putnam expune pe scurt punctul său de vedere mai vechi, zis

funcţionalist, dar apoi dezvoltă rezervele sale critice legate de caracterul calitativ al senzaţiilor.]

- **PUTNAM, Hilary. *Mind, Language and Reality. Philosophical Papers, Volume 2.* Cambridge University Press, 1975.** [Studiile 14-22 sunt cele în care Putnam dezvoltă poziţia sa *funcţionalistă* în filosofia minţii (de care ulterior avea să se distanţeze). Ca interval de timp, aceste studii acoperă deceniul al şaptelea şi începutul deceniului al optulea al secolului al XX-lea. Cel mai discutat astăzi dintre studiile din acest volum este însă "The meaning of 'meaning'" (pp. 215-271). Faimoasă este întrebarea, pusă în acest studiu, dacă "înţelesurile sunt în cap?" (p. 223) Putnam propune experimentul său imaginar cu cele două Pământuri. Primul este chiar planeta noastră. Al doilea este un Pământ geamăn, dar pe care apa are acelaşi aspect ca şi pe Pământul nostru dar o compoziţie chimică diferită. Înţelesul nu poate fi "în cap", deoarece un omolog al meu de pe Pământul geamăn ar avea aceleaşi stări mentale ca şi mine când ar gusta apa, cu toate că înţelesul termenului "apă" este diferit. După Putnam, înţelesul are şi o componentă socială, şi una legată de materialul din care sunt făcute obiectele pe care le luăm drept paradigme când fixăm înţelesul (or, acest material nu ne poate fi pe deplin cunoscut). Vezi, de asemenea, "Language and philosophy" (studiul cu care începe volumul) pentru interesanta interpretare a ceea ce înseamnă pentru Wittgenstein *a avea un concept* şi motivele pentru care a avea un concept nu înseamnă a avea o imagine.]
- **ROBINSON, Howard. *Perception.* Routledge and Kegan Paul, 1994.** [Cartea expune şi apără teoria percepţiei din perspectiva datelor senzoriale (*sense-datum theory of perception*). Discută, între altele, argumentele împotriva limbajului privat şi interpretarea dată de Kripke lui Wittgenstein. Lucrarea este un bun "capăt de fir" pentru literatura consacrată filosofiei percepţiei.]
- **RUSSELL, Bertrand. *The Analysis of Mind.* [Traducere italiană *L'Analisi della mente* (Roma: Newton Compton, 1969)]** [Nu mă gândeam să introduc cartea lui Russell în bibliografie. M-am răzgândit pentru că Russell este

interesant din pricina rolului jucat de el în descoperirea atitudinilor propoziţionale. Passmore scrie că, pentru Russell, propoziţiile sunt atomice şi moleculare (John Passmore *A Hundred Years of Philosophy* (Harmondsworth: Penguin, 1968) pp. 234-235). Dacă *P* şi *Q* sunt propoziţii atomice, atunci "P şi Q" este moleculară. Adevărul ei depinde de *constituenţi*. Dar "Cred că *x* este *y*"? Fie că "*x* este *y*" e adevărată, fie că este falsă, eu tot s-ar putea să am (sau să nu am) o *relaţie de crezare* faţă de ea. A apărut o nouă "specie în grădina zoologică"? După Passmore, Russell a fost fericit să poată recurge la behaviorism în aceste cazuri: dacă mă întâlnesc cu *x*, atunci *reacţia* mea este aşa şi aşa. Passmore scrie că Russell a dat manuscrisul cărţii lui J. B. Watson, pentru observaţii preliminare. Oricum ar fi, ideea de atitudine propoziţională transpare în *Analysis of Mind*, chiar dacă tehnic vorbind Russell o va introduce mai târziu. Cartea începe cu idee că evenimentele tipic mentale sunt *crezămintele* şi *dorinţele* Se referă apoi la conceptul de intenţionalitate, preluat de Brentano din scolastica medievală (vezi şi despre Brentano mai jos, în secţiunea despre reprezentări), dar respinge punctul de vedere al lui Brentano. Apoi, după ce scrie despre James, ajunge la behaviorismul lui J. B. Watson. Viziunea mare filosofică a lui Russell, în acest punct al operei sale, este că, de fapt, contrastul dintre materie şi spirit este unul superficial. Există un substrat neutru din care sunt compuse atât corpul, cât şi mintea. Legile fizice s-ar aplica astfel uniform. Russell este vestit pentru meandrele gândirii sale filosofice, aşa că nu m-aş aventura să indic tranşant în ce direcţie merg, până la urmă, analizele sale, pe parcursul ulterior al operei sale filosofice. Fapt este că, în carte, Russell are o poziţie nuanţată, de pildă când este vorba despre introspecţie. Există obiecţii contra ei, dar nu toate faptele observate prin introspecţie ar trebui scoase în afara cercetării ştiinţifice. Secţiunile despre percepţie, senzaţie, imagini par a sta sub semnul semnificaţiei analizei pentru o filosofie empiristă. Din punctul de vedere al minţii, poziţia lui Russell este că toate fenomenele psihice sunt formate numai din senzaţii şi imagini. După ce discută limbajul şi gândirea, Russell ajunge şi la analiza în detaliu a crezămintelor.]

- **Ryle, Gilbert. *The Concept of Mind*. Penguine Books, 1970. [Publicată pentru prima oară în 1949 de către Hutchinson]**

- **SHOEMAKER, Sydney. *The First-Person Perspective and Other Essays*. Cambridge University Press, 1996.** [Eseul despre *perspectiva persoanei întâi* discută implicațiile adoptării acestei perspective asupra experimentelor imaginare la care se recurge în filosofia minții. Atacul lui Kripke la adresa tezei identității este analizat de autor prin această prismă. Este discutat pe larg experimentul lui Searle: înlocuirea de neuroni naturali, bucată cu bucată, cu neuroni artificiali. Ideea că am putea trece fără probleme, prin analogie, de la persoana întâi la persoana a treia este denumită de autor "una dintre buruienile cele mai încăpățânate" din grădina filosofiei (p. 174). Perspectiva persoanei întâi are presupoziții filosofice care sunt, de fapt, răspunsuri la probleme de filosofia minții, răspunsuri care nu pot fi testate din această perspectivă.]

- **SOLCAN, Radu M. *Dezbateri pe marginea problemei corp-minte*. București, Academia de Științe Sociale și Politice, Academy of Social and Political Sciences, 1984.** [Aceasta este o introducere documentară în problema corp-minte. În ciuda motivelor oarecum conjuncturale care m-au determinat să o apăr, țin în continuare la distincția între problema corp-minte și problema raportului materie-spirit (plasată atunci, în mod oficial, în postura de "problemă fundamentală" a filosofiei). Cred în continuare că sunt posibile combinații derutante între soluțiile la aceste probleme. Lucrarea se concentra în mare parte asupra punctului de vedere Popper-Eccles. A doua parte prezenta fizicalismul. A treia introduce punctele de vedere ale unor autori atât de influenți precum Ryle, Smart sau Quine. Finalul explorează impactul inteligenței artificiale și cercetările referitoare la capacitatea gorilelor de a învăța limbajul surdo-muților americani.]

- **STRAWSON, Galen. *Mental Reality*. The MIT Press, 1994.** [Critică neobehaviorismului. Cultivă un *cartezianism naturalizat*, care combină respectul pentru materialism cu ideea că trăirile conștiente sunt singurele fenomene mentale specifice. Discută problema corp-minte. Trece apoi la

intenționalitate și la analiza conceptului de comportament În final susține că din studiul inteligenței artificiale trebuie trase concluzii opuse celor la care se ajunge în mod obișnuit. Inteligența artificială ne arată, după Galen Strawson, că aria mentalului este mai restrânsă decât se credea, din moment ce sisteme care nu au trăiri conștiente au capacități pe care le credeam mentale (cf. p. 318) Cartea trece cu dibăcie de la probleme tradiționale la cele pe care le-am pune aici la rubricile "mașinăria minții", intenționalitate sau reflecție filosofică asupra inteligenței artificiale.]

- **WILLIAMS, Bernard. *Problems of the Self*. Cambridge University Press, 1973.** [Volum celebru probabil pentru analizele *identității personale*.]
- **WITTGENSTEIN, Ludwig. *Philosophische Untersuchungen*. Oxford, Blackwell, 1953. [Originalul german și traducere în engleză.]** [Wittgenstein, scrie Daniel Dennett, este ostil ideii de investigație științifică a minții (lucru valabil și pentru Ryle). Înțelepciunea standard în știința cogniției este că noi am reușit să trecem dincolo de analizele lor neștiințifice ale minții. Lucrul acesta nu este adevărat, adaugă Dennett. Trebuie să le tolerăm ignoranța în materie de știință și să reținem observațiile lor profunde referitoare la minte, pe care mulți reușesc abia astăzi să le înțeleagă. (cf. Daniel Dennett, "Cog as a thought experiment" URL = **http://ase.tufts.edu/cogstud/papers/cogthogt.htm**) Aceleași idei apar și în Dennett "Further Reading", *Kinds of Minds*.]

Sistemele computaționale și fundamentele lor teoretice

- **BIHAN, Patrice. *Turbo Prolog. An Introduction to Artificial Intelligence*. Wiley, 1987 [traducere din franceză].** [Ar trebui precizat că Turbo Prolog® este creația unei firme daneze. Produsul a fost distribuit de firma Borland, care l-a plasat în aceeași clasă cu Turbo Pascal® sau Turbo C®. Firma care l-a creat a lansat acum Visual Prolog®, care este disponibil pe Internet (www.pdc.dk/vip)

La respectiva adresă de Internet găsiți și un manual (primele trei capitole, în special, conțin exemple intuitive foarte bune).]

- **BINZIGER, Thomas. *Jetzt Lerne Ich Delphi. Windows-Programmierung mit Object Pascal.* Markt & Technik Buch- und Software-Verlag, 1996.** [Există și o traducere în maghiară (Budapesta: Kossuth, 1998). Marele avantaj al acestei cărți este că pornește de la zero. Se poate învăța Pascal cu ea în mediul de programare Delphi. Acest mediu este de tip RAD: obiecte întregi pot fi integrate în program prin simpla deplasare a unui desen pe ecran. Este pentru cei care îndrăgesc spectacolul interfețelor grafice. Dezavantajul este că mediul Delphi evoluează rapid. În 1999 există deja Delphi 5.0. Trebuie vizitat **www.borland.com** pentru a vedea noutățile.]
- **BROOKS, Rodney. "Intelligence without representation" în *Artificial Intelligence* 47 (1991), pp. 139-159.** [Rodney Brooks, alături de Lynn Andrea Stein, este cel care a condus la MIT echipa care a construit robotul Cog, descris și în Dennett, *Kinds of Minds* (pp. 20-21). În articol el explică de ce el crede că ideea sistemelor cu arhitectură de tip centru-periferie, în care subsistemele comunică între ele prin reprezentări, nu duce nicăieri. Sistemul inteligent propus de Brooks este compus din subsisteme care realizează activități în paralel și care sunt în contact direct cu lumea prin percepție și acțiune. Nu există subsisteme centrale și periferice în această arhitectură.]
- **DEAN, Thomas, James Allen și Yiannis Aloimonos. *Artificial Intelligence.* Addison-Wesley, 1995.** [Introducere bazată pe Lisp în inteligența artificială.]
- **DENNETT, Daniel C. *Darwin's Dangerous Idea.* Simon & Schuster, 1995.** [O lectură cognitivistă a darwinismului. A se vedea în special "Natural selection as an algorithmic process" (p. 48 ș.u.).[276] Ideea este că evoluția este un

[276] Un exemplu de proces algoritmic este și cupa mondială la fotbal în curs de desfășurare în Franța în momentul în care extrag acest citat din Daniel Dennett. Există un input (cele 32 de echipe participante la turneul din Franța) și un output (campioana lumii). Cu toții putem defini fazele eliminării

proces algoritmic şi noi suntem produsul acestui proces fără ca evoluţia să fie un algoritm menit în mod expres să ne genereze. *Ideea periculoasă a lui Darwin* e că nivelul algoritmic este nivelul la care putem cel mai bine să explicăm caracteristicile fiinţelor vii (cf. p. 59). Cu alte cuvinte, provocarea pe care ne-o lansează cartea este aceea de a gândi evoluţia tot în termeni computaţionali.]

- **GABBAY, D. şi F. Guenther (editori).** ***Handbook of Philosophical Logic. Volume IV: Topics in the Philosophy of Language*. Reidel, 1989.** [În special partea referitoare la atitudini propoziţionale. Capitolul respectiv conţine şi câteva informaţii cu caracter istoric, cu privire la felul în care sintagma *atitudini propoziţionale* a apărut în opera lui Russell, pentru asemenea "lucruri mentale", precum dorinţele, crezămintele, speranţele.]

- **GIARRATANO, Joseph şi Gary Riley.** ***Expert Systems.*** **Boston, PWS-Kent, 1989.** [Conţine şi o introducere în limbajul Clips. Surcele în C ale acestui limbaj sunt acum disponibile pe Internet. Vezi şi aici despre sistemele expert şi Clips.]

- **GILBERT, Stephen şi Bill McCarthy.** ***Object-Oriented Programming in Java*. Waite Group Press, 1997.** [Principala caracteristică a acestei cărţi este aceea că nu presupune familiarizarea prealabilă cu programarea. Multe cărţi despre Java – limbajul Internet-ului – sunt greu accesibile. În plus este o meticuloasă introducere în programarea orientată pe obiecte. Ar trebui adăugat că uneltele necesare pentru a programa în Java sunt incluse pe CD-ul anexat. Pot fi găsite, de altfel, şi pe Internet.]

- **GRASSMANN, Winfried Karl şi Jean-Paul Tremblay.** ***Logic and Discrete Mathematics. A Computer Science Perspective.*** **Prentice-Hall, 1996.** [Ce anume din logică este interesant pentru ştiinţa computerelor? Autorii tratează calculul propoziţional, calculul cu predicate, funcţiile recursive, mulţimile şi relaţiile. Un capitol special este dedicat limbajului Prolog. Este tratat şi lambda calculul. Restul cuprinde matematica discretă (grafuri, arbori etc.),

---

diverselor echipe, desena arborele întâlnirilor ş.a.m.d., nu putem, desigur, şti cu certitudine dinainte rezultatul. Algoritmul ne este însă deosebit de clar.

gramatici, specificarea formală a programelor, demonstrarea corectitudinii programelor, bazele relaționale de date. Manualul presupune cunoașterea limbajului Pascal.]

- **JAMSA, Kris și Lars Klander. Totul despre C și C++. București, Teora, 1999.** [C și C++ sunt limbaje pentru programatori. De C/C++ este nevoie însă și dacă vrei să-ți faci o idee "de la sursă" despre rețele neuronale și multe altele. Sunt zone deci ale științei cogniției în care se poate pătrunde numai cu C++. Problema a fost, când am alcătuit această bibliografie și nu numai atunci, că nu am găsit o carte de C și/sau C++ care să ia lucrurile de la zero, să înainteze pas cu pas și să conțină și suficiente elemente de natură teoretică. Bănuiesc că trebuie să existe. Abia spre sfârșit am găsit această carte. Este foarte amănunțită. În principiu ia lucrurile de la zero, dar cred că o familiarizare cu programarea este tare nimerită. Teoria este expusă intuitiv. Nu conține tipuri abstracte (de date, proceduri, obiecte) precum Eliott B. Kauffman *Pascal* (Reading: Addison-Wesley, 1992), Main și Savitch *Data Structures* sau alte manuale de Pascal, care ar fi o bună introducere prealabilă. Un mare avantaj este includerea pe CD-ul anexat cărții a mediului didactic de programare Borland Turbo C++Lite, care dispune de tot ce este necesar pentru a crea programe C/C++ cu scopuri educaționale. A se vedea, de asemenea, Kris Jamsa *Succes cu C++* (București: ALL, 1997). Avantajul cărții acesteia a lui Jamsa este că e foarte clară, practică, mai concisă, cu o bună perspectivă asupra obiectelor în sensul programării.]
- **KAMIN, Samuel N. *Programming Languages.* Addison-Wesley, 1990.** [O introducere în universul limbajelor de programare. Mai multă teorie decât în Mak, *Writing Compilers*.]
- **KOLODNER, Janet. *Case-Based Reasoning.* San Mateo, Ca., Morgan Kaufmann Publishers, 1993.** [O introducere în programarea bazată pe cazuri.]
- **KOWALSKI, Robert. "Logic as computer language" în K. L. Clark și S.-A. Tärnlund (editori), *Logic Programming.* Londra, Academic Press, pp. 3-16.**

[Logica îşi are originea în formalizarea limbii naturale şi a raţionării umane, susţine Kowalski. Utilizarea ei pentru deducţia automată a transformat-o şi într-un limbaj de programare (cunoscut sub numele de Prolog). Avantajele se văd în construirea de baze de cunoştinţe. Baza de cunoştinţe este o mulţime de clauze Horn (propoziţii atomice sau implicaţii de forma "q DACĂ p_1 ŞI p_2 ŞI ... p_n"). Invocarea programului se face prin *interogarea* bazei de cunoştinţe. Rezolvarea de probleme este făcută într-un mod apropiat de cel uman (Kowalski ilustrează ideea cu un mic program care rezolvă cunoscuta problemă cu ţăranul, lupul, capra şi varza). În afara studiului lui Kowalski, volumul cuprinde o introducere în istoria programării logice, aplicatii, programe Prolog pentru înţelegerea limbii naturale, probleme tehnice ale dezvoltării logicii ca limbaj de computer, raporturile cu Lisp.]

- **LEAKE, David B. (editor). *Case-Based Reasoning*. AAAI Press/ The MIT Press, 1996.** [Cu contribuţii semnate de Roger Schank, Janet Kolodner ş.a.]

- **MAIN, Michael şi Walter Savitch. *Data Structures and Other Objects*. The Benjamin/Cummings Publishing Company, 1995.** [Prezintă tehnicile programării orientate pe obiecte în Pascal. Este un curs avansat de ştiinţa computerelor, genul de curs de care ai nevoie dacă vrei să ştii mai multe despre sistemele computaţionale. Dezavantajul este sugerat imediat de anul apariţiei. Pasionaţii interfeţelor grafice ademenitoare vor fi dezamăgiţi.]

- **MAK, Ronald. *Writing Compilers and Interpreters*. Wiley, 1996.** [Dacă inventaţi un limbaj de programare, aveţi în mod sigur nevoie de un astfel de manual.]

- **MEDSKER, Larry R. *Hybrid Intelligent Systems*. Kluwer Academic Publishers, 1995.** [Combinaţii între sisteme expert, reţele neuronale şi aşa mai departe.]

- **MIROIU, Adrian. *Introducere în logica filosofică. Logică şi formalizare*. Editura Universităţii din Bucureşti, 1994.** [Autorul tratează logica filosofică din perspectiva uneltelor (logice) folosite în filosofie. Este evident că materialul din această carte, de la distincţia dintre sintaxă şi semantică

(p.32), atitudini propoziționale (p.67 ș.u.) până la tehnicile formalizării, ar fi foarte util să fie cunoscut.]

- **POPA, Cornel.** ***Logica simbolică și bazele de cunoștințe.*** **București, Universitatea "Politehnica", 1998. [Manualul este legat în două volume separate, dar paginile sunt numerotate în continuare (I: 1-296; II: 297-544).]** [Discută obiectul logicii, legile gândirii. Introduce logica propozițională și logica predicatelor dimpreună cu bogate incursiuni în universul programelor Prolog. Descrie foarte amănunțit metodele de decizie în logică. Se face o conexiune între definiții și bazele de cunoștințe. Conține și reconstrucții în Prolog de spețe (echivalentul în dreptul continental al cazurilor anglo-saxone).]

- **POPA, Cornel.** ***Teoria acțiunii și logica formală.*** **Editura științifică și enciclopedică, 1984.** [Teoria formală a acțiunii este relevantă nu doar pentru filosofie. Între altele, ea este importantă și ca o bază teoretică pentru inteligența artificială. Dincolo de aceste considerente, ar trebui amintit faptul că în spatele cărții stau ani mulți de reuniuni la Cercul de logică și praxeologie din Politehnica bucureșteană, condus de Cornel Popa. Chiar dacă nu folosea denumirea de *știința cogniției*, retrospectiv mi se pare limpede că prin cercetările sale Cornel Popa era pionierul acestui tip de investigații la noi. La acest cerc a luat, de altfel, contact și subsemnatul cu ideea legăturilor dintre logică, teoria acțiunii și inteligența artificială. Astăzi cercul și-a înscris în mod explicit știința cogniției pe agenda sa.]

- **PRATT, Terence.** ***Pascal. A New Introduction to Computer Science.*** **Prentice Hall, 1990.** [A învăța Pascal sau alt limbaj de programare înseamnă, de fapt, a te familiariza cu un sistem computațional. Acesta există fie ca mașină virtuală, fie ca mașină fizică. Laboratoarele de inteligență artificială folosesc, de pildă, mașini Lisp, pentru a crește viteza proceselor computaționale. Cartea lui Pratt este tipul de lucrare scrisă cu grija de a nu pierde nici un detaliu. El este și autorul lucrării *Programming Languages* (Prentice Hall, 1975), o introducere teoretică însoțită de descrierea unora dintre limbajele principale.]

- **RAO, Valluru B. şi Hayagriva V. Rao. *C++ Neural Networks and Fuzzy Logic*. MIS Press, 1993.** [Reţelele neuronale pot fi simulate pe calculatoare clasice. În felul acesta, un PC poate fi folosit pentru experimente cu reţele.]

- **SCHILDT, Herb. *Advanced Turbo Prolog*. Osborne McGraw-Hill, 1987.** [Este, de fapt, o introducere în inteligenţa artificială în care programele sunt scrise în Prolog. Vezi şi Bihan *Tubo Prolog* pentru o introducere elementară în Turbo Prolog.]

- **STERLING, Leon şi Ehud Shapiro. *The Art of Prolog*. Ediţia a doua. The MIT Press, 1994.** [Cuprinde fundamentele Prolog-ului, o descriere a limbajului Prolog, tehnicile de bază şi tehnicile avansate ale programării în Prolog, aplicaţii, bibliografie. Cartea este cel mai bun punct de plecare în explorarea lumii programării logice. Programele din carte sunt disponibile pe Internet la MIT Press. Pentru a rula programe Prolog este nevoie desigur de interpretoare şi/sau compilatoare (vezi Bihan *Turbo Prolog* pentru lucrul cu Turbo Prolog®). Experimentele cu Prolog în lumea academică folosesc, de multe ori, produse necomerciale, cum ar fi SWI-Prolog, sub Unix. Pentru manuale de SWI-Prolog vizitaţi URL= www.swi.psy.nl /usr/jan/SWI-Prolog/Manual sau încercaţi URL = ftp://swi.psy.uva.nl (145.18.114.17). O altă soluţie este recursul, sub Windows™, la Strawberry Prolog, care este gratis în varianta neprofesională (URL = http: //www. dobrev. com).]

- **TANNENBAUM, Andrew S. *Organizarea structurată a calculatoarelor*. Ediţia a IV-a. Bucureşti, Computer Agora Press, 1999.** [Aceasta este, după mine, cea mai bună introducere în arhitectura sistemelor computaţionale.]

- **TANNENBAUM, Andrew şi Albert S. Woodhall. *Operating Systems*. Ediţia a doua. Prentice-Hall, 1997.** [Aceasta ar fi cartea mea favorită despre sistemele de operare, nu în ultimul rând din pricină că are un caracter practic, pe CD-ul anexat (sau pe Internet) găsindu-se sistemul de operare Minix. Acesta pare a fi sistemul ideal pentru învăţarea modului de funcţionare a unui sistem de operare. Sistemul este deschis, se poate consulta sursa sa.]

- **TURING, Alan. "Computing Machinery and Intelligence" în *MIND* , vol.LIX, nr.236 (oct.1950), pp.433-460. [reprodus şi în anexă la Robert J. Fogelin, *Understanding Arguments* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1982), pp. 360-381; traducere prescurtată în româneşte, cu titlul "Poate oare maşina să gândească?" în *Probleme filozofice şi sociale ale ciberneticii* (Bucureşti: Editura Politică, 1963), pp. 305-330]** [Articolul acesta stă, în fond, la originile inteligenţei artificiale. Importanţa sa crucială nu are nevoie de prea multe sublinieri. Ar fi interesant de observat doar că traducerea românească a apărut într-un volum care conţine, cum sugerează şi titlul, contribuţii din direcţia ciberneticii. Astăzi am identifica în cibernetică un precursor al conexionismului. Chiar dacă este adevărat că şi lui Turing i-a venit ideea de a nu introduce explicit programul în maşină, pe Turing l-am asocia mai degrabă cu computaţionalismul actual. Pentru diverse aspecte ale operei lui Turing vezi site-ul web **http://www.turing.org.uk /turing/Turing.html**]

- **WALKER, Henry M. *The Limits of Computing*. Boston, Jones and Bartlett Publishers, 1994.** [Tratează nu doar nedemonstrabilitatea, ci şi problemele ridicate de hard şi corectitudinea programelor, de complexitate şi de către factorii umani. Cartea lui Walker are avantajul de a fi scrisă simplu, clar şi colorat, fără o jertfire excesivă a detaliilor de ordin tehnic. De ea sau de ceva asemănător este nevoie pentru a nu pătrunde dezarmat în lumea argumentelor care recurg la problemele insolubile, care au fascinat atât de multe minţi. Vezi, în acest sens, o parte dintre criticile la adresa abordării computaţionale a minţii.]

- **WELSTEAD, Stephen. *Neural Network and Fuzzy Logic Applications in C/C++*. Wiley, 1994.** [Cartea descrie practic modul în care pot fi scrise programe care simulează reţele antrenate prin retropropagare, cum pot fi clasificate formele, cum pot fi modelate haosul şi sistemele dinamice nelineare, cum se pot face previziunile financiare, cum funcţionează reţelele cu autoorganizare şi altele. Cei interesaţi de logicile vagi, a căror origine se găseşte în fond

în interesul filosofilor pentru logici cu mai multe valori, pot găsi, de asemenea, material pentru aplicaţii practice.]

- **ZEIDENBERG, Matthew. *Neural Networks Models in Artificial Intelligence*. New York, Ellis Horwood, 1990.** [Introducere în sistemele bazate pe reţele neuronale, aşa cum arătau ele în faza când au obţinut o semnificativă recunoaştere în inteligenţa artificială.]

Maşinăria minţii

Titlul acestui paragraf este în mod deliberat metaforic. Variatele curente din psihologie, inteligenţa computaţională, lingvistică, neuroştiinţă sau filosofie au tendinţe uneori diametral opuse atunci când este vorba despre *structurile mentale*. Percepţia, memoria, limbajul, atenţia, gândirea, învăţarea, imaginaţia pot fi nu doar înţelese foarte diferit, ci sunt plasate la niveluri diferite, integrate în moduri contrastante sau chiar pot lipsi cu totul.

În carte, interesul nostru s-a limitat la unele aspecte ale investigării vederii, memoriei şi limbajului, susceptibile să ilustreze ideea abordării computaţionale a minţii. Aici sunt adăugate şi titluri care tratează alte sisteme ale minţii umane.

- **BODEN, Margaret A. *The Creative Mind: Myths and Mechanisms*. Ediţie extinsă. Londra, Abacus, 1991.** [O încercare de abordare computaţională a creativităţii. Distinge două tipuri de creativitate: imposibilistă şi improbabilistă. Prima poate fi gândită în termenii abordării clasice computaţionaliste. A doua în termenii conexionismului.]
- **BOGDAN, Radu J. *Grounds for Cognition*. Lawrence Erlbaum, 1994.** [Tradusă în limba română la editura ALL. Porneşte de la selecţia naturală a unor fiinţe care au scopuri. Orientarea *către un scop* face ca dezvoltarea cogniţiei să devină un avantaj. Fiinţele devin *bune să facă un anume lucru*. Dar aceasta înseamnă că sunt capabile să îndeplinească o anumită *funcţie*. Selecţia mecanismelor funcţionale adecvate devine astfel temeiul cogniţiei.]
- **COHEN, Gillian, Kiss şi Martin Le Voi. *Memory: A Cognitive Approach*. Open University Press, 1993.**

[Prima jumătate a cărţii trece în revistă rezultate empirice. Cea de a doua cuprinde modele ale memoriei. Aceste modele folosesc fie structuri de date, ca în programarea computaţionalistă, fie reţele neuronale.]

- **CUMMINS, Robert. "Systematicity" în *The Journal of Philosophy* XCIII, 12/1996, pp. 591-614.** [Comentează cunoscuta idee a lui Fodor şi Pylyshyn. Cummins crede că trebuie separate chestiunile privitoare la limbaj de cele privitoare la gândire. Cazul celei din urmă ar fi mai problematic.]
- **DRETSKE, Fred. *Naturalizing the Mind*. The MIT Press, 1995.** [Ideea *naturalizării* este tot mai răspândită în filosofie. Dretske trece în revistă filosofic maşinăria minţii: reprezentări (naturale şi convenţionale), introspecţie, qualia, conştiinţa, supervenienţa şi externalismul.]
- **FODOR, Jerry şi Zenon W. Pylyshyn. "Connectionism and cognitive architecture: A critical analysis" în *Cognition* 28 (1988), pp. 3-71.** [Principalul atac contra conexionismului. Replica principală a venit din partea lui Paul Smolensky. Vezi şi aici mai pe larg despre această dispută.]
- **GORDON, Ian I. *Theories of visual perception*. Ediţia a doua. Wiley and Sons, 1996.** [Gordon prezintă, pe rând, concepţia gestaltistă, abordarea lui Brunswick, abordarea neurofiziologică, perspectiva datelor senzoriale, abordarea ecologică şi cea computaţională.]
- **GREENE, Judith. *Language Understanding: A Cognitive Approach*. Open University Press, 1986.** [Sunt prezentate sintaxa şi semantica în stil computaţionalist. Introducere mult mai simplă decât Winograd *Language as Cognitive Process*, dar care cuprinde şi semantica.]
- **HORGAN, Terence şi John Tienson. *Connectionism and the Philosophy of Mind*. Kluwer Academic Publishers, 1991.** [Pe lângă trecerea în revistă a disputei cu punctul de vedere computaţionalist, cartea cuprinde şi dezbaterea versiunii conexioniste a maşinăriei minţii, cu discuţii despre reprezentări structurate sintactic. Punctul de vedere radical

este cel al lui Van Gelder. Nota accentuat critică este conferită de intervenţia lui Jerry Fodor şi Brian McLaughlin.]

- **HORGAN, Terence. "Connectionsm and the philosophical foundations of cognitive science" în *Metaphilosophy* 28, 1&2/1997, pp. 1-29.** [Trecere în revistă a modelelor conexioniste.]
- **JOHNSON-LAIRD, Philip. "A model theory of induction", *International Studies in the Philosophy of Science*, vol. 8, nr. 1/1994, pp.5-29.** [Autorul aplică teoria din cartea sa *Mental Models* (1983) la cazul inducţiei. Cunoaşterea este reprezentată în modele, iar inferenţele deductive pot funcţiona fără reguli explicite. Concluzia este testată pe model. Inducţia este adăugare de informaţie la un model mental. Restul numărului cuprinde zece comentarii la studiul lui Johnson-Laird şi răspunsurile autorului.]
- **KOSSLYN, Stephen M. şi Daniel N. Osherson (editori). *Visual Cognition*. MIT Press, 1995.** [Acesta este volumul al doilea din seria *An Invitation to Cognitive Science* editată de Osherson. Cuprinde studii despre reprezentarea suprafeţelor, atenţia vizuală, recunoaşterea vizuală, mişcările ochiului. De asemenea, Kosslyn tratează imagistica mintală. Dretske scrie despre percepţia cu sens. Celelalte volume din această serie sunt consacrate limbajului, gândirii şi fundamentelor conceptuale ale ştiinţei cogniţiei.]
- **MARR, David. *Vision*. New York, Freeman and Company, 1982.** [Un text simptomatic pentru perspectiva clasică, zisă şi computaţionalistă, în ştiinţa cogniţiei.]
- **MATTHEI, Edward şi Thomas Roeper. *Understanding and Producing Speech*. Collins, 1983. [Traducere în franceză cu titlul *Introduction à la psycholinguistique* (Paris: Bordas, 1988).]** [Structuri gramaticale şi structuri mentale. Introducere personală, dar foarte clară, accesibilă.]
- **McCLELLAND, J. L., D. E. Rummelhart şi grupul de cercetare PDP. *Parallel Distributed Processing*, 2 volume. The MIT Press, 1986.** [Lucrarea care a relansat conexionismul. Din punct de vedere strict tehnic, au contat soluţiile găsite pentru antrenarea reţelelor. Cuprinde însă şi

analize faimoase ale modurilor de a reprezenta, cu accent evident pe superioritatea conexionismului, modele ale subsistemelor organismului, ale vederii etc.]

- **MICLEA, Mircea. *Psihologie cognitivă*. Cluj-Napoca, Gloria, 1994.** [Tratează prelucrarea informației vizuale, atenția vizuală, categorizarea, imagistica mintală, memoria, reprezentarea cunoașterii și decizia.]

- **MINSKY, Marvin L. "Matter, Mind and Models" în Minsky (editor), *Semantic Information Processing*. The MIT Press, 1968. [URL = http://www.medg.les.mit.edu /people/doyle/gallery/minsky/mmm.html (accesat 28.04.98)]** [Minsky susține că raporturile dintre fizic și mental cer dezvoltarea unor unelte puternice. Acestea devin disponibile pe măsură ce se lucrează la programe de computer tot mai inteligente. Hofstadter este de părere că acesta e un articol memorabil, scris de unul dintre cei mai profunzi gânditori.]

- **MINSKY, Marvin. *The Society of Mind*. Londra, Heinemann, 1987.** [Fiecare minte, după Minsky, este compusă din procese mai mici. El numește aceste procese agenți. Fiecare agent mental, luat separat, poate face doar ceva simplu, pentru care nu este nevoie de minte (cf. p. 17). Mintea este o combinație de asemenea agenți elementari. Minsky formulează cum nu se poate mai clar ceea ce am putea denumi *antivitalismul* științei cogniției.]

- **POSNER, Michael I. și Marcus E. Raichle. *Images of the Mind*. New York, Scientific American Library, 1994.** [Posner este psiholog și Raichle neurolog. Volumul explorează fascinanta lume a tehnicilor de obținere de imagini ale creierului în funcțiune. Aceste investigații au devenit posibile la mijlocul anilor '1980. Imagini disponibile la URL = **http://www.soton.ac.uk/~coglab/PET/** Vezi și URL = **hebb.uoregon.edu/brainlab /online_papers/**]

- **PYLYSHYN, Zenon. *Computation and Cognition*. The MIT Press, 1986.** [Dacă secretul mașinăriei minții este cogniția, ce este ea? Iată răspunsul lui Pylyshyn: " ... unul dintre lucrurile principale pe care cei/cele care dispun de cogniție le au în comun este faptul că acționează pe baza reprezentărilor" (p.Xii). Mințile lor au reprezentări ale

mediului înconjurător, ale altor minți ş.a.m.d. Cartea lui Pylyshyn are reputația de a fi o trecere în revistă completă a maşinăriei minții din punct de vedere computaționalist.]

- **ROLLS, Edmund T. *The Brain and Emotions*. Oxford University Press, 1998.** [Descrie natura şi funcțiile emoțiilor. Conține o teorie a conştiinței şi aplicații la înțelegerea emoțiilor. Foloseşte rețele neuronale pentru investigarea emoțiilor. După Rolls, emoțiile sunt stări provocate de răsplată şi pedeapsă.]
- **Roth, Ilona şi John P. Frisby. *Perception and Representation*. The Open University, 1986.** [Partea I cuprinde o introducere în abordarea cognitivă a reprezentării conceptelor. Partea a doua este dedicată percepției. Partea a treia este consacrată teoriei computaționale a vederii.]
- **SCHACTER, Daniel L. şi Endel Tulving. *Memory Systems*. MIT Press, 1994.** [Autorii disting cinci mari sisteme ale învățării şi memoriei umane: procedural, de reprezentare perceptuală, semantic, primar şi episodic.]
- **SIMON, Herbert A. *Models of Thought*. Volumul I, 1979. Volumul II, 1989.** [Orice bibliografie de acest gen ar fi bizară dacă nu ar include trimiteri la scrieri ale lui Herbert A. Simon. Volumele despre modelele gândirii sunt menite să însoțească *Human Problem Solving*. Temele sunt: structurile memoriei, procesele de învățare, rezolvarea de probleme, inducția şi formarea de concepte, percepția şi înțelegerea. Aceste teme conturează, de altfel, destul de precis ce anume cuprinde maşinăria minții. O parte prețioasă a cărții o constituie descrierile experimentelor cu programe de calculator, de genul programului BACON, destinat generării de teorii din date empirice.]
- **STICH, Stephen. *Deconstructing the Mind*. Oxford University Press, 1996.** [Autorul demontează filosofic maşinăria minții. Cartea ilustrează excelent ideea folosirii noilor unelte oferite de programare pentru a tranşa probleme filosofice. De exemplu, Stich foloseşte modele conexioniste de reprezentare distribuită a cunoaşterii pentru a arăta că, dacă aceste modele sunt adevărate, atunci recursul la atitudini propoziționale este în dificultate. În

ansamblu, lucrarea tratează psihologia populară şi conexionismul, înţelegerea altor minţi, intenţionalitatea şi naturalismul.]

- **THAGARD, Paul. *Computational Philosophy of Science*. The MIT Press, 1988.** [Descrie succint, în anexe, structura programelor scrise în Lisp şi reprezentarea cunoaşterii în acest limbaj. Cartea se bazează pe un program denumit PI (de la "processes of induction"), scris în Lisp. Pentru o altă perspectivă asupra inducţiei vezi Johnson-Laird, "A model theory of induction".]

- **WINOGRAD, Terry. *Language as a Cognitive Process. Syntax.* Addison-Wesley, 1983.** [O adevărată enciclopedie a abordării clasice computaţionaliste a limbajului. Cuprinde descrieri formale ale principalelor tipuri de gramatici ale limbilor naturale.]

Viziunea computaţională asupra minţii: dezbaterile critice

- **BAARS, Bernard J. "Can Physics Provide a Theory of Consciousness?", recenzie la Penrose, *Shadows*, în PSYCHE, vol.2, mai 1995. URL = http://psyche.cs.monash.edu.au/v2/psyche-2-08-baars.html** [Baars respinge ideea că problema conştiinţei ar putea fi rezolvată cu ajutorul fizicii. După părerea sa, literatura consacrată conştiinţei, în ultimul deceniu, ar putea fi baza unei sinteze ce poate fi luată în considerare. Penrose nici nu discută însă această literatură.]

- **CHALMERS, David (managing editor). "Symposium on Roger Penrose's *Shadows of the Mind*", *PSYCHE. An interdisciplinary journal of research on consciousness*, vol.2. URL = http://psyche.cs.monash.edu.au /psyche-index-v2.html** [Conţine nouă analize ale cărţii lui Penrose. Răspunsul lui Penrose este foarte substanţial şi se intitulează în mod semnificativ "Beyond the Doubting of a Shadow".]

- **DENNETT, Daniel. Recenzie la *The Emperor's New Mind* in *The Times Literary Supplement*, 29 septembrie – 5 octombrie 1989. URL = www.tufts.edu/as/cogstud**

/papers/penrose.htlm [Dennett se întreabă care vor fi fost intenţiile lui Penrose atunci când a scris cartea. Penrose este în dezacord cu colegii care au înţeles deja mecanica cuantică. El recurge la explicaţii populare pentru a-şi apăra punctele de vedere. Pe cine speră să ralieze în acest caz? Este oare vorba de o "cruciadă a copiilor" în care speră să-i înroleze pe nespecialişti? Dennett ajunge la concluzia că strategia lui Penrose este de a se preface că se adresează publicului larg pentru a-i putea face pe experţi să revadă aspecte fundamentale. Rezultatul este foarte rodnic pentru filosofie, chiar dacă filosofii trebuie să rămână spectatori ai dezbaterii.]

- **FODOR, Jerry. *Concepts. Where Cognitive Science Went Wrong.* Oxford, Clarendon Press, 1998.** [Da, da, aţi citit bine! Cel care semnează această critică la adresa ştiinţei cogniţiei este nimeni altul decât Jerry Fodor. Este suficient să vă aruncaţi un ochi pe bibliografia de faţă pentru a vedea ce rol a avut opera lui Fodor în dezvoltarea componentei filosofice a ştiinţei cogniţiei. Critica lui Fodor este însă din interior. Fodor examinează şi respinge pe rând cele mai importante teorii despre concepte, care intervin adesea în ştiinţa cogniţiei. Propune soluţia sa, "atomismul informaţional".]
- **GUNDERSON, Keith. "The Imitation Game" in *Mind* LXXIII, nr. 290, aprilie 1964, pp. 234-245. [reprodus în Keith Gunderson, *Mentality and Machines* (Garden City: Anchor Books, 1971) şi în anexă la Robert J. Fogelin, *Understanding Arguments* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1982).]** [Formulează obiecţii la adresa testului lui Turing. Nu doar ieşirile unui sistem sunt relevante, ci şi modul în care se ajunge la ele. Sugerează că este posibil ca Turing să fi crezut că în viitor se va schimba modul nostru de a ne raporta la maşini.]
- **LUCAS, J. R. "Minds, machines and Gödel" în *Philosophy* XXXVI, 1961, pp. 112-127.** [Un extras amplu este reprodus în Douglas Hofstadter, Gödel, Escher, Bach An Eternal Golden Braid (New York: Basic Books, 1979), pp. 388-390. Hofstadter critică apoi, în câteva etape, argumentul lui Lucas. Vezi şi Lucas, *Freedom of the Will.*]

- **LUCAS, J. R. *The Freedom of the Will*. Oxford, Clarendon Press, 1970.** [Lucas reia în finalul cărții argumentul din articolul publicat în 1961. Esența faimoasei formule nedemonstrabile a lui Gödel este autoreferirea. Când este vorba despre sisteme fizice, le cerem acestora să fie conştiente de sine şi să ne spună ce pot face şi ce nu pot face (şi le prindem că nu se pot descurca în mrejele formulei lui Gödel). Orice descriere a minții umane văzută ca sistem fizic ce poate fi conceput ca un sistem formal logic va fi atacabilă cu argumente tip Gödel.]

- **PENROSE, Roger. *Shadows of the Mind*. Oxford University Press, 1994.** [Tradusă şi în limba română de către Dana Jalobeanu.]

- **PENROSE, Roger. *The Emperor's New Mind*. Oxford University Press, 1989.** [Tradusă în româneşte cu titlul *Mintea noastră ...cea de toate zilele*. Aluzia din titlul original este ironică. Trimiterea este, evident, la "hainele cele noi ale împăratului".]

- **PUTNAM, Hilary. *Representation and Reality*. The MIT Press, 1988.** [Cu toate că titlul ne-ar îndemna să clasăm lucrarea în secțiunea care urmează, locul ei este mai degrabă aici. Putnam discută critic funcționalismul, la a cărui apariție a contribuit de altfel substanțial. Cu alte cuvinte, viziunea computaționalistă asupra minții nu poate explica natura stărilor mentale. Acesta este mesajul principal al cărții. Pe lângă aceasta, ea cuprinde pagini foarte importante despre înțeles, reprezentări, conținut restrâns (conceptul cu ajutorul căruia Fodor a încercat să scape din mrejele experimentului lui Putnam cu Pământurile îngemănate), referent şi adevăr. Corolarul final este că *funcționalismul*, dacă este corect, implică behaviorismul.]

- **SEARLE, John. *The Rediscovery of the Mind*. MIT Press, 1992.** [Volumul evaluează starea actuală a filosofiei minții, rolul conştiinței şi al intenționalității. Searle este însă mai degrabă faimos pentru critica sa la adresa "rațiunii cognitive". Dorința lui Searle este să bată cuiul final în coşciugul ideii că mintea ar fi un program de computer (cf. p. XI). S-ar putea ca tocmai aici să fie eroarea lui Searle.

Mintea nu este un program de computer, ci un *proces*. Procesul acesta are, mai mult ca sigur, fire multiple. Este declanşat de mai multe programe. Iar după cum ştie oricine a scris vreodată un program cât de cât mai complex programul îl poţi examina sintactic, aşa cum analizezi un text. Procesul, în schimb, poate decurge în mod neaşteptat şi, în plus, procesele interacţionează, conducând la rezultate şi mai curioase uneori. De aceea, este greu de crezut că Searle a bătut cuiul unde trebuia.]

Reprezentări mentale

- **BAKER, Lynne Rudder. *Explaining Attitudes.* Cambridge University Press, 1995.** [Dezvoltă o concepţie *realist practică* despre atitudini propoziţionale. Atitudinile nu sunt entităţi teoretice. Atitudinea depinde de ceea ce *ar face* individul în diverse situaţii. Recursul la situaţii contrafactuale diferenţiază realismul practic de behaviorism.]
- **BRENTANO, Franz. *Psychologie vom empirischen Standpunkt.* 3 volume. Hamburg, Meiner, 1973. [Originalul 1874 – un volum; Există o traducere în engleză, *Psychology from an Empirical Standpoint* (Londra: Routledge, 1973) din care primele două capitole pot fi găsite şi pe web (URL = http://home.mira.net/~gaffcam/ phil/brentano.htm).]** ["Mintea poate să gândească despre lucruri care nu există" Aceasta este numită uneori şi *problema lui Brentano*. Poţi să crezi că ai văzut o zână din poveşti, fără ca ea să existe fizic. Crezămintele sunt însă *despre* ceva. Filosofii spun că ele au un *conţinut*. În sens tehnic, *intenţionalitate* înseamnă "a fi despre", a avea un conţinut în sensul arătat aici. Reprezentările au intenţionalitate. Brentano este cel care a introdus în filosofia contemporană acest sens al intenţionalităţii. Brentano a predat la Universitatea din Viena, între 1874-1894. Printre elevii lui Brentano au fost Meinong, Husserl şi Twardowski.]
- **CLARK, Austen. "Seeing and Summing" în *Cognition and Brain Theory* 1/1984, pp. 1-23.** [Teoria lui Marr demonstrează că vederea umană foloseşte un sistem de reprezentare numerică care combină ingenios semantică

pictorială cu semantică propozițională, susține Clark. Aceste reprezentări nu sunt deci nici pictoriale, nici propoziționale. Dihotomia imagine-cuvinte nu stă în picioare când este vorba despre reprezentări vizuale.]

- **CUMMINS, Robert. *Representations, Targets, and Attitudes*. The MIT Press, 1996.** [Conținutul, forma și implementarea reprezentărilor în creier țin de cercetarea empiric. Definirea conceptului de reprezentare privește filosofia. Vezi și cartea mai veche a acestui autor: *Meaning and Mental Representations* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1989). Watson, în *Representational Ideas*, îl clasează pe Cummins printre neurofilosofi.]
- **DENNETT, Daniel. *The Intentional Stance*. The MIT Press, 1987.** [De ce să privim mașinăria minții ca pe un sistem intențional? Aș putea lua în serios predicțiile astrologice auzite dimineața la radio. Dacă ele ar funcționa pentru unii oameni – spune Dennett – atunci acei oameni ar fi sisteme astrologice (cf. p. 16). Altfel îi privim ca agenți raționali, dotați cu crezăminte și dorințe. Strategia intențională are o extraordinară putere predictivă.]
- **JACKENDOFF, Ray. *Languages of the Mind*. The MIT Press, 1992.** [O mare parte a efortului de cercetare din știința cogniției s-a concentrat asupra limbajului și vederii. Nu este de mirare deci că lingviștii sunt și ei printre cei care au contribuit la dezvoltarea domeniului. Unii dintre ei, precum Jackendoff, încearcă să ducă discuția și dincolo de limbajul natural. Cartea conține capitole despre cogniția spațiului, muzică și problema realității.]
- **JACOB, Pierre. *What Minds Can Do. Intentionality in a Non-Intentional World*. Cambridge University Press, 1997.** [Prima parte este dedicată naturalizării intenționalității. Cea de a doua tratează problema rolului cauzal al intenționalității. Discută teoria computațională a minții bazată pe reprezentări.]
- **McGINN, Colin. *Mental Content*. Oxford, Blackwell, 1989.** [Care este locul conținuturilor mentale: "în cap" sau nu? Primul răspuns este cel *internalist*. McGinn discută pe larg varianta sa de externalism.]

- **SEARLE, John. *Intentionality*. Cambridge University Press, 1983.** [Searle însuşi socoteşte că preocuparea pentru intenţionalitate este centrală în filosofia sa. Modelul actelor de vorbire este un mod de a vedea intenţionalitatea ca reprezentare.]

- **WATSON, Richard. *Representational Ideas: From Plato to Patricia Churchland*. Kluwer Academic Publishers, 1995.** [După cum spune autorul, acesta este un studiu *structural* al teoriilor despre reprezentări în filosofia occidentală. Văzute "de la distanţă", aceste teorii ar fi marcate de firul roşu al ideii de *izomorfism*.]

Nativism, modularitate şi limbaj al gândirii

Nu văd de ce ar exista o conexiune *necesară* între aceste teme. În practică însă, Fodor, cel care a lansat şi ipoteza modularităţii şi pe cea a limbajului gândirii, adoptă şi poziţia nativistă, conform căreia, de exemplu, capacitatea de a stăpâni o limbă naturală este înnăscută, este o *capacitate nativă*, nu una dobândită prin învăţare. Karmiloff-Smith, care dezvoltă ideea depăşirii modularităţii, discută şi ea implicaţiile nativismului. Oricum, nativismul şi modularitatea sunt teme care dau specificul filosofiei minţii şi ştiinţei cogniţiei actuale. De aici şi ideea de a separa acest nod tematic de rest.

În altă ordine de idei, nativismul este un excelent punct de plecare pentru înţelegerea cognitivismului (v. celebra recenzie a lui Chomsky la cartea lui Skinner *Verbal Behavior* mai jos).

- **CHOMSKY, Noam. "A review of B. F. Skinner's *Verbal Behavior*" în *Language* 35, 1/1959, pp. 26-58. [Retipărit în Fodor şi Katz *The Structure of Language*, pp. 547-578.]** [După Skinner, spune Chomsky, stimulările externe actuale şi istoria condiţionărilor pozitive sunt suficiente pentru a determina comportamentul verbal. Intervenţia vorbitorului ca atare ar fi minimă. Chomsky examinează pe rând conceptele folosite de Skinner cu scopul de a arăta că, luate literal, ele nu acoperă aproape nici un aspect al comportamentului verbal şi, luate în sens metaforic, pierd orice avantaj faţă de formulările tradiţionale

După ce ajunge la această concluzie, se referă la studiul lui Lashley despre ordinea serială în comportamente (un moment crucial în trecerea de la behaviorism la cognitivism, la mijlocul secolului al XX-lea). Organizarea sintactică a rostirilor nu transpare în structura fizică a acestora. A construi un enunț, cu alte cuvinte, nu este o operație echivalentă cu înşiruirea unor mărgele pe un fir. Gramatica specifică enunțurile tot aşa cum o teorie deductivă specifică teoremele. Gramatica este complexă. Aici Chomsky face pasul decisiv şi arată, urmându-l pe Lashley, că gramatica face parte din comportament. Copilului i-ar fi imposibil să o construiască pe baza stimulărilor externe. Aceste stimulări sunt prea sărace şi gramatica prea complexă pentru ca operația să reuşească în timp scurt. Concepția către care conduce recenzia este limpede una *mentalistă* şi *nativistă*.]

- **CHOMSKY, Noam. *Cunoaşterea limbii*. Bucureşti, Editura ştiințifică, 1996. [Postfață de Alexandra Cornilescu. Ediția originală: Praeger, 1985.]** [Discută, între altele, ceea ce numeşte Chomsky "problema lui Platon", problema sărăciei datelor de intrare în sistemul minții şi contrastul cu ieşirile foarte bogate şi articulate. Postfața ne introduce în concepția lui Chomsky despre limbă, inclusiv în atmosfera ipotezei că lingvistica este o parte a psihologiei cognitive.]

- **CHOMSKY, Noam. *Language and Mind*. Harcourt Brace Jovanovich, 1968.** [Contribuții lingvistice la studiul minții.]

- **FODOR, Jerry A. şi Jerrold J. Katz (editori). *The Structure of Language. Readings in the Philosophy of Language*. Prentice-Hall, 1964.** [Am inclus aici această antologie mai veche, deoarece ni se pare că ea este astăzi relevantă mai ales ca proiect de a produce o *filosofie a lingvisticii*. Fodor şi Katz resping atât filosofia pozitivistă a limbajului, pe care o acuză de lipsă de control empiric, cât şi filosofia limbajului obişnuit, pe care o critică pentru apel la judecăți intuitive şi caracter nesistematic (p. 18). Filosofia limbajului urmează să fie o analiză a conceptelor, teoriilor şi metodelor lingvisticii.]

- **FODOR, Jerry. "Why there still has to be a language of thought", anexă la Jerry Fodor, *Psychosemantics*. The**

MIT Press, 1987, pp. 135-154. [Apără ipoteza limbajului gândirii cu ajutorul conceptelor de structură sintactică, productivitate, sistematicitate.]

- **FODOR, Jerry. *The Language of Thought.* Harvard University Press, 1975.** [Sursa dezbaterii despre limbajul gândiri.]
- **FODOR, Jerry. *The Modularity of Mind.* The MIT Press, 1983.** [Cu toate că Fodor are o serie de referiri cu caracter istoric, se poate spune că aceasta este cartea care a lansat ipoteza *modularității* minții.]
- **KARMILOFF-SMITH, Annette. *Beyond Modularity.* MIT Press, 1992.** [Autoarea a fost studenta şi apoi asistenta lui Piaget la Geneva. Cartea porneşte de la o critică a modularității în sensul lui Fodor. Dezvoltă însă o teorie care încearcă să reconcilieze nativismul cu constructivismul lui Piaget. Trece în revistă dezvoltarea minții copilului.]
- **RANTALA, Veikko şi Tere Vadén. "Minds as connoting systems: logic and the language of thought" în *Erkenntnis* 46, 3/1997.** [Autorii critică modelul lui Fodor şi Pylyshyn. Cred că modelul semiotic propus de Fetzer este mai realist.]

Interpretarea minților

- **BOGDAN, Radu J. *Interpreting Minds.* MIT Press, 1997.** [Vezi aici capitolul "Noi orizonturi" pentru o prezentare a cărții.]
- **CARRUTHERS, Peter şi Peter K. Smith (editori). *Theories of Theories of Mind.* Cambridge University Press, 1996.** [Cartea ilustrează cum nu se poate mai bine regăsirea filosofiei cu psihologia sub cupola ştiinței cogniției. Diviziunile lucrării sunt dedicate, pe rând, contrastului dintre interpretare ca teorie şi ca simulare, problemelor legate de modularitate, autism şi evoluție.]
- **DAVIES, Martin şi Tony Stone. "Folk psychology and mental simulation". URL = www.nyu.edu./gsas/dept/philo/courses /concepts/folkpsychology.html [accesat 28.04.98]** [Urma să apară în *Contemporary Issues in the*

Philosophy of Mind editată de Anthony O'Hear la Cambridge University Press. Articolul dezvoltă epistemologia simulării. Discută predicţia şi explicaţia cu ajutorul simulării. Literatura relevantă pentru acest studiu, spun autorii, este cuprinsă în linii mari în trei volume: *Folk Psychology: The Theory of Mind Debate* editat de M. Davies şi T. Stone (Oxford: Blackwell, 1995), *Mental Simulation: Evaluations and Applications* editat de M. Davies şi T. Stone (Oxford: Blackwell, 1995) şi Carruthers şi Smith, *Theories of Theories of Mind*.]

- **DAVIES, Martin. "The Mental Simulation Debate", *Proceedings of the British Academy* vol. 83, 1994, pp. 99-127.** [Introducere în istoria disputei privitoare la natura psihologiei naive. Este aceasta o teorie despre procesele din mintea celorlalţi? Sau este vorba despre simularea proceselor din mintea celorlalţi? Se concentrează apoi asupra simulării.]
- **HAYES, C. M. "Theory of mind in nonhuman primates" în *Behavioral and Brain Sciences* 21, 1/1998, pp. 101-134.** [Sunt puţine motive pentru a crede că maimuţele au o teorie a minţii celorlalţi. Trece în revistă cercetările, începând cu opera de pionierat a lui David Premack şi G. Woodruff. Propune o strategie pentru a decide dacă semnele comportamentale care ar putea indica prezenţa unei teorii a minţii altora se datorează unei activităţi mentale sau nonmentale.]
- **PEACOCKE, Christopher (ed.). *Objectivity, Simulation and the Unity of Consciousness. Current Issues in the Philosophy of Mind.* Oxford University Press, 1994.** [Include şi comentariile lui Jane Heal şi Joseph Perner la Davies, "Mental Simulation".]
- **PERNER, Joseph. *Understanding the Representational Mind.* The MIT Press, 1991.** [Perner este psiholog. Şi-a câştigat un deosebit renume în urma rezultatelor obţinute cu testul crezămintelor false. Cartea aceasta este o ilustrare paradigmatică a reîntâlnirii psihologiei cu filosofia. Partea I discută conceptul de *reprezentare*. Partea a doua este dedicată minţii în interacţiune cu alte minţi: interacţiunile sociale timpurii şi primii paşi ai unei teorii a minţii;

dobândirea unei teorii a cunoaşterii; înţelegerea gândirii şi a crezămintelor; dorinţele. Partea a treia discută probleme ale dezvoltării minţii.]

Conştiinţa

- **BAARS, Bernard J. "In the theater of consciousness" în *Journal of Consciousness Studies* 4, 4/1997, pp. 292-309 [URL = http://www.imprint.co.uk/theatre.htm].** [Dezvoltă punctul de vedere al spaţiului de lucru global. Vezi şi cartea lui Baars *In the Theater of Consciousness: The Workspace of the Mind.* (Oxford University Press, 1997).]
- **BAARS, Bernard J. *A Cognitive Theory of Consciousness.* Cambridge University Press, 1988. [URL = http://www.wrightinst.edu /faculty/~baars/book/]** [Dezvoltă o teorie a conştiinţei ca spatiu global de lucru. Baza în creier a acestui spaţiu al conştiinţei ar fi un Sistem de Activare Extins Reticularo-Talamic (în englezeşte ERTAS). Sistemele inconştiente sunt contextuale şi contrastează cu sistemul conştiinţei, care este global. Discută atenţia, eul, autoobservarea. Contrar altor autori, Baars crede că sistemul conştiinţei are o multitudine de funcţii vitale în sistemul nervos.]
- **BLOCK, Ned. "On a confusion about a function of consciousness" în *Behavioral and Brain Sciences* 18, 2/1995, pp. 227-287. [Varianta preliminară pe web la URL = http://www.cogsci.soton.ac.uk/bbs/Archive/ bbs.block.html]** [Susţine că, de fapt, conceptul de conştiinţă nu este decât o cupolă sub care sunt puse multe alte "conştiinţe".]
- **CARRUTHERS, Peter. *Language, Thought and Consciousness.* Cambridge University Press, 1996.** [Carruthers se opune teoriei comunicaţionale a limbajului natural (o ilustrare a acestei teorii ar constitui-o poziţia lui Jerry Fodor în *Modularity of Mind*, unde limbajul face parte dintre modulele care asigură intrările şi ieşirile din sistem). Investighează ipoteza rolului limbajului în gândire. Propune o teorie a conştiinţei bazată pe gândirea reflexivă.]

- **CHALMERS, David. *On the Search of a Neural Correlate of Consciousness.* URL = http://www.arizona.u.edu/~chalmers/papers/ncc.html** [Ideile din acest articol sunt reluate în Chalmers, *The Conscious Mind*, cap.6.]
- **CHALMERS, David. *The Conscious Mind.* Oxford University Press, 1996.** [Vezi capitolul anterior pentru o prezentare a cărţii.]
- **CONSTANDACHE, G. G. (ed.). *Cum ne ţesem eul.* Bucureşti, ALL, 1998.** [Culegerea este consacrată problemei conştiinţei, tratată din punctul de vedere al neuroştiinţei, sistemelor dinamice şi filosofiei. Eseul lui Dennett, piesa de rezistenţă a volumului, este cel care dă şi titlul antologiei.]
- **CRICK, Francis şi Christof Koch. "Consciousness and neuroscience" în *Cerebral Cortex* 8, 1998, pp. 97-107.** [Crick şi Koch sunt partizanii existenţei corelatului în creier al conştiinţei (în engleză NCC). Discută ipoteza rolului oscilaţiilor de 30-70 Hz. Resping ideea filosofică a unor fiinţe zombi. Admit însă că o parte a creierului funcţionează zombi. Pe filosofi, spun ei, îi fascinează *qualia*: calitatea de albastru (în engleză *blueness*) a albastrului etc. Se poate explica însă de ce trăirea culorii este privată. În fiecare etapă a procesului vederii, în cortexul vizual, datele explicite sunt recodate. Noi putem distinge între culori în etapele ulterioare, dar nu mai putem relata verbal trăirea.]
- **DENNETT, Daniel. *Consciousness Explained.* Boston, Little Brown, 1991.** [Dezvoltă modelul versiunilor (*drafts*) multiple ca explicaţie a conştiinţei. Dennett respinge recursul la *qualia*.]
- **DENNETT, Daniel. *Content and Consciousness.* Londra, Routledge and Kegan Paul, 1969.** [Aceasta este prima carte a lui Dennett. Începe cu o teorie despre *intenţionalitate*. Pe temeiul ei este construită teoria conştiinţei. Dennett accentuează asupra centralităţii limbajului pentru conştiinţă. Vederile lui Dennett au suferit schimbări în lucrările sale ulterioare.]
- **GALLUP, Gordon. *Can animals empathize? Yes.* [Apărut iniţial în *Scientific American*; disponibil la URL =**

http://www.scientificamerican.com/1998/1198intelligenc e/1198gallup.html] [Pot animalele să recurgă la empatie? Gallup spune că da. Face incursiuni şi în lumea pacienţilor care nu mai pot vedea conştient (*blindsight*). Numeroase alte legături pe web. Vezi şi Povinelli *Can animals empathize. Maybe not.*]

- **HAMEROFF, Stuart şi Roger Penrose. *Orchestrated Objective Reduction of Quantum Coherence in Brain Microtubes: the "Orch OR" Model for Consciousness.* URL = http://www.arizona.u.edu/~hameroff /or.html** [O teorie cuantică a conştiinţei. Dezvoltă idei din Penrose, *Shadows*.]
- **JACKSON, Frank. "Epiphenomenal Qualia" în *Philosophical Quarterly*, 32 (1982), pp. 127-36. [URL = http://members.aol.com/NeoNoetics /Mary.html]** [Unul dintre cele mai cunoscute experimente imaginare din filosofia minţii: cel cu Mary, cea care trăieşte în camera în care totul se vede în alb şi negru.]
- **JOHNSON-LAIRD, Philip. "A computational analysis of consciousness" în *Cognition and Brain Theory* 4/1983, pp. 499-508.** [Cheia problemei conştiinţei stă în răspunsul la întrebarea ce înseamnă pentru un program să aibă un model de nivel înalt al propriilor operaţii.]
- **McGINN, Colin. *The Problem of Consciousness.* Oxford, Blackwell, 1991.** [A sosit momentul ca să admitem că nu putem dezlega misterul conştiinţei (cf. p. 1). Ca să putem proiecta o maşină conştientă ar trebui să explicăm modul în care este creierul conştient, iar acest lucru nu-l ştim (cf. p. 213).]
- **METZINGER, Thomas. *Subjekt und Selbstmodell.* Ediţia a doua. Paderborn, Mentis Verlag, 1999.** [În centrul atenţiei, în carte, de află problema eului. Metzinger, împreună cu Georg Meggle, este editorul, la Mentis Verlag, al seriei **Geist, Erkenntnis, Kommunikation** (URL = **http://www.mentis.de/forum set.html**).]
- **NAGEL, Thomas. "What is it like to be a bat" în *The Philosophical Review* 1974, pp. 435-450 [URL =**

http://members.aol.com/NeoNoetics/Nagel_Bat.html]. [Care sunt trăirile unui liliac?]

- **NOË, Alva, Luiz Pessoa și Evan Thompson. "Beyond the grand illusion: what change blindness really teaches us about vision" [urmează să apară în *Visual Cognition* 7, 2000; versiune penultimă la URL = http://www2.ucsc.edu/people/anoe/GrandIllusion.html]** [Numai o parte din mediu este codificată în detaliu în condiții normale. Oamenii sunt orbi la aspecte care se schimbă într-o imagine (prin clipiri) dacă acestea nu au fost codificate. Teoria lui Marr, care presupune o reprezentare elaborată a lumii vizibile, nu este plauzibilă, din acest punct de vedere. Nu există, după autori, nici dovezi în favoarea tezei mult mai tari că scenele pe care le vedem sunt o mare iluzie. Trebuie luată în considerare și integrarea vederii cu alte sisteme de explorare a mediului.]
- **NORDBY, Knut. *Vision in a complete achromat* [URL = http://www.u.arizona.edu/~chalmers/misc/achromat.html]** [Autorul are el însuși o vedere acromatică. Relatează experiența sa de viață. Informațiile pe această temă sunt relevante pentru analiza experimentului imaginat de către Frank Jackson.]
- **PALMER, Stephen E. "Color, consciousness and the isomorphism constraint" în *Behavioral and Brain Sciences* 22, 6/1999 [versiune penultimă pe web la adresa indicată în introducerea la acest capitol].** [Discută psihologia percepției culorilor. Analizează posibilitatea "inversării spectrului" în sensul lui John Locke.]
- **PAUEN, Michael. *Das Rätsel des Bewußtseins.* Paderborn, Mentis Verlag, 1999. [Extras la URL = http://staff-www.uni-marburg.de/~pauen/Bewusstsein.htm]** [Problema aflată în centrul atenției este natura conștiinței fenomenale. Chestiunea cheie ar fi raportul dintre perspectiva persoanei întâi și perspectiva obiectivă a neuroștiinței (o problemă deci de ordin epistemic). Soluția spre care înclină Pauen este o formă a teoriei identității. Prima parte a cărții analizează modul de a pune aceste probleme și evantaiul soluțiilor. În partea a doua sunt discutate două perspective: identitatea și

dualismul proprietăților (cu referiri la autori precum Kripke, dar şi cu exemple – durere, frică). În altă ordine de idei, trebuie adăugat că, pentru anul 2000, Pauen anunță apariția, unui volum editat împreună cu Gerhard Roth şi intitulat *Neuro- und Kognitionswissenschaften* (Paderborn/München: Fink/UTB) şi a unei introduceri personale în filosofia minții, *Grundprobleme der Philosophie des Geistes* (Frankfurt: Fischer). Pentru alte publicații de filosofia minții şi știința cogniției, în germană, la Mentis Verlag din Paderborn, vezi URL = **http://www.mentis.de/**]

POVINELLI, Daniel J. *Can animals empathize? Maybe not.* [Apărut inițial în *Scientific American*; disponibil la URL = http://www.scientificamerican.com/1998/1198intelligence/1198povinelli.html] [Povinelli crede că animalele au mari limite când este vorba despre înțelegerea minții celorlalți. Polemizează cu Gallup]